

II. RÉSZ

BUDAÖRS ÉS KÖRNYÉKE,
19. SZÁZAD

TEIL II.

WUDERSCH UND SEINE UMGEBUNG,
19. JAHRHUNDERT

SCHAMS FERENC

A BUDAI HEGYVONULAT ÉS PROMONTÓR*

A budai hegyvonulat topográfiai és természetrajzi leírása

„Körbeutazhatnánk a világot, hogy olyan városokra találjunk, melyeknek fekvése összehasonlítható a két központi szomszédos várossal: Budával és Pesttel. Az itt lakók hálásan ismerik el a természet pompás ajándékát. Minden idegen csodálkozva felejt el azonban rajtuk a szemét, s azt óhajtja, hogy a sok szép kilátópont egyikét és a pompás tájról írt találó rögtönzést úgy vessék kőbe, mint a híres természetköltő, Matthisson versét, melyet Drezda egyik vonzó tájáról a sziklafalon, az úgynevezett Bastey-ról hagyott ránk:

*»Légy vidám, vagy szomorú –
Jöjj későn ide, vagy korán –
Ha szemed a természetet szereti,
Úgy nyisd ki azt, és láss!
Hogy örülj: ezt az előjogát,
Sosem engedi el neked a táj!«*

A szelíden hullámzó Dunánk partjánál, ahol a felkelő nap sugaraival szinte megaranyozza jobb partjának szép szakaszát, a borok istene körös-körbe gazdagon és bájosan terjeszti ki áldását. A távoli magaslatoktól egészen a völgyben álló házak küszöbéig körbefonja a szőlőtöveket. Ahová csak a szem ellát, a budai városhatár magasabb és távolabbi hegyéig, örömmel időzik el a nektári ültetvények végtelen és vonzó sokaságán. De még kellemesebben lep meg a hegység bensőséges látványa. Ki nem ismerné a bájos völgyet, melyhez az út a Krisztinavároستól a regényes Disznófőig, a Szép Juhásznéig, majd egészen a Svábhegyig vezet? Magasabb pontjairól a két főváros vonzó látvány. A városokat hatalmasan elválasztja, ám baráti ölelésben tartja a Duna – mindez együtt csodálható! Mindenütt szőlőtő látható. Bőségesen növekedik a budaiak szeretetre méltó és hálás, gazdagon nevelt gyermeke. Csak a Gellérthegy, a forró ásványvizek gőzkazánja dacol sziklás hátával minden gazdagon termő vegetációval és a szőlőtővel. Minden szőlőtővel szemben ellenséges. Míg a Vezúv lábánál, a földalatti és gigantikus tűzhányó fölött a pompás *Krisztus könynye* terem, addig e törpe halom, vele szemben, a túloldali lejtőjén és az alsóbb laposabb részein nem tűr meg mást csak az erősen felfelé nyomuló, de semmiféle hasznot nem hozó növényzet tenyészetét.

* Franz Schams: *Ungarns Weinbau in seinem ganzen Umfange, oder vollständige Beschreibung*. 2. köt. Pest, 1833, 5–12. és 39–42. l. alapján.

Mindkét tekintélyes [budai] palota szép fekvésű. Bacchus egész udvartartását Magyarország szívében választotta ki magának. A budai hegyvidék közepén és peremén körös-körül a gondok jóságos elmulasztója, Lyäus édesre és ízesre érleli a fűrtöket. A szüret minden örömeivel és a termés gazdag nyereségével [ajándékozta meg] Buda szorgalmas lakóit. A túloldalon, a gazdag népességű és szorgalmas Pest városában ezer és ezer földalatti, boltozatos templomcsarnokában őrzi az összes nemes magyar bort. Ezzel is emeli a koronája fényét.

Mint mondják: Buda környéke csudaszép. A táj eltérő módon változatos figyelmet kelt az itt lakók és az idegenek körében. A hegyvonulat, legtávolibb szakaszaival együtt, megbékíti a vándort. Különösen az északnyugati irányban békítő e látvány. Oly kellemes, olyan vonzó és érdekes az utazás a folyóparton felfelé, Óbudától egészen Pest megye határáig! A megye egyetlen [más] tája sem nyújthat hasonló látványt. Ez azt jelenti, egész nap is beszélhetünk a vándorútról, ami olyan vidéken vezet át, mely festői szépségben és történeti nevezetességekben gazdag. Alig hagyjuk magunk mögött az óbudai Gabonapiacot, szemünk elé tárulnak a régi római vízvezeték maradványai. Dacolnak az idővel, és hatalmas hírmondóként adnak hírt mind a gazdagságról, mind az építőművészetről, azok alkotóiról – egyenként felállítva. Nincs már lehetőség arra, hogy eredeti céljuk szerint szolgáljanak, e futó képek azonban tüntessék fel a korábbi méltóságukat! Azt, amikor a régmúlt időben még szilárd oszlopokon zárt helységekre, fürdőkbe vezették a hátukon két meleg forrás minden gazdagságát, egy ma már alig ismert nevű a római városba: Aquincumba, azaz Óbudára.

Nem messze Buda városának határvonalától félkörben húzódnak a hegyek. Néhányezer ölnyire a Dunától, Szentendrénél hatalmas nagyságukban lépnek előtérbe egészen a folyóig. Szembetűnő módon határolják a Bécsbe vezető főutat a budai szőlősgazdák birtokai. A szőlősdombok baloldalon, Ürömnél, Békásmegyernél Pomázig terjednek, [megközelítőleg] egészen Szentendrétől nyúlnak. Ha hátunk mögött hagytuk ezt a kis várost, új táj jelenik meg előttünk. A Duna veszélyes partvonalán húzódik az útvonala. Balra a síkságig terülnék el a legszebb szőlősültetvények. Úgy tűnik, hogy alig termik meg a fáradságos munka jutalmát. Itt, ahol a Duna harmadik legnagyobb szigete alakult ki, látható a táj megszépítő kilátópontja.¹ A túlsó parton, a távoli messzeségben mögötte feltűnik a püspöki város, Vác. A Monostori szigeten az emberiség világtól elkülönített részeiként magányos falvak jelennek meg. Itt is, mint Szentendrén a Dunától távoli irányban a szentendrei szőlőshegyek, amfiatrunként jelennek meg a szőlőshegyek. Körben terülnék el Monostornál, Pócsmegyernél, Tótfalunál. Szoroson, összefüggően húzódnak egész Bogdányig. E falu is a Duna partján áll.

Itt több vonzó vidéket talál a vándor. Általában összeszűkül a táj a szoros sziklászakadékok között. Duna-partja ezáltal annyira összeszorul Nyugat felé, hogy alig lehet, itt folyik össze a többi folyóval. Meglehetősen magasan halad a víztükör felett a fáradsággal kivágott sziklaút Visegrád előtt. Látványa elrémiti az utazót. Majd a vándor ismét a szép vidék látványát pillantja meg. Ha a korábbi szerencsétlenségek miatt elbátortalanodik, attól kell félnie, hogy a megrémült lovak vagy a Dunába esnek jobb oldalon, vagy balról eltalálhatják őket a kőfejtő szikladarabjai. De csak rövid

¹ Szentendrei, vagy Monostori szigetnek is nevezik. Két mérföld hosszú, nem túl széles, négy falu van rajta Monostor, Pócs-Megyer, Tótfalu és Kis-Oroszi, az utóbbi az északi csúcson. – Franz Schams jegyzete.

ideig tart ez látvány, amely elijeszti a félenkeket. Mert ha az ember a hegy kiszögellését megkerülte, már látja, hogy büszkén emeli fel ősi fejét a romossá vált Visegrád vára. A magyar királyok székhelye hatalmas hegyen, a Duna mellett áll.² A vár felismerhetetlenségig romos. Bizonyos mértékben e rom jelenti Pest vármegye zárókövét. Gondoljunk arra a pontra, ahol hullámaival négy megye határát mossa a középütt folyó Duna: Pest, Hont, Esztergom és Nógrád megyéket.

Csodaszép a Visegrád feletti Bogdány környéke Dömöstől Pilismarótig. Itt a folyó partján csupasz sziklafalak váltakoznak gazdag lombú erdőkkel, szőlőshegyekkel, falvakkal és gabonaföldekkel. Nem ritkaság közöttük a szelíd gesztenyefaerdő. Pompásan magasodik a szép Migazzi várkastély túl a Dunán egy sűrű erdővel benőtt távoli magaslaton. Nagyonbízott fasorok között vezet ide az út Nagymaros helységig, melyek farkasszemet néznek a folyó bal partján az ősi királyi erősséggel. Mennyivel szebb lehetett egykor I. Károly és Lajos király idejében ennek a tájnak a kultúrája és gazdag népessége! Mindkét királyunk tartósan időzött itt. Ezáltal nagyon élénk és változatos életet teremtettek. Hol vannak ma már Visegrád hajdani időkben sokkal nagyobb kiterjedésű pompás falai, tornyai és palotái? Hol vannak a hatalmas falak, tornyok, erősségek, melyeken át vezet az itt végződődő országút?

De menjünk ismét vissza Budára Fejér vármegye határáig! Vegyük szemügyre közelebről a víz melletti hegyvonulatot! Ha valamennyit csökken is Buda alatt a természet pompája, megajándékoz minket kárpótlásul a tájjal, mely tulajdonképpen a pompás budai borok szülőhelye. Mindez kellő módon megbékíti a vándort. Azért kiváló e déli táj, mert itt terem a legjobb vörös bor, mely messzi vidéken hirdeti az itteni borok dicsőségét. Az egész hegyvonulat félkörformát képez, melyhez védőfalként szolgál a Gellérthegy lejtője. Amint elhagyjuk a város határvonalát a gellérthegyi fürdőnél, csupán néhány száz lépéssel haladunk az országúton, jobbra fenséges hegyvonulat áll előttünk teljes pompájában. Aki csak némileg is tájékozott a szőlőművelésben, arra következtethet, hogy itt jó borok teremnek! Egy völgy választ el a Gellérthegy utolsó, kiemelkedő szikláitól. A Sashegy kopasz orma déli irányban emelkedik lejtőivel. Ott csak félmagasságig nőnek a szőlőtövek. Hozzá csatlakozik a Burgerberg, és nyugati irányban Buda-Eörs felé a Csókák tánca dülő (*Stahrentanz*), mely a magasabb részeknél a gazdag Nádassal (*Ried*) határos. Távol a háttérben jobbról feltűnik a szemünk előtt a Svábhegy egy része, balról a jó hegység, a Farkasrét (*Wolfsthal*). Ezzel szemben a nagy félkört a Pacsirtahegy (*Lerchenberg*) és a mögötte felemelkedő Hármashatárhegy (*Kreuzberg*) zárja. Mindkettő észak felé helyezkedik el lejtőivel. Ezek már a promontóri uradalomhoz tartoznak. Az alacsonyan fekvő terület egy óra alatt bejárható. A közepén ugyanilyen széles, kényelmes, egyúttal drágán megépített kereskedelmi út fut a Dunáig. E körülhatárolt területen a budaiak csak kis részét termelhetik meg az évente szükséges kenyérgabonájuknak, azt is csak megfeszített szorgalommal. A töltésföld felül csupán egy lábnyi magasságú és meglehetősen terjedelmes kavicstalajon terül el. A falu a Duna partján húzódik Promontorium előhegyeivel együtt. A város saját tulajdona zárja a látóhatárt. Keleti irányban a Duna alig látható, ott a környék új vonzó látványa, a Palatinus-kert szép facsoportjaival. A túlsó part kék látókörén, a beláthatatlan síkságon eltéved a szem. Ebből a tájból hiányoznak a felemelő, élénkítő látványú, ízléssel megépített nyaralók, melyek a zöld fűvel körülvelt szőlőültetvénye-

² A Duna Visegrádnál 532 rajnai lábnyira van a tengerszint felett, a Várhegy ugyanitt 1163 lábnyi, a Duna Pestnél 1350 lábnyi, Buda vára talajszintje 495 lábnyi, a Gellérthegy csúcsának talaja 783 lábnyi. – Franz Schams jegyzete.

ket díszítenék. A budaiak mindnyájan jó gazdák, a cefrét valamennyien a városba szállítják. Jobb célra használják fel pénzüket, minthogy feleslegesen kőfalakba építsék, noha a prësházak és X. von Majerffy úr emeletes nyári laka jómódra és társasági örömeik kedvelésére utal. Mindezek a nyaralók meglehetősen a síkságra épültek, a hegyek körös-körül üresek. Emiatt a táj élettelen. Olyan, mint egy tájkép alakok nélkül.

Promontorium faluján túl új táj bontakozik ki a szem előtt. Itt a hegyhátakon virul a már említett növényzet, mely szőlőskertek sorával egyesül. Ezek egyre alacsonyabb lejtőkkel az ótétényi síkságig terjednek.

Promontorium falun túl a közeli Ótétény felé vezet az út. A kistétényi szőlőskertek félúton találhatóak, bár Ótétényhez tartoznak, úgy látszik, itt önálló szőlővidéket alkotnak. Kellemes látványt nyújtanak a vándornak. Ellentétben a budai szőlőskertekkel, egészen más a hangulata ennek a szép, dombos vidéknek. Többek között számos szép prësházával úgy emelkedik ki, hogy az ember azt hiheti, falut lát a távolban. Mintha baráti körben megbeszélték volna, a véletlen rávette Pest lakóit az ottani szőlőskertek megvásárlására. Kevés kivétellel egyedül ezek azok a szőlők, ahová szőlőshegyeken és síkságon sok költséggel szép prësházákat építettek. Ezek földalatti pincehelyiségei még több pénzbe kerültek, hogy a pompás italokat lakat és zár alatt őrizhessék, annak dacára, hogy még tizedet is fizettek a kedves hegyvidéki szőlők után. Az úthoz közel, az út menti urasági lakóhely mellett állnak a pesti Lepora és Mandl urak épületei. Ezeket költséges kőműves és kőfaragó munkákkal díszítették. Mindezeket látva némely utazó talán a városiak gazdagságának magasztos igényére következtethet. Valóban jelentős összeget fordítottak a villáikra, hogy majd a szüret idején alig csak három hetet töltsenek el bennük a tulajdonosok. Nem kevésbé szép Kadits és von Mayer úr közelben épült prësháza is. Ha az utóbbi borgazdaságában körülnézünk egy kicsit, a tulajdonos kitűnő ízlését tiszteljük, aki összekapcsolta itt a hasznosat és a szépet.”

Promontoriumról és szőlőskertjeiről, utalva némely helyi szokásra is

„Promontorium a ráckevei császári-királyi uradalom elkülönített gazdasága: nagy kiterjedésű falu a Duna jobb partján. Szétágazó falurészei miatt nem alkot szabályos egészet. Számos házcsoportja van. Egy része eltérő távolságra áll a Dunától. A falut az országút határolja. Más része a völgyekben, a hegyek lejtőin és a Neugebirg magas síkságán egymás szomszédságában áll. Mégis olyan a fekvésük, hogy magasabb pontról nem lehet áttekinteni az egészet.

A uradalmi rész körülhatárolt határa mintegy négyezer hold. Egymás felé szabálytalanul futó halmok, völgyek, magasabb és alacsonyabb síkok sorából áll. A házak olyan szorosan simulnak a Duna-parthoz, hogy némelyüket csak egy gyalogút választja el a folyótól. Korábban mindezt a területet mindaddig erdő borította, amíg [Savoyai] Jenő herceg 105 évvel ezelőtt ugyanitt kastélyt nem épített.³ Az oszmánok diadalmas legyőzője, akinek ez az előhegység a ráckevei uradalom neki ajándékozott

³ Ez a kastély, melyet abban az időben, nemes stílusban oszlopsorral és számos szoborral díszítettek s egy emelet magas volt, később lángok martalékává lett. Az újjáépítés magas költségei, és ama körülmény miatt, hogy már nem szándékoztak a helyiségeket urasági lakásként használni, az első emeletet lebontották. A földszintre tetőt helyeztek, ma is így látjuk. – Franz Schams jegyzete.

területével együtt a birtokába jutott, falut telepített ide. Német telepesekkel népesítette be. Felesleges lenne kutatni, hogy Németország, Ausztria melyik tájáról költöztek ide az idők folyamán a lakói. A jelenlegiek már a harmadik nemzedékhez tartoznak. Igaz és világos azonban, és az idők során még nyilvánvalóbbá vált, hogy itt, új hazájukban német szorgalommal telepedtek le és ugyanígy munkálkodtak. Rövid idő alatt gazdagon termő szőlőskertté formálták át ezt a kevésbé termékeny erdős dombot. Termékennyé tettek minden földdarabot, akkor is, ha alig hozott hasznot. Egészen a házukig telepítették a szőlőültetvényeket. Az itt lakók csupán egyetlen jelentéktelen földdarabot hagytak meg legelő céljára. Mellékesen megjegyezzük, ha nem is nagyon jelentős, de fáradságos, hatékony állattenyésztést is folytattak. A promontóri tehének és borjak igen keresettek az állatállományok javításakor. Nemes, akklimatizált svájci faj leszármazottai. De mint mondtuk: a szorgalmas promontóriak fő táplálékszerzési ágazata a bortermelés, és minden, ami ezzel összefügg. E tevékenységet kizárólag három évszakon át folytatják: tavasszal, nyáron és ősszel. Télen a törkölyből pálinkát égetnek, ám különösen a szőlőkarók gyártásában jeleskednek. Az ehhez szükséges fafajtát Pesten vásárolják. Ezenkívül jelentékeny jövedelemkiegészítést jelent gazdaságuknak az uradalmi kőbányában végzett munka, itt és Tétényben is. De legyen elég ennyi! A mintegy háromezer főnyi összlakosság vidám és szorgalmas népesség. Sok mindent eltanultak a pesti ipari munka során. Sajnos, hatott rájuk a városi erkölcs rombolása is! Ezt leszámítva a faluban minden rendes mederben folyik. Erdemben, tisztességesen hozzájárulnak mindehhez az egyházi és a világi tisztségviselők is. Az itt lakók egészében véve mértékletesen kialakított jómódban élnek. A szegény és a koldus – akik a többi falut terhelik – itt kevesebb, mint másutt.

Ebben a főként szőlőmunkás faluban a szőlőtermelés természetesen komoly életvitelt parancsol. A gazdasági áldás bőségszarujából és minden fáradságából a kedélyes emberek számára lehetőség jut a tréfára és az örömeire is.

Egyszer-máskor sok tekintélyes szőlősgazda lehetőséget teremt a szórakozásra is. Arra is módot adnak, hogy a szüretet egy úgynevezett szüreti koszorú ünneppel zárják le. Ezen tevélegesen részt vehet minden munkásuk, és többek között a falu fiatalsága is. Az alkalmankénti felvonulás, a lakomák és a különböző vidám móka és tréfálkozás a régiek bacchanáliáira emlékeztet. Ezek eredete az egykori a rómaiaktól vezethető le ezen az alaposan kolonizált tájon.

Megkísérlem egy ilyen promontóri Bacchus-ünnep bemutatását.

Amint elérkezik a szüret utolsó napja a kiterjedt szőlőkben, ahol a szüretelők, a puttonyosok és a musttaposók dolgoznak, megélenkül az ifjú szüretelők serege. Végül elhangzik a gazda várva-várt beleegyező szava a szüreti ünnep kezdséhez. Már megrendelték a zenét, már kiosztották a tréfás játékok szerepeit. Bizonyára megfonták a szüreti koszorút is. Ez azt jelenti, egy kerékre szőlőlevelek és virágok sokaságának díszes csoportosításával és körítésével tetszés szerinti nagyságban mindenféle színes szőlőfürtöt fonnak. Ezt színes szalagokkal úgy díszítik fel, hogy korona formája legyen. Nagyon szépnek kell lennie! A felvonulás a szőlőhegyről, általában az utolsó szüreti nap délutánján kezdődik. Amikor befejezték a munkát, onnan haladnak a falu felé. Legelő haladnak a falusi zenészek, akár cigánybanda is lehet. Szüret idején ide-oda barangolnak Magyarországon. Közvetlenül mögöttük örvendez és táncol két vagy négy csinosan öltözött lány, akik magasan tartják a szüreti koszorút egy rúdon. Bacchust egy fiatal, tejfeles szájú fiú alakítja, akit groteszk módon öltöztettek fel és cifráztak ki. Kifestették a kék szőlő levéllel. Minden lehetséges tréfát elkövet. Csak a Thyrsus-ág hiányzik a kezéből, és az Evan! Evoe! kiáltás, hogy tökéletes Lyäus le-

gyen. Mellette társként egy nőnek öltözött parasztfiú található, akit ugyancsak kikentek. Ő is ugyanilyen vidámsággal ugrálja körbe a szüreti koszorút. Ijesztgeti a kíváncsi gyermekeket. Vidáman társalog a felvonulás résztvevőivel és a nézőkkel. Színes kendőket kötnek a szőlőkarókra, amivel sorfalat képeznek a szüreti koszorú körül. A felvonulás idejére magukra veszik az asszonyok és lányok ruhatárát is. Az örvendezők nagy csoportját a szüretelők: a puttonyosok és a mindig növekedő [számú] falusi ifjúság képezi. Mindenki énekelve, zenebonával hangoskodva, pisztolyok és pusok durrogatása mellett vonul le a szőlőshegyről a faluig, a szőlősgazda házáig. Ott a szüreti koszorút általában a présház bejáratához akasztják. Azután zenélnek, táncolnak, látványosan mulatnak. Addig esznek- isznak éjszakáig, ameddig akad még valami elfogyasztható. A szőlősgazda és a gazdaasszony szívesen ad mindent, mert a munkások kötetlen öröme mulatságos jelenetekkel is együttjár. Szívesen szereznek örömet a szorgalmas szőlőmunkásoknak, hiszen minderre évente csak egyszer kerül sor. Ez a szüret fő ünnepe, ahová a természet, a foglalkozás és a szokások szerint hívják meg az embereket.”

U n g a r n s
W e i n b a u

in seinem ganzen Umfange,

oder

vollständige Beschreibung

sämmtlicher berühmten Weingebirge des ungarischen Reichs

in

statistisch-topographisch-naturhistorischer und ökonomischer Hinsicht

von

Franz Schams,

Ritter des kaisert. königl. russisch-polnischen St. Stanislaus-Ordens,
der kaisert. königl. Landwirtschafts-Gesellschaft in Wien wirkliches, der
patriotisch-ökonomischen Gesellschaft, und des pomologischen Vereins in
Prag, der Landwirtschafts-Gesellschaft in Grätz, der mährisch-schlesi-
schen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Lan-
deskunde in Brünn, der kaisert. russischen freien ökonomischen Gesellschaft
in St. Petersburg, des landwirtschaftlichen Vereins in Bayern, der
hortikulturat. Societät in London, korrespondirendes, und des pharmas-
ceutischen Vereins in St. Petersburg Ehren-Mitglied.

Zweyter Band

mit 11 Abbildungen.

Westh, 1833.

Verlag der Wigandschen Buchhandlung.

Auf einem sehr kleinen Raume und in unbedeutender Höhe zeigt sich der Trass auch bei Mogyoród auf der Pesther Seite, der zu Wasserbauten ein brauchbares Materiale liefern würde.

Alle übrigen Weinplantagen dieses Comitats stehen entweder im Fluglande, oder in sandigen Hügeln mit Damm-erde, die wohl viel, aber immer schlechten Wein liefern. Zum Schluß gehört hierher noch die Bemerkung, daß, da die Kalkgebirge durchgehends schwache Wasserleiter sind, es in dieser Hinsicht im Ofner Gebirge ziemlich trocken aussieht; denn außer einer nicht besonders ergiebigen Quelle am Schwabenberge, die unterirdisch nach Ofen in die Festung geleitet wird, und einigen anderen schwachen Adern im Sauwinkel, fehlt dieses Element der Landschafts-Beschönerung hier beinahe ganz. Dagegen sind die Gebirgsketten von Sz. Endrös gegen Wischegrad zu sehr bewässert, weil von dort an die Massen der Berge-vulkanische Entstehung haben.

B. Topographisch-naturhistorische Beschreibung des Ofner Gebirgszuges.

Man könnte weit umher in der Welt reisen, ehe man Städte fände, welche hinsichtlich ihrer Lage sich mit den beiden Nachbar-Centralen Ofen und Pesth vergleichen dürften. Die Einwohner erkennen dankbar dieses köstliche Geschenk der Natur; jeder Fremde aber weidet staunend seine Augen daran, und würde hier auf irgend einem der vielen schönen Standpunkte das treffliche Impromptu des berühmten Landschafts-Dichters Matthisson in eine Gedenktafel eingehauen wünschen, welches derselbe in einer der reizenden Umgebungen Dresdens, auf der sogenannten Bastey, an einer Felsenwand hinterließ. Es lautet;

„Sey fröhlich oder sey betrübt —
Komm' spät hierher, Komm' früh —“

Wenn nur Natur dein Auge liebt,
 So heb' es auf und steh!
 Das Vorrecht zu erfreu'n vergiebt
 Sich diese Gegend nie."

An den Ufern der stillbewegten Fluthen unserer Donau, wo die aufgehende Sonne mit ihren Strahlen die schönen Punkte des rechten Donauufers zu vergolden scheint, verbreitet hier ringsum der Weingott seinen Segen eben so reichlich als anmuthig, und schlingt oft seine Reben von ferneren Höhen herab bis an die Schwellen der im Thalgrunde liegenden Wohnungen, so, daß, wohin auch das Auge nach den nahen und ferneren Bergen des Ofner Weichbildes sich wenden mag, es mit Wohlgefallen auf der unendlichen und reizenden Fülle der Nectar - Pflanzungen verweilen muß. Aber noch angenehmer überrascht die innere Ansicht des Gebirges. Wer kennt nicht das anmuthige Thal, durch welches der Weg von der Christina - Vorstadt aus in das romantische Sawinkel, zur schönen Schäferin, und zum Schwabenberge führt, von deren Höhen man dann die reizenden An- und Uebersichten auf die beiden Hauptstädte, und auf die sie gewaltsam trennende, aber dennoch in steter geselliger Verbindung haltende Donau zu bewundern hat! Ueberall erblickt man den Weinstock — das vielgeliebte und reichlich dankbare Pflegekind der Ofner, im üppigen Gedeihen; — nur der Blocksberg, der bedeckte Dampfkessel heißer Mineral - Quellen, trotz mit seinem zackigen Rücken jeder lohnenden Vegetation, und zeigt sich gleichsam feindselig gegen die Weinrebe; denn während am Fuße des Besuvs über dem unterirdischen, gigantischen Feuerschlund die köstlichen lacrymae Christi wachsen, gestattet dieser dagegen zwerghafte Hügel den ihm am jenseitigen Abhang und an den niederen Verflächungen gewaltsam aufgedrungenen Pflanzungen kein Nutzen bringendes Gedeihen.

So schön gelegen sind die beiden stattlichen Residenzen, welche Bacchus sammt seinem ganzen Hofstaat im Herzen des

Ungarlandes erkohren hat. Rund um und um, am Rande und in der Mitte des Ofner Gebietes, läßt Lydus — der gütige Sorgenbrecher, die Fülle süßer und würziger Trauben reifen, und beglückt die fleißigen Einwohner Buda's mit den lauten Freuden der Lese und dem stillen Gewinn der Fetsung. Jenwärts inmitten der betriebsamen und volkreichen Pesther Stadt bewahrt er in tausend und tausend unterirdischen, gewölbten Tempelhallen dem gesammten Adel der ungarischen Weine, um den Glanz seiner Krone zu erhöhen.

Ofens Umgebungen sind, wie gesagt, wunderschön, und ihre mannigfaltigen Abwechslungen finden bey den Einheimlichen, wie bei Fremdlingen, um so mehr Beachtung, weil auch die entfernteren Theile dieses Gebirgszuges, besonders gegen Nordwest, den Wanderer in jedem Betracht zufrieden stellen. Ich werde auf einer flüchtigen Wanderung meinen Lesern nur einige Bilder der Natur und ihrer vielfachen Gestaltungen vor Augen führen.

Eine Reise stromaufwärts von Alt-Ofen bis an die Gränze des Pesther Comitats oberhalb Wischegrad ist so angenehm, so reizend und interessant; daß keine Gegend dieser Gespanschaft dergleichen gewähren kann; das heißt, wenn von der Wanderung eines ganzen Tages die Rede ist; denn der Weg führt durch Gegenden, die nicht weniger reich an malerischen Schönheiten; als an geschichtlichen Erinnerungen sind. Kaum hat man die letzten Häuser des Kronmarktes Alt-Ofen im Rücken, so fallen schon die, dem Zahne der Zeit trozenden Ueberreste jener altrömischen Wasserleitung in die Augen, die wie einzeln aufgestellte Riesenposten den Reichtum und die Banlust ihrer Erzeuger verkünden. Nicht mehr vermögend, ihrem ursprünglichen Zwecke Genüge zu leisten, lassen diese zerrissenen Bilder früherer Herrlichkeit den Reichtum zweier warmen Quellen an ihren Grundfesten vorbeifließen, den sie in längst vergangener Zeit auf ihren Rücken in geschlossenen Räumen nach den Bade-Anstalten der kaum

noch in ihrem Namen bekannten Römerstadt Aquincum (Alt-Ofen) leiteten. Nicht fern von der Linie der Stadt Ofen ziehen die Gebirge allmählig sich im Halbkreis auf einige tausend Klafter von der Donau zurück, um bei Sz. Endré mit aller Mächtigkeit wieder bis an den Strom vorzutreten. Sichtbar begrenzt die Hauptstraße nach Wien das Eigenthum der Ofner Winzer, zu deren rechten Seite die Weinhügel von Üröm, Krotendorf (Békas Megyer) und Pomáz sich in mancherlei Annäherungen bis an das Sz. Endréer Gebiet erstrecken. Hat man dieses Städtchen im Rücken, so erscheint eine neue Landschaft, in welcher der Fahrweg zwar oft an gefährlichen Ufern der Donau vorbeiführt, links aber die schönsten Nebenpflanzungen bis in die Ebene sich verlaufen, und oft an steilen Bergen kaum die Nähe des Arceiders zu lohnbar scheinen. Hier ist es, wo die Donau die dritte ihrer großen Inseln gebildet hat*), hinter welcher am jenseitigen Ufer in weiterer Entfernung die bischöfliche Stadt Waizen, als verschönernder Gesichtspunkt dieser Landschaft hervortritt, während die einsamen Dörfer der Monostorer Insel wie von der Menschheit abgeschiedene Reste erscheinen. Auch hier wie vor Sz. Endré liegen die mit Weinreben bepflanzen Berge amphitheatralisch, in allmählig sich entfernender Richtung von der Donau, wo außerhalb der Sz. Endréer Weinberge jene von Monostor, Pócs - Megyer, Tót - Falu sich im Kreise annähernd, und auch eng verbunden, bis Bogdány hinziehen, welches Dorf schon wieder dem Ufer der Donau nahe steht.

Von hier findet der Wanderer mehrere der reizenden Gegenden. Die Landschaft zieht sich allmählig zwischen engen Gebirgsklüften zusammen, durch welche die, auf einmal

*) Die Sz. Endréer auch die Monostorer Insel genannt. Sie ist zwey Meilen lang, nicht sehr breit, und hat 4 Dörfer: Monostor, Pócs - Megyer, Tót - Falu und Kis - Oroazi, letzteres an der nördlichen Spitze.

gegen Westen gekehrte Donau an ihren Ufern besonders bey Dömös berggestalt beengt wird, daß es kaum glaublich scheint, der Strom sey hier mit allen seinen Gewässern beyammen. Ein vor Wischegrad mühsam in den Felsen gehauener Fahrweg auf einer ziemlichen Höhe über dem Wasserspiegel schreckt oft den Reisenden vom Anblick der schönsten Gegend wiederholt auf, wenn er, durch frühere Unglücksfälle schon schüchtern gemacht, befürchten muß, daß ihn scheue Pferde rechts in die Donau schleudern, oder links Felsenstücke des Steinbruchs in der Bearbeitung treffen könnten. Doch nur von kurzer Dauer ist dem Furchtsamen der schauerliche Anblick; denn hat man den Vorsprung des Berges umgangen, so erhebt stolz die alte, bis zur Unkennbarkeit verfallene Feste Wischegrad, der bekannte Sitz ungarischer Könige, ihr zerrissenes Greisenhaupt auf einem Riesenberge an der Donau, *) und bildet gewissermassen den Schlußstein zur Pesther Gespanschaft. Und hier auch mögen wir uns den Punkt denken, wo inmitten der Donau vier Comitats, nämlich das Pesther, Honther, Grauer und Neograder mit ihren schmalen Zungen friedlich sich berühren.

Man kann die Gegend von Bogdány über Wischegrad, Dömös bis Maroth wunderschön nennen, wo an den Ufern des Flusses kahle Felsenwände, dicht belaubte Wälder, Weinberge, Dörfer und Fruchtfelder, zwischen welchen süße Kastanienbäume keine seltene Erscheinung sind, abwechseln. Herrlich prangt das schöne Schloß Migazzi-Burg, auf einer dichtbewaldeten, wiewohl entfernten Anhöhe jenseits der Donau, von wo der Weg großen Theils durch Alleen nach dem Orte Groß-Maros führt, welcher am linken Strom-Ufer der alten Königsfeste im Gesichte steht. Um wieviel schöner mag diese

*) Die Donau bei Wischegrad ist über der Meeresfläche .	532	} rheinländische Fuß.
Der Schloßberg alda	1165	
Die Donau bey Ofen	1550	
Der Boden von der Festung Ofen	495	
Der Boden vom Gipfel des Bloßbergs	185	

Gegend durch Cultur und größere Volksmenge in den Zeiten Carls I. und Ludwigs gewesen seyn, wo der fortwährende Aufenthalt dieser Könige allhier zur größern Lebhaftigkeit und zu mannigfaltigerm Verkehr die nächsten Veranlassungen gab. Wo sind die schönen Gärten und Gebäude des in jener Zeit weit ausgebreiteten Orts Wischegrad! wo die kostspieligen Mauern und Thürme, auf deren Trümmern und Grundfesten die neue, hier zu Ende gehende Fahrstraße ruht!

Doch wir wollen wieder nach Ofen zurück, um den Gebirgszug Stromabwärts bis an die Grenzen des Stuhlweissenburger Comitats näher aufzufassen. Wenn da unterhalb Ofen die Natur in ihrem hohen Glanze hin und wieder etwas zurück steht, so bietet sie uns dafür jene Orte an, welche die eigentlichen Geburtsstätten der Ofner berühmten Weine sind, und somit den Wanderer in einer andern Hinsicht genugsam befriedigen.

Dieser südliche Theil ist jener vorzügliche, auf welchem die besten rothen Weine wachsen, die den Ruhm der dassigen Getränke in die weite Ferne verbreiten. Der ganze Gebirgszug bildet die Form eines Halbzirkels, bey welchem die Abhänge des Blofsberges als Schutzwehren gegen Norden dienen. So wie man die Stadtlinien beim Blofsbade verläßt, und nur einige hundert Schritte die Landstraße verfolgt, steht schon rechts das majestätische Gebirge in seiner vollen Pracht vor Augen, und Jeder im Weinbau nur einigermaßen Erfahrene wird aus dieser Situation sogleich die Schlussfolge ziehen, daß hier guter Wein wachsen müsse. Durch ein erhöhtes Thal von den Ausläufern des Blofsberges getrennt, erhebt sich in südlicher Richtung mit dem Abhange gegen Osten, das kahle Steinhaupt des Adlerberges, der nur bis zu seiner halben Höhe den Weinstöcken Fortkommen gestattet. An diesen reihet sich der Burgerberg, und in westlicher Richtung gegen Buda-Eörs der Stahrentanz, an welchen die Anhöhen der reichen Nied gränzen. Im entfernteren Hintergrunde wird dem

Auge rechts ein Theil des Schwabenberges, und links das gute Gebirg, genannt Wolfsthal, sichtbar. In gerade entgegengesetzter Richtung schließen diesen großen Halbkreis der Lerchenberg, und hinter selbem hervorstechend der Kreuzberg, beide mit ihren Abdachungen gegen Norden situiert, und schon zur Promontorier Herrschaft gehörig. Die niedere Fläche, beiläufig eine Stunde lang, und bis an die Donau eben so breit, durch deren Mitte die gleich bequeme als kostspielige Commerzial-Strasse läuft, ist jener beschränkte Raum, auf welchem die Dfner bey dem angestrengtesten Fleiße nur einen kleinen Theil der jährlich bedürftigen Brotfrüchte zu erzeugen im Stande sind, da überdieß die Dammerde hin und wieder kaum Fuß hoch auf einer ziemlich mächtigen Schotterlage ruht. Das Dorf Promontorium mit seinen Vorbergen bis nahe an die Donau geschoben, beschränkt hier den Gesichtskreis wie auch das Grundeigenthum der Stadt. In östlicher Richtung gegen die kaum sichtbare Donau geben zwar die schönen Baumgruppen des Palatinal-Gartens der Gegend einen neuen Reiz, aber das Auge verliert sich am jenseitigen Ufer in dem blauen Horizont der unübersehbaren Ebene. Zur erhebenderen Lebhaftigkeit fehlen dieser Landschaft mehrere mit Geschmack erbaute Landhäuser, um den grünen Teppich der Rebenpflanzungen zu zieren. Doch die Dfner, die sämtlich ihren Maisch in die Stadt führen, sind allzu gute Wirthe; sie wissen ihr Geld besser zu verwenden, als selbes nutzlos in steinerne Wände zu verbauen. Zwar deuten die Preßhäuser und das stockhohe Sommerhaus des Hrn. Franz X. v. Majerffy auf Wohlhabenheit und Geselligkeits-Liebe; doch sie stehen zu sehr in der Ebene, und rings um an den Bergen ist eine Leere, welche das Ländliche ohne Leben läßt, wie eine gemalte Landschaft ohne Figuren.

Jenseits des Dorfes Promontorium entfaltet sich für das Auge eine ganz neue Landschaft; es beginnt eine neue, wie wohl auf den Gebirgshöhen mit den schon erwähnten Pflan-

zungen vereinigte, Reihe von Weinbergen, die bald in immer niedrigeren Abstufungen bey Alt-Tétény sich in die Ebenen verlaufen.

Jenseits des Dorfes Promontorium führt die Straße in das nahe liegende Alt-Tétény, wo am halben Wege die sogenannten Klein-Tétényer Weingärten, die zwar zu Alt-Tétény gehören, doch hier ein abgesondertes Rebenland zu bilden scheinen, dem Wanderer zur angenehmen Beschauung hinreissen. Im ganz entgegengesetzten Tone zu den Ofner Weinbergen, hebt dieses schöne Hügelland mit seinen zahlreichen, mitunter schönen Presshäusern dergestalt sich hervor, daß man in der Ferne einen Marktstrecken zu sehen glaubt. Gleich einem verabredeten Freundschaftsbunde hat der Zufall die Bewohner von Pesth zum Ankauf dortiger Pflanzungen gereizt, und sie sind auch, mit wenigen Ausnahmen, die alleinigen, wenn auch zehentpflichtigen Eigenthümer dieser lieblichen Gebirgs-Abtheilungen. Mit vielem Kostenaufwande erheben sich da auf den Bergen und in Ebenen schöne Presshäuser, deren unterirdische Kellerräume oft noch kostspieliger sind, um die köstlichen Getränke hinter Schloß und Riegel zu verwahren. Gleich Herrschafts-Wohnungen stehen nahe an der Straße die zierlichen Gebäude der Herren Lepora und Mandl aus Pesth, mit Einfassungen von kostspieligen Maurer- und Steinmeh-Arbeiten, bey deren angenehmem Anblick wohl mancher Reisende sich einen vielleicht zu hohen Begriff von dem Reichthume der Städter machen mag, weil sie auf ihre Willen so große Summen verschwenden, um dann zur Besetzung kaum drey Wochen darin zu verweilen. Nicht minder schön sind die in einiger Entfernung stehenden Presshäuser der Herren Kadits und v. Mayer, und man darf sich nur in der Weinwirthschaft des Letztern einigermaßen umsehen, um darin den geläuterten Geschmack des Eigenthümers zu verehren, der das Schöne mit dem Nützlichen im Einklange zu verbinden weiß.

3. Promontorium und seine Weinpflanzungen, nebst Hindeutung auf einige Lokal-Verhältnisse.

Promontorium, als abgesonderter Zweig der k. k. Familie-Herrschaft Ráczeve, ist ein ausgebreitetes Dorf am rechten Ufer der Donau, dessen Verzweigungen kein regelmäßiges Ganzes bilden, da die zahlreichen Häuser-Gruppen, welche eines Theils die Landstraße in verschiedenen Entfernungen von der Donau begränzen, andern Theils aber in Thälern, auf Gebirgs-Abhängen, und auf der hohen Ebene des Neugebirges, obwohl in nachbarlicher Berührung, doch in einer solchen Lage sich befinden, daß man von keinem erhöhten Punkte das Ganze mit einem Blicke zu überschauen vermag.

Der ganze Hottel dieses beschränkten Herrschafts-Antheiles, besteht nur aus einer, etwa 4000 Joch Arealfläche enthaltenden, regellos durch einander laufenden Reihe von Hügeln, Thälern, Hoch- und Nieder-Ebenen, welche längs der Donau sich hinziehend, oft so hart an den Strand vorgeschoben sind, daß nur die Fahrstraße an einigen Orten die Wohnungen vom Flusse scheidet. Alles war vormals bewaldet, bis daselbst der glorreiche Besieger der Osmanen, Prinz Eugen, welchem dieses Vorgebirg als Aggregat der verlienen Herrschaft Ráczeve zugefallen war, vor 105 Jahren ein Schloß erbaute*), ein Dorf anlegte, und solches mit deutschen Colonisten bevölkerte. Aus welchen Gegenden Deutschlands, Oesterreichs u. diese im Laufe der Zeit herkamen, wäre über-

*) Dieses Schloß, welches in jener Zeit stockhoch, in einem edlen Styl mit Sonnennadn und zahlreichen Figuren verziert, erbauet war, wurde später ein Raub der Flammen. Wegen der Kostspieligkeit der Wiederherstellung, auch wegen des Umstandes, daß man nicht mehr gesonnen war, die Gemächer zu herrschaftlicher Wohnung zu benutzen, wurde das erste Stockwerk gänzlich abgetragen, und das Erdgeschloß mit einer Bedachung versehen, wie es jetzt noch steht.

fläßig zu erforschen, da die jetzigen Bewohner schon die dritte bis vierte Generation bilden; so viel aber ist wahr und klar, und zur Zeit noch offenbar, daß sie in ihrem neuen Vaterlande mit deutschem Fleiße sich ansiedelten und rührten, und in Kurzem diese wenig ergiebigen Waldhügel zu reich einträglichen Weinbergen umschufen. Hier ist jeder halbwegs zu nutzende Erdstrich urbar gemacht, und die Rebenpflanzungen sind bis dicht an die Wohnungen herabgeführt. Nur ein unbedeutendes Stück Flachland hat man zur Gemeinde-Weide gelassen. Dennoch treiben — beyläufig bemerkt — die Einwohner eine zwar mühsame, und nicht starke, jedoch so treffliche Viehzucht, daß man die Promontorier Rätber und Rätbe als Abstammlinge einer edlen, acclimatisirten Schweizer-Race zur Verbesserung des Viehstandes sehr sucht. Doch, wie gesagt, der Weinbau, und was ihm anhängig, ist und bleibt der Hauptnahrungsweig der fleißigen Promontorier, welchem sie die drey Jahreszeiten, Frühling, Sommer und Herbst ausschließend widmen. Im Winter brennen sie dann Brantwein aus Weintrestern; besonders aber verdienen sie sich mit Fertigung von Weinpfehlen, wozu sie das nöthige Floßholz in Pesth kaufen, und dann auch mit Handarbeit in den herrschaftlichen Steinbrüchen, hier sowohl, als in Tétény einen erprießlichen Zuschuß zu ihrer Wirthschaft. Genug! die etwa 3000 Seelen betragende Gesammtheit der Einwohner bildet ein munteres und fleißiges Völkchen, welches sich viel von der Pesther Industrie, aber auch leider etwas wenig von dem städtischen Sitten-Verderbniß angeeignet hat. Indessen es geht doch noch immer ordentlich im Dorfe her, wozu die verdienstvollen, geistlichen und weltlichen Beamten des Ortes das Ihrige redlich beytragen, und im Ganzen herrscht da ein mäßiger Wohlstand, also, daß Arme und Bettler nicht so viele, als andern Ortes zur Last fallen.

In diesem Winzer-Dorfe nimmt nun freylich der Weinbau den Ernst des Lebens hauptsächlich und mühevoll in Anspruch; er

ergießt jedoch aus dem Füllhorn des ökonomischen Segens Scherz und Freude über die munteren Landleute zu seiner Zeit.

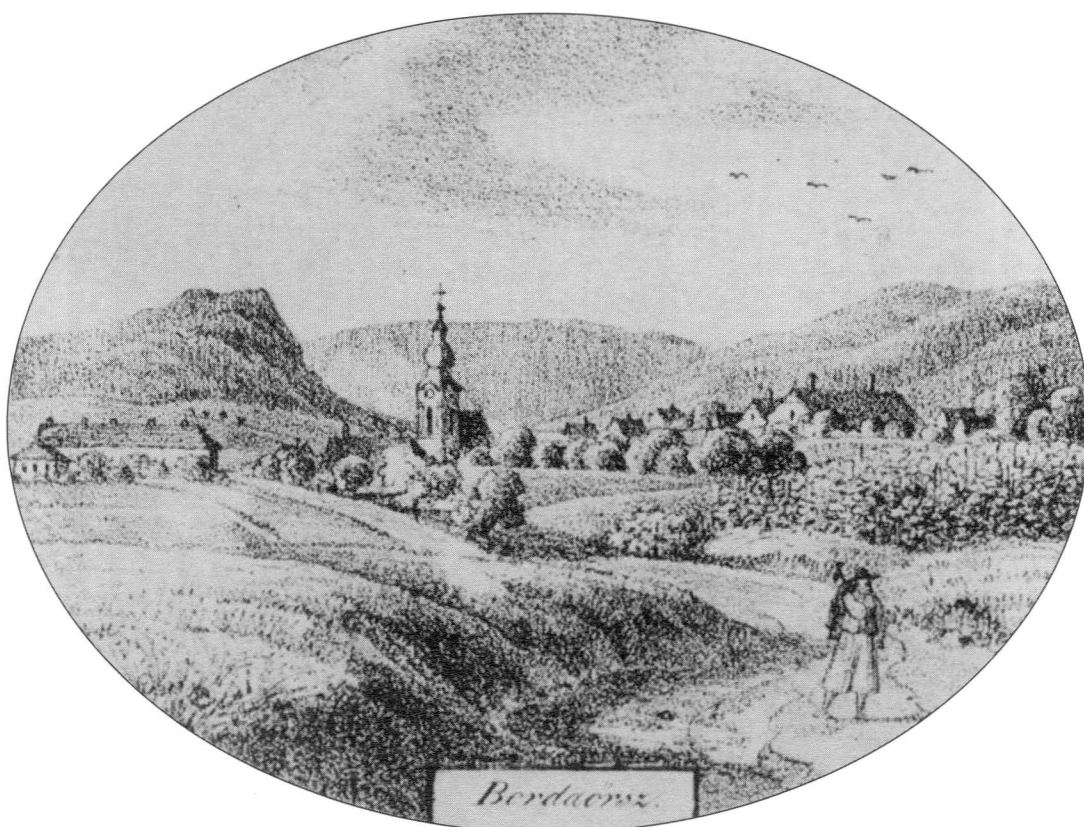
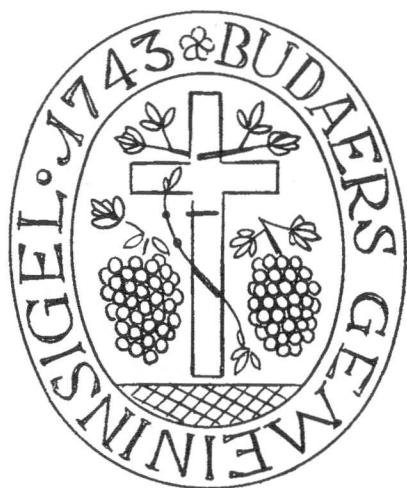
Mehrere anschuliche Weinbergs-Besitzer machen es sich zum Belustigungspunkte, und lassen sichs auch etwas kosten, ihre Lese mit einem sogenannten Lese-Kranze zu beschließen, woran sowohl ihre sämtlichen Arbeitsleute, als auch mitunter die Jugend des Dorfes lebhaften Theil nehmen, und durch die dabei vorkommenden Aufzüge, Schmausereyen, und besonders durch allerhand lustige Poffen und Schwänke, an die Bacchalien der Alten erinnern, von welchen auch wohl in dieser einst von den Römern stark colonisirten Gegend der Ursprung dieses ländlichen Festes herzuleiten ist.

Ich versuche hiemit die Schilderung eines solchen promontorischen Bacchusfestes.

So wie der letzte Tag der Weinlese in ausgedehnten Pflanzungen, wo viele Lesefrauen, Buttenträger und Mostler beschäftigt sind, heranrückt, wird allmählig das junge Lese-Volk im Weinberge lebendig, und es verlautet endlich die mit Sehnsucht erwartete Bewilligung des Herrn zu den Freuden des Lese-Kranzes. Die Musik wird bestellt, die Rollen zum Poffenspiele werden ausgetheilt, und auch wohl der Lese-Kranz wird schon geflochten; das heißt, es werden an einen Reifen von beliebiger Größe allerhand farbige Trauben im Gemenge mit Weinlaub und Blumen, in zierlicher Gruppierung und Schattirung angereicht, und mit bunten Bändern aufgepußt, so zwar, daß er die Form einer Krone hat, wenn er recht schön seyn soll. Der Aufzug beginnt gewöhnlich in den Nachmittagsstunden des letzten Lese-Tages vom Weinberg aus, wo man geendet hat, nach dem Dorfe zu. Voran wandern entweder die Dorf-Musikanten, oder auch eine der Zigeuner-Banden, die überall in Ungarn die Zeit der Lese hindurch sich herumtreiben; hinter ihnen jubelt und tanzt, vor dem von 2 oder 4 reinlich gekleideten Mädchen auf Stangen hoch empor tragenden Lese-Kranze her, der Bacchus, gewöhn-

sich ein junger, milchbärtiger Bursche, welcher grotesk ausgestopft, aufgepußt, und mit blauem Trauben-Safte hochgeschminkt, allen möglichen Ausgelassenheiten sich überläßt, so, daß ihm nur der Thyrsus-Stab und das Evan! Evoe! zum vollkommenen Pyäus fehlt. Ihm zunächst findet sich zugesellt ein anderer Bauern-Junge in Weibskleidern — gleichfalls geschminkt, welcher mit gleicher Munterkeit um den Lese-Kranz herumspringt, die neugierigen Kinder schreckt, und mit den Zuschauern und Theilnehmern des Aufzuges lustig verkehrt. Fahnen von buntfärbigen Tüchern auf Weinpfähle gespannt, bilden das Spalier um den Lese-Kranz, wozu die Garderobe der Frauen und Mädchen auf die Dauer des Zuges in Anspruch genommen wird. Das Gros der Lustwandler bilden die Leseerinnen, Buttenträger und der Wust der sich immer mehrenden Dorfjugend. Alles zieht mit Sang und Klang unter dem fortwährenden Pulver-Geknalte der Pistolen und Flinten aus dem Weinberg durch die Gassen des Dorfes nach dem Hause des Weinbergs-Eigenthümers, und dort wird — gewöhnlich in der Halle des Presshauses — der Lese-Kranz aufgehängt, dann wird musicirt, getanzt, Spectakel getrieben, gegessen und getrunken, so lange etwas da ist, bis in die Nacht hinein — und gewöhnlich ist alles vollauf vorhanden; Herr und Hausfrau geben gerne, weil die ungebundene Fröhlichkeit der Arbeiter zu mancher Lachszene veranlaßt. Man gönne den fleißigen Winzern diese, — freylich oft etwas zu lebhaften — Freuden; sie kommen ihnen ja des Jahrs nur einmal in den Wurf, und bilden ihr Hauptfest der Lese, wozu Natur, Beruf und Sitte sie einladen.

Noch verdienen Erwähnung die vielen unterirdischen Wohnungen der Promontorier; — denn gewiß 700 bis 800 Menschen haufen da, so ziemlich bequem und gesund, als wahre Troglodyten in den in, das unermessliche Grobkalk-Lager ein- und ausgehöhlten Wohnungen. Zimmer, Kammern, Küche, Keller, Stalungen, kurz alle zur Wirthschaft und

BUDAÖRS PECSÉTJE (1743)
ÉS LÁTKÉPE (19. SZÁZAD ELSŐ FELE)

BUDA-EÖRS ÉS KÖRNYÉKE*

„Budával szemben fekvő fennsíkron egy vadászház áll. A medence völgyével szemben, festői tölgyfák csoportja mellett, Kappel nagykereskedő nyaralóházai. Mellette az elhagyatott vendéglő arra az időre emlékeztet, amikor a Kamaraerdőt még gyakrabban látogatták. Különösen kedves a kilátás Buda-Eörs és a háttérben festői formákban emelkedő Csíki hegység irányába, így jutunk¹

Buda-Eörsre.²

Buda-Eörs tekintélyes falu, mintegy 350 házból áll, és körülbelül 2500 német lakja. Nagyon részben szőlőtermesztéssel foglalkoznak. Egy egész borospincéből álló falucska épült fel a hegyek lábánál, amelynek sziklás oromzatai szinte várrom látványát idézik. Tágas és csinos a templom és a paplak is. A falu barátságos látványt nyújt jól épített és rendezett házaival. *Mária Terézia* ideje óta itt áll a koronauradalom nemesített spanyol nevelésű juhászata. A falu az úgynevezett Mészárosok útja mentén épült fel, ahonnan a szőlőskertekkel benépesített lejtőkön át a Farkas-hegy és a Burgerberg bájos dombjain egy jó órán belül eljutunk a Sashegy és a Gellérthegy lábánál fekvő vámházig. Mielőtt elérkezünk ide, jobbra Majerfy úr nyaralóját és kertjét pillantjuk meg. Senki ne mulassza el, hogy megtekintse a vámház közelében található

Nemzeti Szőlőoltvány iskolát,

melyet Franz Schams úr alapított. Jelenleg több mint négyezer fajta, közöttük hatszáz nagyon ritka oltvány látható benne, a világ minden bortermelő országának szőlőfajtáját is bemutatják itt. A Majerfy-telken többször találtak római pénzérmeket. 1844. február 19-én éjjel 1 óra 30 perc körül a tulajdonos szőlőskertje, mely a Gellérthegy lábánál fekszik, földrengés következtében több mint két ölnyi mélységben beszakadt. Ugyanebből a terjengős üregből koporsók, csontok és koponyák sokasága került elő fél ölnyi mélységben, gyűrűk és egyébek, de nem a rómaiak idejéből. – Nem messze a vámtól ösvény vezet

a Sashegy

nevezetes szőlőskertjei között a kopasz dolomit kúpjára. Innen kellemes ugyan a kilátás Buda és a közeli városhatár felé, de a látvány a Budai Hegység szomszédos magasabb pontjairól felülmúlja ezt.

* J. V. Haeufler: *Buda-Pest. Historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest und deren Umgebungen*. Pest, 1854, (II. egység) 10–13. l. alapján.

¹ A következő, jó időben kocsival járható visszavezető út a Kamaraerdőről Buda felé egyenes irányba vezet, a dombos fennsíkron át az úgynevezett Akasztófa domb mellett, ki a Mészárosok útjáig. – J. V. Haeufler jegyzete.

² A Buda-Eörs név úgy látszik, annyit jelenthet, mint Buda őrzése, mivel a tatárjárás után egy kun őrséget telepítettek ide. – J. V. Haeufler jegyzete.

A Svábhegy,

mely különösen vasárnapokon széles hátarról vonzza barátságos nyaralóival és vendéglőivel az emberek sokaságát, közismerten a *svábokról* kapta a nevét, akik 1686-ban, Buda felszabadításakor itt táboroztak. Tágabb értelemben így nevezik a hajdani vadaskertetet, Nyéket a Jánoshegytől Buda-Eörsig. A tulajdonképpeni *nagy Svábhegy* azonban nevezetes szép kilátása miatt a Királykútig számítható.³ A fő út a Vörös keresztől, a Krisztinaváros nyugati végétől fél óra alatt szőlőkön át fel vezet a csúcsra. Van egy kényelmes kocs út is, ez azonban negyedórával messzebbre vezet el, jobbra, az úgynevezett Rác főnél. Elhalad a Sváb-, Doktor- és Királykút mellett, a hegygerinc északnyugati részén, ahol az erdő széléről dr. Reisinger és Frivaldszky barátságos nyaraló házai tekintenek le. Az utóbbiban a környéken előforduló madarak madártani kabinetje tekinthető meg. Jó a kilátás a Svábhegy számos pontjáról, ez ugyancsak bájos képet nyújt, ha nem is teljes körképben. A szemlélődő elé változatos tájként tárulnak Buda és Pest, a Jánoshegy, barátságos villáival a környék, a Hárshegy és a Kecshegy, a Városmajortól a Szép Juhásznéig, és kékes háttérével a Pilis hegység, a Nagyszál és a Mátra hegység, melyek szinte úgy tetszenek, mintha eltűnnének a Rákos síkságán. Kiemelkedő egy különlegesen szép kilátópont negyedóránnyira fenn a Királyforrásnál, az úgynevezett Hármashatár-hegyen. Miután negyedórán keresztül felfelé kapaszkodunk az erdőben, elérjük a hegy szabad szegélyét, melyen néhány ősrégi vörös bükk nőtt fel, ahonnan lefelé sietve tölcsér alakú réten át haladhatunk a hegylábánál fekvő Disznófőhöz. Amint kényelmesen eljutunk a hegy szegélye mentén a Disznófőig, onnan több kitaposott ösvény vezet a völgybe. Ettől a ponttól a Háromforrás-hegyen⁴ át fél órán belül a budai hegyvidék legmagasabb pontjáiig juthatunk, és pedig

a Jánoshegyre.

Erről a hegycsúcsról elragadó panoráma bontakozik ki. Nemcsak a délre feltáruuló látkép tekinthető meg hasonló módon, hanem a két testvérváros is megjelenik a környezetével együtt, ugyanúgy, mint a Svábhegyről, de mintha ezek is eltűnnének. A hegy lábánál úgy terül el a Szépjuhászné és a Ferenc-csúcs, mint az Alpeselek előhegyei. A nyugati horizont a falusias Budakeszinél és a Nagykovácsi erdőségnél zárul le, Nagy-Torbágyig, Biáig, a Fejér megyei Csapláiig és a Vértes hegységig tart, melyhez az Esztergomi, a Pilisi és a Szentendrei hegyvidék csatlakozik. A közelében található Makkosmária, Hidegkút és mély völgyével együtt a Lipótmező. – Ha nagyon szerencsésen esnek a fények, és ha eléggé éles a szemünk, láthatjuk a Cserhát és a Mátra között a Bükk hegységet, a Dorogi hegy és az esztergomi sziklafalak közti horhoson át a Bécs melletti *Schneeberget* is a győri és mosoni síkság felett. Egy nagyrészt rossz állapotú gyalogút vezet az Adlitzerhez – a Niedermayer-féle épület mellett a Svábhegyen –, és onnan a hegy gerincén egy kápolna mellett, jórészt körisfák, tölgyfák, bükkfák és hársfák fásorán át, a Háromforrás-hegyen keresztül a *Jánoshegyre*, ahonnan (mintegy öt perc alatt) gyalog felmászhatunk az utolsó hegycsúcsra. Sokkal

³ A Király- és Svábkutat már Corvin Mátyás idejében használták, és a forrásvizet csöveken át vették Budáig; a Doktorkút név Eberhard von Eberling doktortól és városi orvostól származik, aki először felfedezte a forrást és vizének tovább vezetését javasolta. A Királyforrás kútháza építményével még az említett király idejére emlékeztet. – J. V. Haeufler jegyzete.

⁴ A Disznófőnek két másik forrása is van, a fent feltűrt saját nevű mellett. A közeli Isten szeme forrás mellett a másikat Ámor forrásnak nevezik. – J. V. Haeufler jegyzete.

gyakrabban látogatják a Svábhegy fent leírt északnyugati részét, mint ugyanennek a hegynek a délkeleti szakaszát. Részben nyaralói és vendéglői miatt, részben mert kapcsolódik a Jánoshegyhez és a Disznófőhöz stb. Azonban az utóbbi nem kevés örömet nyújt a természet és a magányosság barátainak is. Van itt kőbánya, a szép kilátóhelytől ezek az utak elvezetnek a Kakukkhegy és *Farkashegy* kirándulóhelyeihez, váltakozó erdőkön és réteken át a szép kilátást nyújtó Promontorium felé, a Kamaraerdőtől a Farkasvölgyig. Egy magasan fekvő völgykatlanban Buda-Eörs fölött a szőlőshegyek szélén egy kis gazdaság áll. És ha továbbmentünk, közvetlenül innen a Burgerberg szőlőin keresztül a Sas- és a Svábhegy horhosán át fél-egy óra alatt egész biztosan visszajuthatunk Budára.”

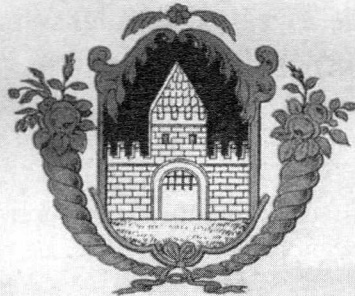
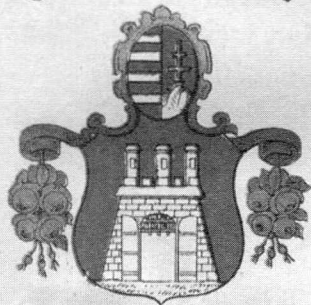

KORABELI BUDAPESTI TÉRKÉP, BUDAI KIVÁGAT

BUDA - PEST,
historisch - topographische
SKIZZEN

VON
O F E N P E S T
UND

und
deren Umgebungen,

VON
J. V. HAEUFLER

mit chromolithographirten Plänen von Ofen und
Pest und deren Umgebungen sammt 12 Ansichten und
mehreren historischen Illustrationen.

P E S T,
Verlag v. Gustav Emich.
1854.

Andeutungen
über die
näheren und entfernteren
Umgebungen
von
Ofen und Pest.

1

hat. Auf der gegen Ofen gelegenen Höhe ist ein Jägerhaus, gegen die Thalmündung stehen neben malerischen Eichengruppen die freundlichen Landhäuser des Großhändlers Kappel. —

Das nebenan befindliche verlassene Gasthaus erinnert an die Zeit, wo der Kammerwald noch häufiger besucht wurde. Besonders lieblich ist der Anblick gegen Buda-Eörs und das im Hintergrund in malerischen Formen gruppierte Csikker = Gebirg ⁴⁾. Folgt man dem in dieser Richtung führenden Wege, so gelangt man in $\frac{1}{4}$ Stündchen nach

Buda - Eörs ⁵⁾,

einem ansehnlichen Dorfe von 350 Häusern, und ungefähr 2500 deutschen Einwohnern, welche größtentheils vom Weinbau leben. Ein ganzes Dörfchen von Weintellern zieht sich an einem Berge hin, dessen felsige Zinnen das Ansehen einer Burgruine zu gewähren scheinen. Kirche und Pfarrhof sind geräumig und nett und gewähren sammt den gut gebauten und wohlgeordneten Häusern des Dorfes einen freundlichen Anblick; auch besteht dasselbst seit Maria Theresia's Zeit eine kronherrschaftliche Schäferei von veredelter spanischer Zucht. Das Dorf liegt an der sogenannten Fleischhacker = Strasse, auf welcher man an den reichen Abhängen des Wolfsberges, Lusthügels und Bürgerberges in einer starken $\frac{1}{2}$ Stunde bis zum Mauthaus am Fuße des Adler- und Bloßberges wieder zurück gegen Ofen gelangt. Bevor man dasselbe erreicht, erblickt man zur Rechten Herrn von Mayerky's Landhaus und Garten. Niemand versäume die in der Nähe der Maut befindliche, von Herrn Franz Schams begründete

National - Nebenschule

zu besichtigen, welche gegenwärtig schon über 4000 Sorten, und darunter 600 der seltensten reich ist, und Trauben aus allen

4.) Der nächste, bei gutem Wetter auch fahrbare Rückweg vom Kammerwald nach Ofen geht in gerader Richtung über hügeliges Terrain bei dem sogenannten Galgenhügel auf die Fleischhacker-Strasse hinaus.

5.) Der Name Buda - Eörs scheint so viel als Buda - Örzés zu bedeuten, da nach dem Mongoleneinfalle ein kumanischer Wachposten hieher angeordnet wurde.

Weinländern der Erde repräsentirt. Auf Mayerfy's Grunde wurden auch öfters römische Münzen gefunden. Am 19. Febr. 1844 Nachts um 1½ Uhr stürzte in Folge einer Erderschütterung in dem am Bloksberge gelegenen Weingarten dieses Besitzers die Erde mehr als 2 Klafter tief ein. In einer Tiefe von einer halben Klafter zeigten sich Särgе und eine Menge Knochen und Schädel nebst Ringen u. s. w., jedoch nicht aus der Römerzeit; unter denselben aber weitläufige Höhlungen. — Unweit der Maut führt ein Pfad zwischen den renomirten Weingärten des

Alderberges

auf den kahlen Dolomitfegel desselben. Die Aussicht von demselben gegen Ofen und sein näheres Weichbild ist zwar auch hübsch, wird jedoch von der Fernsicht der benachbarten höhern Punkte des Ofner Gebirges überboten.

Der Schwabenberg,

welcher mit seinen freundlichen Land- und Wirthshäusern auf seinem breiten Rücken, besonders an Sonntagen eine zahlreiche Menge hinauflodt, hat bekanntlich seinen Namen von den Schwaben, welche bei der Befreiung Ofens im Jahre 1686 auf denselben sich gelagert hatten. Im weitern Sinne führt das ganze weitläufige Gebirge, vom Johannisberge bis Buda-Eörs, der einstige Thiergarten Nyék — den Namen Schwabenberg. Der eigentliche große Schwabenberg wird aber von der sogenannten schönen Aussicht bis zum Königsbrunnen *) gerechnet. Der Hauptweg führt vom rothen Kreuz am westlichen Ende der Christinenstadt in ½ Stunde durch Weingärten auf seinen Gipfel. — Ein bequemerer Fahrweg, jedoch um ¼ Stunde weiter, theilt sich rechts am sogenannten Razenfopf ab, und führt am

*) Der Königs- und Schwabenbrunnen wurden schon zu König Mathias Korvinus Zeiten benützt und ihre Quellen in Röhren bis Ofen geleitet; der Name Doctorbrunnen stammt von Dr. und Stabsarzt Oberhard von Goeckling, der die Quelle zuerst entdeckte, und zur Leitung vorgeschlagen haben soll. Die Brunnstube der Königsquelle weist durch ihre Architektur noch deutlich auf die Lage des genannten Königs.

Schwaben-, Doctor- und Königsbrunnen vorbei, auf den nordwestlichen Theil des Bergrückens, wo Dr. Reifingers und Frivaldszky's freundliche Landhäuser am Waldesaum herabsehen. In letzterem befindet sich auch ein ornithologisches Cabinet der in der Umgegend vorkommenden Vögel. Die Aussicht gewährt, von vielen Punkten des Schwabenberges, wenn auch keine ganze Rundschau, doch liebliche Bilder. — Ofen und Pest, der Johannis-, Linden- und Gaisberg mit den freundlichen Villen der Umgebung, vom Stadtmeierhof bis zur schönen Schäferin und im bläulichen Hintergrunde der Piliser-Berg, Nagyszal und das Matra-Gebirge, das sich in die Ebene des Rákos zu verlieren scheint, treten als wechselnde Landschaften vor den Blick. — Ein eigenthümlich schöner Aussichtspunkt erhebt sich $\frac{1}{4}$ Stunde ober dem Königsbrunnen auf dem sogenannten Dreistrichberge. Nachdem man $\frac{1}{4}$ Stunde durch den Wald aufwärts gestiegen, erreicht man den freien Bergrand, an welchem einige uralte Rothbuchen stehen, von wo sich ein gäher Wiesengrund trichterförmig in das zu Füßen liegende Sauwinkel hinabstürzt. Um in das letztere bequemer zu gelangen, geht man entlang des Randes bis zum Saukopf, von wo mehrere gekahnte Pfade in das Thal führen. Von jenem Punkt gelangt man in $\frac{1}{2}$ Stunde über den Dreibrunnenberg ⁷⁾ auf den höchsten Gipfel des Ofner Berges, nämlich auf den

Johannisberg.

Von seinem Gipfel entfaltet sich ein entzückendes Panorama. Nicht nur zeigt sich der östliche Gesichtskreis zwar ähnlich, aber erweitert sammt den Schwesterstädten und ihren Umgebungen wie vom Schwabenberge, sondern diese selbst scheinen zu verschmelzen. Die schöne Schäferin und Franzenshöhe breiten sich wie Moränen zu seinen Füßen aus, der westliche Horizont erschließt sich, von dem ländlichen Budakesz und den Kovácseser Waldungen,

7.) Derselbe hat von einer Quelle am Saukopf und noch 2 andern, oberhalb befindlichen Quellen seinen Namen. Eine derselben in der Nähe des Aug Gottes hat den Namen Amorsquelle.

über Groß-Turbal, Bia, bis zum Csapla und Vértes Gebirge im Stuhlweißenburger Komitate, an welche sich das Graner, Bilischer und St. Andräer Gebirge anreihen. In der Nähe sehen aber Mariaacsiedel, Hidegkút und das Leopoldfeld aus ihren tiefen Thalgründen empor. — Bei sehr günstigen Beleuchtungsverhältnissen und gut bewaffnetem Auge sieht man zwischen Cserhát und Matra das Bák-Gebirge, und in der Einsattelung zwischen Dorog-Berg und Granerwand über die Raaber und Wieselburger-Ebene den Schneberg bei Wien. — Vom Niedermayer'schen Gebäude am Schwabenberge führt auch ein nur theilweise schlechter Fahrweg zum Abliger und von dort am Rücken des Berges an einem Kapellchen vorüber meistens durch schattige Baumgänge von Eschen, Buchen, Eichen und Linden ⁸⁾ über den Dreibrunnenberg auf den Johannisberg, wo von man nur den letzten Gipfel zu Fuß (etwa fünf Minuten lang) zu ersteigen hat. Die beschriebenen nordwestlichen Theile des Schwabenberges werden theils wegen ihrer Land- und Gasthäuser, theils wegen ihrer Verbindung mit dem Johannisberg, Saunwinfel u. s. w. viel häufiger besucht, als die südöstlichen Theile desselben. Aber auch die letzteren gewähren dem Freunde der Natur und Einsamkeit gewiß nicht minderes Vergnügen. Jenseits der schönen Aussicht ist der Steinbruch, und die Parthien des Kuku- und Wolfsberges führen in abwechselnden Wald- und Wiesengründen mit lieblichen Ausichten auf Promontorium und den Kammerwald bis Wolsthal, einem hoch gelegenen Thalkessel ober Buda-Eörs am Ende des Weingebirges, in welchem ein kleiner Wirthschaftshof steht. Von demselben kann man auch unmittelbar durch Weingelände des Burgerberges in der Einsattelung zwischen Ablser- und Schwabenberg in $\frac{1}{2}$ Stunde, und sohin im Ganzen in 1 Stunde nach Ofen zurückgelangen. — Noch ist der sogenannte kleine Schwabenberg zu nennen, ein

8.) Eine riesige uralte Linde, welche sich in 3 Stämme und jeder derselben wieder in 3 Aeste theilt, und daher auch Dreifaltigkeitslinde genannt wird, befindet sich auf diesem Wege gegen Dreibrunnenberg; leider wurde der nördliche Stamm im vorigen Sommer vom Blitze beschädigt.

HUNFALVY JÁNOS

BUDA-EÖRSRŐL*

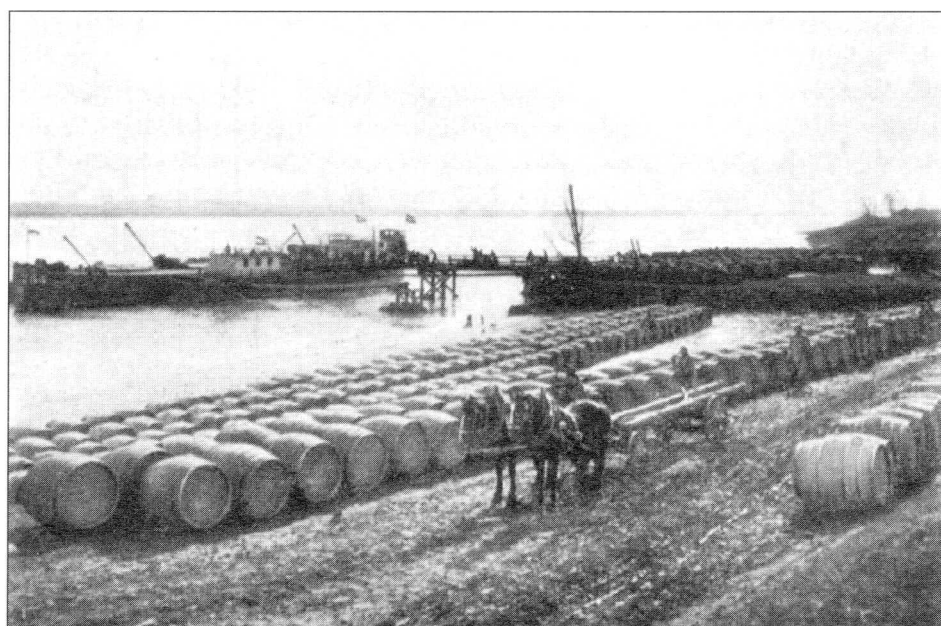
„Budáról az egyik út nyugati irányban Buda-Eörsre visz, mely faluban 2700 német, katolikus lakos van, kik nagyrészt bortermesztésből élnek. A helység mögött a Csiki hegyek festői ormai csoportosulnak. Buda-Eörstől mellékút Törökbálintra visz. E falut hajdan a híres Törökbálint bírta, kinek itt szép mezei laka volt. Utóbb a helység egészen elpusztult, most 1600 német lakosa van. Igen kies völgyben épült, környezve erdős magaslatokkal. Az urasági kastély zárdaszerűn van építve, azelőtt gróf Majláth Jánosé volt, ki munkás és viszontagságos életét öngyilkossággal végezte be.”

„A Kamaraerdő magasabb pontjairól kedves kilátás esik Buda-Eörsre s a mögötte emelkedő czikás Csiki hegységre.

Buda-Eörs faluban valami 2500 lakos van, kik többnyire németek; a falu az úgynevezett mészárosok útja mellett van, mely a vámháztól a Sas és Gellérthegek alján, a Polgár és Akasztóhegy s a Kéjdomb szőlős lejtőin vonul el. Buda-Eörsnél több sor pincét találunk egy hegy alján, melynek sziklás teteje várromhoz hasonlít. A nevezett falu mögött a Luki- és Farkashegyek, odább az Út- és Sziklahegyek nyúlnak föl, melyeknek alján az út tovább vonul s a csiki vendéglőhöz visz. Innen föl szállhatunk a Csiki hegység festői csúcsaira, melyekről a közelbe és távolba szép kilátásunk van.”

* Hunfalvy János: *Budapest és környéke*. Pest, 1859, 195. és 240. l. – A német közlésektől eltérően a mai magyar helyesírási szabályok figyelembevételével közölve.

BUDAFOKI PINCEUDVAR ÉS BORSZÁLLÍTÁS (19. SZÁZAD VÉGE)

BOR ÉS PROMONTÓR*

„Hogy hazánk kiválóan bortermő ország és népünk sem a bornemissza nemzettek sorába tartozik, azt a jelesebb vendéglők italjegyzéke világosan kimutatja. A külföldi, kinek ínye csak *egy* fajta magyar borra, az »Ungarwein«re emlékszik, mély ámulattal tapasztalja itt, hogy hányféle tulajdonképpen az az »Ungarwein«. Pest közönséges fehér asztali bora a kőbányai, melynél valamivel jobb (vagy legalább drágább) az »extra« kőbányai: ezen kívül a fővárosi ember poharában leggyakrabban megfordulnak az apci, csömöri, szadai és magyaráti fehér borok; vidéki hazánkfia alkalmasint kellemesen meg lesz lepetve, ha a budapesti Schomlauer, Ernelecker és Nessmüller borokban (melyeket ő bizonyára rajnamelléki boroknak volna hajlandó tartani) utóbb a mi somlyai, érmelléki és neszmélyi borainkra ismer, melyek a fővárosi magyarosodás hatalmas ösztöne folytán ily ógermán nevezetek alatt forognak közgáron. Némely szállodákban oly borokkal is szolgálnak, melyeknek etikettjein »Von Unserem« vagy »Von dem« fölirat díszlik; ezek könnyű fehér asztali borok, melyeknek a biztató német cégér kénytelen emelni – az árát. Hogy a vörös borok birodalmában Budapesten a budai az uralkodó, igen természetes, s ezeket illetőleg szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy aki sashegyit akar inni, Adlersbergert vagy Adelsbergert kérjen, amit szállodáink civilizált pincérei jobban megértenek. Hogy csemegebor dolgában az »Erlauerek«, »Tokayerek« és egyéb hazai édes aszúké a fölény, magától értődik.

Sajátképpeni borozó hely a jó hírű Jálícs-féle pince (József tér 7. sz.), mely azonban kényelem dolgában csak szerény igényeknek felel meg s a bor mellé csupán hideg étkekkel szolgál. Budán és Óbudán a legközönségesebb korcsmákban bámulatos minőségű vörös borokat mérnek igen olcsón, nem is csoda tehát, hogy e legkevésbé sem díszes helyiségeknek a főváros legjobb osztályaiból is jutnak látogatói. A legjobbak közül megemlíjtük itt a híres *Krén* Mátyás korcsmáját Óbudán, a kis Korona utcában, melynek sarkán a postahivatal van, és a *Högl* szép kerti helyiségét Budaújlakon a templom tözsomszédságában.

A bor mellett azonban Budapesten a sör is nagyon fölkapott, a világhódítók e legújabbika, melynek hatalma immár Edinburghtól Kairóig és Szent Pétervártól Buenos Airesig terjed. Fővárosi sörünk nagyobbrészt a kőbányai terjedelmes Dreher- és Barber-féle sörfőzdekből származik, ezenkívül néhol a promontóri italt is mérik s legújában a pilseni könnyű, kesernyés világos sör kezdi magát érvényesíteni.”

* Hevesi Lajos: *Budapest és környéke*. Budapest, 1876, 58–59. és 254–256. l. – A német közléstől eltérően a mai magyar helyesírási szabályok figyelembevételével közölve.

„Promontór. Vasúttal csak egy órányira Buda alatt a Duna partján. (Középállomások: Albertfalva és promontóri őrház.) Ezen virágzó falut, melynek lakosságát csupa jómódú svábnép képezi, nemében csaknem egyetlené teszik nevezetes *barlangépítményei*. A falu nagy része ugyanis a föld színe alatt bujkál; néhol a házak terjedelmes sziklaodúkban állnak együtt csoportonként, másutt meg a magas fennsíkot képező meszes kőzetbe vájva, úgy hogy az egész falunak csak füstölgő kéményei emelkednek túl a talaj színvonalán s az arra sétáló mindenfelé letéríthet a mély udvarokra, melyek körül a „ház” szobáit a mészkőbe vájva látja. Ide kirándulni tehát *nagyon is érdemes*. Van itt még ezenkívül egy katakombaszerű kőbánya sok földalatti üreggel és folyosóval, melyek egyike 1600 láb hosszú. A bor itt mindenütt jó, a promontóri sörház söre hasonlóképen.

A helységgel szemközt a Duna közepén a szép erdővel borított s elég terjedelmes Haros sziget látszik, mely királyi fácnos gyanánt szolgál s mint ilyen egy erdész székhelye. A szigeten hosszában és széltében két ösvény vonul keresztül; közepén, de inkább a túlsó part felé, az erdészlak rejlik. A szigetet igen ritkán látogatják, de vidám hangulatú nagyobb társaság a dús növényzetű partokon, a fák sűrű lombjai alatt mindenestre igen jól fogja magát érezni, mire nézve az erdész engedélyét megnyerni nem nehéz. Szabályos közlekedés nincsen, de Promontórban könnyen fogadhatni nagy ladikot, melyen át lehet szállni; figyelembe veendő azonban, hogy erős alszél alkalmával, mely a Duna hullámaint hatalmasan fölkaparja, az ilyen jármű nem legkedélyesebb.

Promontór alatt a következő vasúti állomás Tétény sváb falu, melynek szőlőhegyei nagyszerű sziklapincéket rejtenek méhükben. Ezek azonban egymaguk még nehezen fogják kárpótolhatni az oda rándulót. Mindezen helységek, a Haros szigettel, sőt az átellenben fekvő egész Csepel szigettel egyetemben, hajdan (1698 óta) savoyai Jenő herceg birtokát képeztek, kinek címere ugyanezért a promontóri régi kastély kapuja fölött még most is látható; jelenleg az egész birtok a királyi családé.

A kamarai erdőt, mely a promontóri hegységnek Buda felé néző lejtőit borítja, hajdan nyári tartózkodásra sokat használták, most azonban egészen el van hagyatva. Erdei séta után áhítózó nagyobb társaságok számára nem alkalmatlan, de elégséget okvetlenül kiki magával vigyen!”

TÉTÉNY ÉS VIDÉKE*

„A csiki völgy földje Budakeszitől kezdve valamivel ritkább, de szintén igen háládatos föld. Törökbálint és Budaörs körül ismét a ritkásabb mellett sűrűbb fekete agyagos földek is vannak. Budaörs körül néhol szik is előfordul. Tétény vidéke s az alsó Duna-mente a hátacon lösz, majd homokos agyag, az alantabb fekvő részeken löszös sárga, majd televényes fekete, néhol kevés homokkal vegyült. Kistétényen néhol a fenékben száraz, fehér homokkőmurva van, amelyben igen nehéz megfogantatni a szőlőt. Budafok, vagyis Promontór határa túlnyomókig cerithium meszes lösz, sűrűbb s ritkább vegyülettel, néhol kavicsal is ritkítva, mely felréteg alatt a szilárd cerithiumos homokkő alréteg kisebb-nagyobb mélységben kezdődik. Végre a Buda és Promontór közt levő lapos térségen a sűrűbb sárga agyagos, majd ritka homokos lösziszap föld néhol jelentékeny mennyiségű keserföld vegyületet tartalmaz, a Dunára dülő rész pedig sok helyen ritka homok.”

„A pilisi alsó járás fő borközségei Budafok, vagyis Promontór: 1992 kat. hold összes határterületéből 1121 hold szőlő; fekvése hegyes, völgyes és fennsík. A talaj túlnyomólag cerithium-meszes lösz, sűrűbb s ritkább vegyülettel, néhol kavicsal is ritkítva, mely felréteg alatt a szilárd cerithium őshomokkő alréteg kisebb-nagyobb mélységben fekszik. Vannak fekete agyagos és homokos részek is kis mértékben. A szőlőfaj a budaihoz hasonló, s csakugyan a termés budai név alatt jó kereskedésbe. Boron kívül a község sok asztali szőlőt is szolgáltat Budapestre, melynél a fő szőlőfaj a veres dinka és a mézes fehér. A kezelés csak régi divatú; de a bor jóságát nagyon kedvezményezik a jó pincék. A bor akója közep termés idején a különböző termőhely és minőség szerint 7–12 frt. Idősebb óborok azután drágábbak. Nagytétény összes határterülete 3560 kat. hold. Ennek jó egyharmada szőlő; többnyire löszös sárga agyagtalajjal, általában napos fekvéssel és szintén a budaihoz hasonló veres és fehér jó bortermezzel, amely újabb időben már saját neve alatt kezd piacra lépni. Budapestről is számosan bírnak itt szőlőt, s a hegységet több szép présház és nyaraló ékesíti; amellet a sziklában igen jó pincék vannak, köztük a régi urasági, 30 000 akó befogadására képes terjedelemmel. Kistétény 455 kat. holdnyi egész határa szőlő s szerteséjjel szórt házakból álló, utcasor nélkül hegyközséget képez, csinos préshá-

* *Budapest és környéke természetrajzi, orvosi és közmívelődési leírása.* Szerk. Dulácska Géza és Gerlóczy Gyula. Budapest, 1879, 470. és 495–496. l. – A német közlésektől eltérően a mai magyar helyesírási szabályok figyelembevételével közölve.

zakkal s nyaralókkal lepve, melyek a vidék tekintetét nappal is kellemesen széppé, különösen este pedig nagy területen csillámló világaikkal mint egy domborzatos területen kiterjedt nagy város, a szemlélőre nézve nagyszerűen meglepővé teszik. A talaj részint fekete és sárga agyagos, részint homokos, mészköves és kavicsos. A szőlőművelés jó karban áll. A termelt bor kitűnő veres és fehér, mely nemcsak a fővárosban, hanem a kiviteli kereskedésben is jó hírt vívott ki magának. Több jeles borásza van, akik kezelésüknél a tudomány legújabb vívmányait érvényesítik. Ezek közt Korizmic László, az országos magyar gazdasági egyesület alelnöke és Morócz István ugyanannak titkára, kiknek jó példája jeles hatással van az okszerű szőlőművelésre és borkezelésre. Fő szőlőfaj a feketék közül: a burgundi és kadarka, a fehérbort adók közül a veres dinka, bakát, mézes fehér, rajnai és olasz rizling melyek külön fajborokká is készíttetnek. Törökbálint 550 hold szőlővel bír, kivétel nélkül dombos fekvéssel, a budafokihoz és tétényihez hasonló különböző vegyületű, de mindenütt igen alkalmas talajjal, amelyet a lakosság igen szépen és kiváló szorgalommal művel. A borkezelés körül itt semmiféle újabb divatú mód ugyan nincs, de a bor a régi mód szerint tisztán és gondosan kezeltetik, és valamint a közép asztalihoz tartozó ízletes jóságáról, azonképp kitűnő tartóságáról dicséretes. Budaörs szőlőterülete 684 kat. hold. Ez általában löszös agyagos talajú, s a vele szomszéd budai Sashegy irányában húzódván, igen szép fekvésű és a nép által kitűnő szorgalommal is műveltetik. Termése a sashegyihez hasonló, igen finom, többnyire veres bor, évenként mintegy 20–30 000 akó, mely leginkább külföldre szokott eladatni budaörsi sashegyi név alatt, 15–25 forintjával akónként. A budapesti piacra csemegeszőlőt is sokat szolgáltat a község.”

KRÓNPRINC FERDINÁND*

Krónprinc Irma egy budai szőlősgazdának volt a leánya és a nagyralátó familia sokszor ugyancsak szégyenkezett az öregember miatt, midőn ujjasban, kapával a vállán törölgette a verejtéket homlokáról házának kapuja előtt, míg felesége és leánya gyors, csinos pesti bérkocsin a Stefánia útról Budára haza robogott. A fiákeres előtt lehetőleg elmellőzték a kőpadon üldögélő öregember pillantását, csak midőn a bérkocsi tovagördült, ragadták meg jobbról és balról az öregembert, és csókjaikkal elhalmozták. Krónprinc gazda, fáradtan az egésznapos kapálástól, egykedvűen tűrte neje és leánya szeretetét. A selyemruhákra, kalapokra, finom cipőkre ügyet sem vetett, Krónprincné híres kócsagtollai oly kevésbé érdekelték, mint leánya divatos ruhái, csupán vacsorázni akart és ezért várta haza családját. Vörösképű, hallgatag budai polgár volt, olyan famíliából, amelynek már a nagyapái is szőlősgazdák voltak. A bort tisztelte és szerette egyedül a világi életből, olyan nagyra tartotta, hogy még önmagától is sajnálta; ünnepnaponként megivott egy kis üveg sashegyit s ilyenkor meglehetősen elégedett volt sorsával, bár Kerkápoly úr »Gellérthegyi Szemeltjét«, valamint Andrássy Aladár hegyaljaiját irigyelte.

Krónprinc Ferdinánd arca olyan színű volt, mint a karmazsinposztó, míg a haja szinte szalmasárga, mint az angolszászoké, akik erdőkben laktak és megijesztették a normannokat. Világossárga volt az öregember szakálla, pedig már jóval elmúlt hatvan éves. Az ujjasa zsebéből sohasem hiányoztak azok a kis zöld üvegecskék, amelyekben különböző borminták voltak. Volt valódi sashegyi bora, amelyet a napsugárban vagy árnyékban kémelve vizsgált, mint a festőművész a színhatásokat. Hosszú bőrkötényben járt odahaza is, mint a pincéjében és mogorván tért ki a ház látogatói elől. Hordókat kalapált, borosedényeket reperált az udvaron, szűrőket és lopókat vizsgált; mintha egy másik planétán szólna a zongora és egy távoli világrészben énekelne Irma.

Egyszer, őszi hajnalon korábban kelt fel a szokott időnél, még a nedves ujjú éjszaka teregette ujjait az udvaron, a házból nagy élénkség hangzott. Igen ám, csak hogy Krónprinc Ferdinánd nem hiába kelt korábban e napon. Halaszthatatlan teendője volt a szőlőshegyi pincében és e tennivalóhoz szüksége volt bizonyos üvegecskékre, amelyek a felső házban egy szekrényben foglalnak helyet. Máskor dehogy is közelítette volna meg a kivilágított, vendégektől zajos szobákat. Üvegért azonban a pokolba is elment. Némi járatlansággal lépkedett végig a fűtött, színes üveggel bevont folyosón, ahol a pálmák cserepein félig elszívott szivarok és cigaretták látszottak. Nagy rendtelenség volt mindenfelé. Egy asztalkán feldöntött boros üveget és félig ki-

* Krúdy Gyula: A budai széphölgyek története. Részletek. In uő: *Őszi utazások a vörös postakocsin*. Budapest, 1917. 35–38, 39–40, 42–43. l.) – A német közlésektől eltérően a mai magyar helyesírási szabályok figyelembevételével közölve.

ürített poharakat vett észre. Megszagolta és megkóstolta a maradék bort. Bosszús arcot öltött. Házánál nem az ő saját borát fogyasztották. Egy másodpercig nyelvvel szürcsölte, majd szájában forgatta, gurigálta a bort, aztán kiköpte. A bor hamis volt. Majd eszébe jutott tennivalója, a halaszthatatlan üvegecske és kezét a kilincsre tette, amely vöröslött a fehér ajtón. Egy világos ripszből való szalon volt az első szoba. Krónprincné, született Krómy Vilma, egy vízivárosi patríciuscsalád sarjadéka, mélyen kivágott ruhában, csapzott hajjal és fehérre rizsporozva, bizalmas együttlétben üldögélt a kanapén egy kiviaszkolt feketehajú gavallérral, aki olyan régi szalonkabátot viselt, amelyet talán már nemzedékek óta hordanak a pénztelenebb budai gavallérok ilyen alkalomkor. Lehetséges, hogy van valahol Budán egy szalonkabát, amelyből kihízott igazi tulajdonosa és azóta az ifjú gavallérok egymástól kölcsönözve kéregetik, ha légyottra vagy estélyre mennek. Krónprinc Ferdinánd nem igen sokat törődött a meglehetősen érdekes véletlennel, fél füllel hallotta egy öreg kádársegéd-től, aki a hegyben a hordóit javítja, hogy házában odalent a Vízivárosban estélyek vannak, amelyekre mindenkit meghívnak, csupán a házigazdát nem. Szerette volna ugyan megkérdezni, hogyan került a viaszkoshajú, lengő nyakkendőes ifjú felesége bizalmába, ellenben a hosszúsárnyú szalonkabát neki is imponált, mint a vízivárosi nőknek. Talán éppen hivatalnok az illető a városházán vagy tanító az iskolában.

Meggyorsította tehát lépteit, amint sárga szakállával a ripszbútorok között elhaladt. Ezek a bútorok felesége leánykori hozományából valók; nagy dolog volt ez annak idején, a vízivárosi leányok nem igen kaptak hozományba szalంగarnitúrát. Egy Krómy-lány azonban már akkor is kivétel volt. Régebbi időben, míg Krónprinc Ferdinánd nem élt teljesen a borászatnak, szó volt róla, ha egyszer elválnak, Vilma asszony magával viszi a bútorait.

A ház harmadik szobája ismét szalon volt. Ezt már jóformán nem is ismerte Krónprinc Ferdinánd, mert ez a bútorzat abban az időben került a házhoz, mikor ő bőrkötényben kezdett járogatni még vasárnapi délutánokon is. Ez Irma szalonja volt és Pesten vásárolták egy Kerepesi úti kereskedőnél. A szalonban állott a zongora; a zongoránál Irma ült fehér selyemruhában, szalaggal megkötött fekete haja, mint a kígyók omlottak fehér vállaira; fehér félcipőjénél egy, az előbbihez szakasztott hasonló kabátba öltözött pomádés ifjú térdepelt. Krónprinc Ferdinánd a szemei elé tartva tenyerét, egy kissé megtántorodott a színes szőnyegen. Lehorgasztotta a fejét és alig hallhatólag mormogta:

– Ez még sem járja.

Úgy ment ki a házból, hogy sem jobbra, sem balra nem nézett; mintha attól félt volna, hogy valamely irtózatot fog meglátni. És vállra vetett kapójával, verejtékező homlokával többé sohasem üldögélt a kőpadon a budai ház előtt, hogy vacsorára várja a ház népét. Odakünn maradt a hegyen, a présházban, télen-nyáron künn lakott, sohasem tette a lábát a Vízivárosba.”

„Gráciász, az egyszerű budai vendéglős, aki Krónprinc Ferdinánd sajátságos eltűnése miatt néha már álomtalanul töltött órákat ágyában egy régi bolthajtás alatt, ahol előtte többszáz esztendővel is idős budai polgárok feküdtek, új király koronázásáról és fiatalkori nőkről álmodtak, vagy pünkösdtől láttak a hegyen, sárga szüretet és taposó

menyecskék lábát, amilyen dolgokkal az egyszerű emberek álmodni szoktak, Gráciász nyitott szemmel gondolkozott a budai eseményekről. Utóvégre szégyen történt a budaiakkal, bármely oldalról nézzük a dolgok állását. Bizonyosan nevetnek Pesten Krónprincék történetén s az erkölcsös Budán, ahol a lányok és asszonyok nem igen állottak szóba mással, mint bennszülöttel. A Rácváros külön házasodott és Óbuda külön; a tabáni lányok lehetőleg otthon maradnak a régi városrészben; csupán a Krisztinából lehetett elcsalni a nőket messzi tájakra, mert itt nem igazi budaiak laknak, sok közöttük a bevándorló. A becsületes Gráciásznak ezen álm nélkül töltött órákon oly furcsa gondolatai támadtak, hogy reggel maga is megijedt tőlük. Például éjjelenként szentül hitte, hogy az elveszett budai becsületet csak a nagyszerű Rezeda Kázmér állíthatja helyre. Ennek a rendkívüli embernek minden sikerül. Okos, nyugodt, bölcs, meggondolt és olyan szája van, mint egy papnak. Ha Rezeda úr munkába venné a hűtlen Krónprinc hölgyeket, talán még arra is rábírná őket, hogy visszaálítsák a félig-meddig elveszített családi becsületet: Krónprinc Ferdinánd ismét megjelene vállra vetett kapójával és – ez a legfontosabb – a hölgyek többé nem hagynák el a városrészt, hogy Budát Pesten kompromittálják. Egy öreg, becsületes polgár gondolata volt ez, aki tiszta öregségében rendet szeretett lelkében, családjában, üzletében és a városban. Rózsafüzérről nevezett vasárnapon Máriaremetére utazott társaskocsival. Meggyónt és megáldozott. Az útszéli koldusok között szétosztott néhány susztertalért. Hétfőn reggel egy nagy üveg borral a hóna alatt beállított a Krónprinc-házba.”

„– Egy kis bort hoztam, amelyet még az öreg Ferdinándtól vásároltam. Tudom, mióta az öreg elköltözött a háztól, úgy sem isznak a saját borukból – szolt Gráciász, miután szokása ellenére megcsókolta az asszony kövérkés kezét.

Krónprincné jó darabig hagyta a kezét a budai korcsmáros bajusza alatt. Még mulattatta őt a kézcsók.

– Szegény Ferdinánd, én igazán nagyon fájlalom távozását – mondta előkelően Krónprincné, amint ezt a pesti kioszkban tanulta, de aztán erőt vett rajta a budai jóság: – Szegény jó uram, darabokra szakítanám a selyemrongyaimat, ha még egyszer hazajönne, feléje se mennék többé Pestnek, ha megint velünk együtt költené el vacsoráját. Tudom, hogy megvetnek az emberek, a családom megtagad, ujjal mutatnak utánam a Vizivárosban. De a leányomról ne mondjon rosszat senki, mert azt megölöm. Sohasem hittem, hogy Ferdinánd ilyen szigorú, szinte kegyetlen tud lenni hozzánk. Én egy vértanú vagyok.

Gráciász leánykori nevéen szólította meg az asszonyt:

– Vilma, én nem haragszom rád. A te dolgod, amit teszel. Asszonyok ügyébe sohasem ártottam magam. Kikérte volna az én öreg élettársam, Fruzsina, ha mindenbe beledugom az orromat.

Ez nagyon helyes beszéd volt. Vilma asszony nyomban hellyel kínálta meg Gráciász uramat. A legritkább pesti bóknál is jobban hízelgett lelkének, hogy »vértanúságában« távolról Fruzsínához hasonlította Gráciász, ahhoz a Fruzsínához, aki-ről mindenki tudja Budán, hogy esztendőszámra nem hagyja el a házat, cipőt sem húz és új ruhát pár esztendeje nem varratott. Húsvétkor templomba megy, aztán vége a kalandozásnak.

- Mi, budaiak - kezdte Gráciász uram, - már régen keresztet vetettünk az uradra, Ferdinándra. Bogaras embernek ismertük világeletemben. Bizonyosan nagyot hall, mert nem érti meg az emberek szavát. Csak a régi üvegeket és hordókat szereti. A szarkák meg a sárgarigók voltak a barátai ott a szőlőhegyben. Azt mondják, tud egy dohos pinceüreget, ahová a pénzét elássa.

Vilma asszony energikusan előrehajolt a daxlilábú széken:

- A gyermekemét...?

Gráciász elvörösödött. Zavarba jött, mert a pénzről való mondatot csak úgy álmodta maga is, mikor elgondolta, hogy mivel bosszulná meg szerencsétlenségét az öreg Krónprinc helyében...

- A pénzért nem kár és el sem vész, de a becsületnek nem tanácsos lyukas hídon járni - szólt elkomolyodva. - Én tudom, hogy ki és mi hiányzik nektek, Vilma. Egy becsületes derék jóbarát, egy gáncsnélküli nemes lovag hiányzik e házból, aki alkalomadtán mulattasson, máskor megvédelmezzen. Egy férfiú, aki az ördögtől sem fél és oly gyöngéd, mint egy apród."

SZÜRET A SASHEGYEN*

„A Kümmelvagyon egyik jelentős része a sashegyi szőlőkert volt, amely olyan pompás borokat termelt, hogy messzeföldön híre volt. S midőn eljött az ősz ebben az esztendőben és a pókfönás a hegyek közül beúszott a szél szárnyán a budai utcácskába, a »Vademberben« fölmerült az az eszme, hogy bizonyos ünnepélyességgel tartják meg az ideai szüretet. Hogy ki vetette föl az eszmét, azt most már bajos volna ki nyomozni, csak annyi bizonyos, hogy az ötlet a »Vademberben« és környékén általános helyesléssel találkozott. A szüret valami olyan régimódi mulatság, amit éppen úgy kell kultiválni a múlt idők ideáljaihoz ragaszkodó komoly embereknek, mint akár a csizmahúzó vagy a vatermördert. A szüret nem is színházi előadás, de még csak jánoshegyi séta sem. A szüret olyan ünnepély, mint a szilveszteri est vagy a Sámuel napja. Ha már Pesten és Budán csupán a korcsmárosok szüretelnek a pincéikben, legalább az a néhány ember tartsa meg a budai szüretet a maga régi formájában, akik még látták azt, hogyan taposták a bort a Sashegyen. És hadd elevenedjen meg a múlt, egy napra legalább.

S a kapitány – bár az első percben gyanakodva forgatta meg elméjében a szüreti eszmét – nem tudott semmi kifogást emelni a dolog ellen, míg Szentlőrinczi bácsi valószínű gyermek-i örömet mutatott nagy szürke szakállával a közeledő szüretért.

– Harminc esztendeje nem szüreteltem – mondotta, és öreg lábaival olyan veszedelmes mozdulatokat csinált, amely mozdulatokat némi jóakarattal tánclépéseknek is lehetett volna nevezni.

Ezen a vasárnapi ebéden... ügyvéd úr is részt vett, mint mindig azóta, mióta Felicián Miklóst Aranykalapács nagy szívszorongások között először bevezette a házba.

– Látni akarok mindent – jelentette ki hivatalos szigorral. Az öreg mutatóujj és a vastag szemüveg nagyot villant.

Egyelőre azonban semmit sem lehetett látni, bár... ügyvéd úr még az asztal alá is nézett, hogy valamit láthasson, nem beszélve arról, hogy vasárnaponként keresztül-kasul járt a házban.

Az élénk madame egy jól titkolt grimasz kíséretében meg is kérdezte egyszer:

– Ugyan mit járkel úgy a tekintetes úr, mint valami házmester?

– Hah! – kiáltott föl... ügyvéd úr, de a többi csak magában gondolta: »Megijedtek!«

De látni – mint mondám – semmit sem lehetett a »Vademberben«, bár Felicián Miklós már egy vasárnapi ebéden is részt vett, és... ügyvéd úr nagy csodálkozására nem az ujjával ette a húst, amely körülmény nagyon elszomorító hatást gyakorol

* Krúdy Gyula: *Régi szélkakasok között*. Regény. VII. fejezet. *Élet*, 1909. december 5-ei szám 740. l. és 1909. december 12-ei szám 775–776. l. – A német közlésektől eltérően a mai magyar helyesírási szabályok figyelembevételével közölve.

rolt az Angeló cukrászdában, ahol ezen a délután a tanácstagok megbeszélésre összegyülekeztek.

– Pedig biztosra vettem egy jó darab nevetlenséget a frátertől – vélekedett az öreg ügyvéd. – Társadalmi maniert nem szokás tanulni az Arany Medvében.

A feketeszakállú fiatalember még a madame-nak is olyan hódolattal csókolta meg a kezét, mintha az egy vérbeli hercegnő lenne, Veronikára pedig alig merte emelni a szemét.

A dárdaszerű mutatóujj miután megcsinálta a babonás kört az asztal fölött, így vélekedett azon a délutánon:

– Modora emlékeztet egy száműzött lengyel hercegére, aki az ötvenes években a budai Három golyó kávéházba járt biliárdozni. De a hercegről is kiderült utólag, hogy semmi egyéb, mint közönséges lengyel, mert valamennyi ismerősét megpumpolta. Csak azt a napot várom, mikor fog hozzánk kölcsönért folyamodni a fráter.

Szentlőrinczi bácsi ijedten tiltakozott:

– Én nem adhatok a nyugdíjamból.

– Magam se vagyok a leggazdagabb ember – ábrándozott Bükkfalvi Tamás –, de minden megtakarított pénzecskémet odaadnám...

És olyan vérszomjasan nézett körül az Angelóban, hogy az asztalnál ülő öreg úr, körülbelül ötven esztendő óta, ezzel az új mondattal gyarapította eddigi mondani-valóit:

– Miért haragszik a kapitány, Signor? – kérdezte Angelótól, és a kis, öreg cukrász ijedten és csodálkozva úgy nézett a kapitányra, ötvenesztendős vendégére, mintha legalább a régi jégszekerény szólalt volna meg váratlanul.

– Egy signoretta miatt dül-fül az Aranykalapács már hosszabb idő óta – súgta a jégszekerény fülébe, és ezen a délutánon többé be sem mert lépni a helyiségbe, míg a kapitány ott tartózkodott.

Tehát a szüreti ünnepség elhatározott, és a madame valósággal felhevülten, de az ügy fontosságához mért komolysággal vett elő egy darab papirost és ceruzát.

– Lássuk a meghívandókat! – kiáltotta és a ceruza hegyét szájához vette.

Erre már a kapitány nem állta meg a mormogást:

– Itt vagyunk mindnyájan, akik az ünnepélyen részt veszünk.

– És Feliczián úr? – kérdezte élénken a madame.

Az Aranykalapács olyan csodálkozó arcot vágott, mintha soha sem hallotta volna ezt a nevet, míg Szentlőrinczi bácsi méltatlankodva borzolta föl a szakállát.

...Ügyvéd úr gúnyos mosollyal nézett az asztal alá, mintha annak a bizonyos Felicziánnak ott kellene rejtőzködni, mire Veronika csöndesen megszólalt:

– Természetesen, őt is meghívjuk.

Bükkfalvi nagyot sóhajtott, és a madame fürgén írta föl a papírlapra Feliczián nevét, nem mulasztván el egy huncutkodó grimaszt vágni a kapitányra.

Szentlőrinczi bácsi lehajtotta nagy, szakállas fejét, míg az ügyvéd vállat vont.

– Utóvégre eljöhét... Eljöhét – dörögte.

A szőlőszemek megduzzadtak és a hegy fölött a pókfonál úszott. A hegyek között mélységes mély csöndben üldögélt az ősz, mintha csupán arra hallgatózna, amit a vén borház előtt a három öreg ember beszél egymással.

Habár azok semmit sem beszélnek, mert hiszen örökké még ők sem beszélhetnek, de a szemük nyitva volt és igen jól látták, hogy a pirosuló szőlőlevelek között elgondolkozó, merengő arccal áll Veronika, és szép arcán valamely könnyű bánat felhője borong. A barna szemek hosszú és csöndes tekintettel tapadtak a hegyek fölé,

és szürke ruhácskáját körülölelték a pirosuló szőlőlevelek. Bükkfalvi még a fejét is lehajtotta leskelődésében és az ügyvéd mutatójja mereven emelkedett a levegőbe. Egy pillanat múlva eltűnt Veronika alakja a levelek mögött és az Aranykalapács nagyot sóhajtott:

– Baj van!

A rövidlátó Szentlőrinczi bácsi az asztalon álló pohárhoz nyúlt:

– Mindig csak a bajról beszélünk. Szüretkor vigadni szokás. Régen ilyenkor tánc volt és a cigányok muzsikáltak.

De Bükkfalvi még mindig csak a fejét csóválgatta, amikor gyors és határozott lépések hangzottak föl a borház mögött és a következő pillanatban Feliczián Miklós karcsú alakja jelent meg. Vidáman és mosolyogva fogott kezét a hallgató öreg emberekkel, majd szerényen jelentette:

– Ha megengedik, uraim, a cigányról én gondoskodtam. Mindjárt itt lesz a banda.

– Ez már aztán pompás! – kiáltott föl az öreg honvéd. – Nem is láttam én szüretet soha az életben cigány nélkül.

Az ügyvédi mutatóujj vigyázz állásba helyezkedett, míg a kapitány elkényszeredve vont vállat:

– A mi kedvünkön már semmiféle cigánymuzsika nem változtat.

A hegyoldalban most újra láthatóvá lett Veronika alakja a madame társaságában, aki fejét úgy kötötte be, mint a szedőasszonyok és egy hatalmas kötényt vett maga elé. A madame valamit élénken magyarázott és Veronika szelíden mosolygott. Most egyszerre megpillantotta Felicziánt és bár a kapitány olyan éles szemmel figyelt, mintha legalább is egy ágyúlövés röptét kísérné tekintetével, Veronika arcán csupán annyi változást vett észre, hogy a kerek, szomorú arcocská gyöngén elpirult és a következő percben háziasszonyos szívességgel intett az új vendég felé kezével.

– Isten hozta! – kiáltotta. – Parancsol egy kis szőlőt?

Feliczián levette szürke kalapját és ünnepélyesen meghajlott.

Veronika egy szép fürt szőlőt csippentett le a tőkéről és ujjai között meghimbálta.

– Jöjjön érte! – mondta és mosolyogva nézett Felicziánra.

Gyönyörű volt ebben a percben, amint fiatalságában, üdeségében ott állott az őszi napsugárban és karját fölemelte. Mintha az egész hegy mosolygott volna, mintha a szőlők, a szilvafák és égenjáró bárányfelhők gyönyörködve rezzentek volna meg, amint közöttük az egészséges, szép, fiatal leányka álldogált és az élet báját és örömét hirdette piros mosolygása.

Feliczián sietve közeledett felé, amíg az öregek lesunyitott fejfel maradtak ülve a présház előtt. Csupán az öreg ügyvédnek volt elég lelkiereje ahhoz, hogy végignézze, hogyan csókolja meg Feliczián Veronika kezét és hogyan mennek mosolyogva tovább a szőlők között. A madame pedig olyan vidáman lépkedett nyomukba, mintha egész életében ez lett volna az első szép napja.

A hegyen a szedőleányok éneke zengett és a dalt visszhangozták a völgyek és hegyoldalak.

Később, midőn a présház mögött felhangzott a cigánybanda muzsikája, a madame fürgén kezdett teríteni a szélestalpú asztalon, és a poharakat, tányérokat olyan vígan rakosgatta a fehér térítőre, mintha minden pohár és tányér külön örömet okozott volna neki.

– Baj van, most már baj van – dünnyögte szomorúan a kapitány, és még jobban elszomorodott azon, hogy a madame egyetlen grimaszt sem vágott feléje az egész idő alatt.”

BUDAŐRSI SZÜRETI KÉPEK (20. SZÁZAD ELSŐ FELE)

A SZÜRET*

A sűrű ködfüggönyön éppen áttörnek az első napsugarak. A harmatcseppek úgy ragyognak az őszi színpompában tündöklő fák levelein, mint ezernyi gyémánt. Kakas-kukorékolást hallunk, amire egy pillanat alatt felébred az alvó falu. Zörögve szekér gördül végig a rázós úton. A tehenek felbőgnek az istállóban. A sokféle hangzavarba hajnali harangszó kondul. Egy új nap, egy csodaszép őszi nap kezdődik! A ragyogó napsugarak szeliden áradnak a felhőtlen égboltról. Legyőzik a lebegő ködfoltokat.

„Jó nap a szüretre.” – mondja a gazda, miközben békés arccal lép ki az istálló ajtaján, és a Barnát vezeti a kerítés mellett. „Fogj be kicsit gyorsabban, hogy indulhass, mire megjönnek az emberek! Megyek a pincébe és előkészítem az edényeket.” „Rendben, Gazda” – válaszol a béres, amint éppen kilép a szabadba a szürke lóval. Átveszi a gazdától a Barna kötőfékjét. A puha talaj elnyeli a patakopogást, amikor a béres mindkét lovat a szüreti kocsihoz vezeti. Amint befogják a lovakat a hámba, a gazda kilép a kapun. Kezében a boroskancsó és a nagy pincekulcs. Már jönnek is az udvarra az első szüretelő, akiket az imént emlegetett. A legtöbb asszony és férfi a gazda rokonságából és baráti köréből való. Néhány napszámos is akad közöttük. A férfiak „Jó reggelt!”-tel köszönnek, a lányok és asszonyok „Dicsértessék a Jézus Krisztus!”-sal a gazdánénak, aki behívja őket a konyhába.

Amikor a szüreti szekér kihajt a kapun, csak a béres kocsis ül rajta néhány gyermekkel. De készek az indulásra szedők is. A gazdáné ennivalót pakolt kosarakba az egész társaság számára. A kosarakat fiatalasszonyok viszik a hátukon hófehér kendőbe kötve.

Kinn a határban már vidám az élet. Mindenhol az asszonyok élénk fejkendői világlanak a sötétpiros, sárga és zöld levelek között. „Szorgalmasak vagytok-e?” „Vane elég szedni való?” Azt válaszolják: „Igen, elégedettek vagyunk”. „Ti hová mentek szüretelni?” – szólítgatják vidáman egymást.

Szüretelőink hamar kiértek a budai hegyvidék szőlőibe, ahol még ma össze akarják gyűjteni a pompás fürtöket. Mindenki választ magának sort. Egy szőlőkarótól indulnak a terméshez, és kezdik gyűjteni a fürtöket vödörbe. Közben kiérkezik a földúton a szekér is. Puttonyok és kádak zörögnek rajta. Vidám gyermekarcok kandikálnak ki belőlük. „Ide gyertek, puttonyosok! Hol maradtok hát? Egy kicsit kapkodhatnátok magatokat, lusta fráterek!” – hangzanak a kiáltások a szőlősorokból. Hiszen néhány vödör már tele szőlővel! A béres leugrik az ülésről. Puttonyával a legközelebbi vidáman integető leányhoz szalad: „Na, Rosl, már itt is vagyok!” – kiáltja nevetve. Kissé meghajol, hogy a fürtöket a leány még könnyebben önthesse a puttonyába. Szalad egyik szédőtől a másikhoz. Mindegyiknek mond valami vidámságot. Teli puttonyával végigmegy a mesgyén. Felmászik a lépcsőn a kocsira. Annyira előrehajol, hogy a fürtök a

* Nikolaus Seiler: Bei der Weinlese. In *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franzl Riedl. Stuttgart, 1952, *Unsere Post*, 135–141. l. alapján.

nagy kádba pottyanjának, amit a szüretelő kocsi két gerendájára, a kocsis ülése mögé erősítettek.

Közben mind magasabbra emelkedik a nap. A gyerekek már jóllaktak a sok szőlőtől. Csak unalomból kapnak ki egy-egy fürtöt a nagy kádból. Dühösen csapkodnak a szemtelen darazsak után, amelyek mohón röpködnek a kád körül. Az egyik mihaszna gyermek a szekérrúdon át felmászott a Szürkére, és „lovagolással” csapja agyon az időt. Áhítózva várnak, hogy elkocsikázzanak a pincéig a megtelt szüretelő kocsival. Végül megtelik a nagy kád, a kisebb fakáddal együtt. Majd ostoresatogtatás mellett megindulhatnak. A lovak büszkén emelgetik feketére olajozott patáikat. A nap csillog a ragyogó tiszta lószerszámon, a frissen tisztított vereteken.

A fogat a Kőhegy lábánál épült számos borospincék egyike előtt megáll. A gyerekek leugrálnak a szekérről. Lárházva eltűnnek a présház sötét kapualja mögött. Bent kellemes hűvösség fogadja őket. Alig figyelnek a gazdára, aki több férfival kicipeli a súlyos darálót a présház elé. Kevésbé érdekli a gyerekeket az óriási faorsójú nagy faprés, ami jobbra a fal mellett áll. E prést már elégszer megcsodálhatták! A hordók és kádak között vidám bújócskába kezdenek. Némelyikük még a sötét borospincébe is lemerészkedik. A daráló zörgése ismét odacsalja őket a nagy kádhoz, melyet a férfiak közben a helyére gurítottak. Ott áll egy férfi is, akit korábban nem láttak. A gazdával beszélget. „Hát ez ki lehet?” – pusmogják egymás között. „Biztosan városi fazon” – tájékoztatja az egyik járatosabb a többieket. „Látszik a ruhájáról is!” Aztán a fiúk előveszik a fokhagymaszárazakat, amit magukkal hoztak a szőlőből. A mustos kád széle fölé hajolnak, hogy szívjanak a hagymaszárral az édes mustból. Az egyik haszontalanság, aki túl mélyen hajolt a kádhoz, elveszti egyensúlyát és csaknem a cefrébe zuhan. A városi úr azonban elkapja a nadrágtartójánál. „Én nem tehetek semmiről! Hansi eltörte a hagymaszáramat, így aztán nagyon rövid lett!”

Miután felrakták az üres kádakat a kocsira, újra elindul a szekér. De immár az idegen is ottmaradt.

„Te, Sepp, ki ül a szekér saroglyáján?” „Úgy látom, a városi fazon, aki minden évben megvásárolja a gazda szőlőjét és borát” – vélekedik a Sepp, miután erősen figyel a közeledő szekérre. „Ez is csak a munkában akar feltartani minket! Aztán hazaballag, ha jól teleszopta magát!”

A városi úriember viszont lemászik a kocsiról, és kötényt köt maga elé. De nem illik sárga cipőjéhez és világos pantallójához. Mindez vihogásra is biztatja a leányokat. „Teringettét, ez aztán jól kicsípte magát!” – jegyzi meg az egyik férfi. Ám a „jóember”, abban a téves hitben, hogy így jobban tetszik mindenkinek, barátságosan visszavigyorg. Kap egy görbe kést, vödröt nyomnak a kezébe, és ő is nekilát a szüretelésnek.

„Meg ne vágja magát a késsel, mert ez úgy vág, mint a beretva!” – jegyzi meg somolyogva Franzlvetter, egy idősebb, de a külseje alapján még jó erőben lévő férfi, amint ránéz a munkához látó férfira. A „városi jóember” nem akarja megérteni a csúfolódást, és bizonytalan, ám hibátlan németséggel így válaszol: „A szőlőtermés ebben az évben is szépen sikerült. A borért majd bizonyára jó pénzt kap. És munka is igazán kellemes a szőlőben!”

„Hát igen, ha a szüretelés lenne az egyetlen gondunk, akkor a szőlőművelés egyszerű munka volna. De elhiheti nekem, hogy e köves talajon keserves a munka. A szőlőtőkék is gondos ápolást igényelnek. A munka a szőlőben már tavasszal elkezdődik. Alig olvadt el a maradék hó, máris kezdhetjük a kitakarást. Hiszen a nagyságos úr is tudhatja, ősszel befedjük a tőkéket földdel, hogy télen a szemek ne fagyjanak el. Ezután hamarosan le kell gyökereztetni. Azt is biztosan tudja az Úr, hogy a budaörsi határban

olyan nemesített szőlőtövek teremnek, amelyek érzékenyek a szőlőtetűre. Mivel azonban a nemes hajtás is gyökereket hoz, el kell távolítani azokat, nehogy a vadhajtás elpusztítsa a tőkét. A szőlőkaró sem nő magától, azokat is nekünk kellett levetni.

„Hogy ez nem olcsó szórakozás, elhiheti! Egy fakereskedőt sem ismerek, aki ajándékba adná a szőlőkarót!” – kapcsolódik a beszélgetésbe valaki. „De ez még nem minden, amit a szőlőben el kell végezni! Metszünk, gyomlálunk, kötözünk, négyszer-öttször végigkapáljuk az egészet. A kacsokat letörjük, és amilyen az időjárás, évente legalább nyolcszor permetezünk! Emlékezem arra is, hogy legalább tízszer permeteztünk, emellett az egész permetezőszert a hátunkon cipeljük fel a szőlőhegyre! Ekkor kellene eljönnie, hogy segítsen!”

Kis szünet után, mikor az idegen fejében rögződött, amit elmondtak, hirtelen megkérdi: „Franzvetter, azt a kutat azért akarta ásatni a gazda, hogy abban keverje össze a permetezőszert?” „Milyen kútról beszél?” – csodálkozott Franzvetter. „Ott mászik ki éppen egy gyermek a lyukból, ami úgy néz ki, mintha egy elkezdett kút gödre lenne!” „Biztosan a vízgyűjtőre gondol!” – nevet az öreg, és a szőlősorok mögül máshonnan is kuncogás hallatszik. „Nem, az nem kút! De elmagyarázom Magának! Tudja, ha nagyon esik az eső, a víz lemossa a termékeny földet a hegyről. Mivel azonban a víz a vízgyűjtőben gyűlik össze, ott összegyűlik a föld is. Kivesszük a földet a vízgyűjtőből, és kosarakban visszahordjuk a hegyre!”

A beszélgetést kürt hangja szakítja meg. „A szőlőcsősz” – magyarázza az öreg a városinak. „Eljött a borraivalójáért!”

Egy megtermett alak bukkan elő a szőlősorok közül zöld lódenkabátban. „Hát megjött” – fordul hozzá a gazdaasszony, és felegyenesednek a hajlongó szüretelők is. A csősz oldalán a tarisznya és a kürt mellett hatalmas pisztoly lóg, és bunkósbot erősíti a harcias megjelenését. Harcsabajszos arca barátságos. Szinte átszellemül, amikor elfogadja az odanyújtott korsót. Hátratulja a fején zöld kalapját, és hatalmasat hörpint a boroskorsóból. Piros arcáról leolvasható, hogy nem ez volt ma az első korty itala. Miközben visszaadja a gazdaasszonynak a kancsót, megjegyzi: „Jó volt a tavalyi bor, remélhetőleg ilyen lesz az idei is!” Mosolyogva eltünteti a zsebében a papírpénzt, amit a gazdaasszonytól kapott. Köszön és továbbmegy: „Legyetek szorgalmasak!” Fent, a fakádnál még megfújja okarina-kürtjét, hogy megörvendeztesse a gyerekeket. Fent, a nagy körtefánál találkozik egy másik szőlőcsőszel. Miközben ő egész esztendőn át csőszködik, a többi-eket csak a szőlő érése és a szüret idejére alkalmazzák. „Ez is szüretel ma” – jegyzi meg az egyik szüretelő asszony, mikor az éves csősz kürtszava felharsan a távolból.

A szüretelők csoportja hamarosan elfelejti a csősz színrelépését. Mindenkit szorgalmasan végzett munkája foglalkoztat. A beszélgetés megszakad Franzvetter és a városi úr között is. A nap is lemenőben. Itt az ideje, hogy befejezzék a szüretelést. Megtelt az utolsó fakád is. Az asszonyok összegyűjtik az „állani való szőlőt”. Az első sorban fektetik le ezeket a mezsgye szélén. Mindenki a hazamenetelre készülődik. Asszonyok viszik fehér kendős kosarakban az állani való szőlőt. Már nem fértek fel a szekérre. Amikor megérkeznek a borospincébe, asszonyok és gyermekek sűrögnek a prés alatt, ahol édes must csordul szűrőn keresztül a kádba. Már előre kikészítettek a présre néhány poharat. A férfiak még ledarálják az utolsó fuvarral hazahozott szőlőt. Közben valaki tüzet rak a présház melletti kis, kedélyes ivószobában. Az asszonyok és a gyerekek ezalatt útra készülődnek, édes musttal megtöltött üvegekkel megrakodva. A férfiak pingelyással és fejtett borral fejezik be a dolgozós napot, amit a gazda hoz fel a pincéből.

A sápadt hold már magasan világít az égen. Még látni a „városi alakot”, aki hangosan énekelve tántorog a helyi érdekű vasút megállója felé.

Budaörser
HEIMATBUCH

Zusammengestellt

von

Dr. FRANZ RIEDL

1952

Im Verlag von »Unsere Post« Stuttgart

NIKOLAUS SEILER

BEI DER WEINLESE*

Soeben drängen sich die ersten Sonnenstrahlen durch den dichten Nebelvorhang. Wie tausend Diamanten erglänzen die Tautropfen auf den in herbstlicher Farbenpracht schillernden Blättern der Bäume. Ein Hahnenschrei ertönt, und mit einem Schlag erwacht das schlummernde Dorf. Ein Wagen fährt ratternd über die holprige Straße, die Kühe brüllen in den Ställen, und in das vielfältige Stimmengewirr der Menschen stimmt die helle Morgenglocke ein. Ein neuer Tag ist angebrochen, ein wunderschöner Herbsttag!

Schon hat die strahlende Sonne die wabernden Nebelschwaden besiegt und leuchtet milde von einem wolkenlosen Himmel.

„Das ist der richtige Tag zum Lesen!“ sagt der Bauer mit zufriedener Miene, indem er aus der Stalltüre heraustritt, den Braunen am Zaum führend. „Spann’ ein bisserl gschwinder ein, damit du abfahren kannst, wenn die Leute kommen; ich geh’ inzwischen in den Keller und richte das Geschirr her.“ „Ist recht, Bauer“, erwidert der Knecht, der eben mit dem Schimmel ins Freie tritt und vom Bauern die Zügel des Braunen übernimmt. Der weiche Boden verschluckt das Klappern der Pferdehufe, als der Knecht die beiden Gäule an den „Lesewagen“ führt. Während die Pferde an die Stränge gelegt werden, schreitet der Bauer, einen Weinkrug und den großen Kellerschlüssel in der Hand, zum Hoftor hinaus. Da kommen auch schon die ersten „Leser“, die der Bauer vorhin erwähnte, in den Hof herein. Es sind meist Männer und Frauen aus der Verwandtschaft und aus dem Bekanntenkreis des Bauern, aber auch einige Tagelöhner sind darunter. „Guten Morgen“, grüßen die Männer und „Gelobt sei Jesus Christus“ die Mädchen und Frauen die Bäuerin, die sie in die Küche hineinbittet.

Als der „Lesewagen“ zum Tor hinausfährt, nur mit dem Knecht als Kutscher und einigen Kindern beladen, sind die Leser ebenfalls zum Aufbruch bereit. Die Bäurin hat das Essen für die ganze Gesellschaft in Körbe verpackt, und die jüngeren Frauen tragen diese Körbe in blütenweiße Tücher eingehüllt auf dem Rücken.

Draußen auf dem „Hotter“ herrscht schon reges Leben. Allenthalben leuchten zwischen den dunkelroten, gelben und grünen Blättern der Weinstöcke die hellen Kopftücher der Frauen hervor. „Seid’s fleißig?“ oder „Gibt’s recht viel?“ und „Oja, wir sind zufrieden. Wo geht ihr denn hin lesen?“ ruft man sich fröhlich zu.

Unsere Leser haben bald den Weingarten im Ofner Hotter erreicht, dessen köstliche Früchte sie heute einbringen wollen. Sogleich nimmt jeder eine Zeile – „a Kräftn“ – von Weinstöcken, und beginnt in einen Eimer die Trauben zu sammeln. Da kommt auch schon der Wagen den Feldweg dahergefahren. Jetzt poltern aber

* *Budaörser Heimatbuch*. Zusammengestellt von Dr. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Verlag von „Unsere Post“, S. 135–141.

lustig Bütten und Bottiche auf ihm herum, aus denen fröhliche Kindergesichter herausgucken. „Heda, Puttentroga, wo bleibt ihr denn? Vielleicht tummelt's enk a bisserl, ihr Faulpelze!“ ruft es da und dort zwischen den Weinstöcken; denn schon sind einige Eimer voll mit Weinbeeren. Sogleich springt der Knecht von seinem Sitz herunter und rennt mit seiner „Putten“ dem nächsten fröhlich winkenden Mädchen zu. „So, Rosl, ich bin ja schon da“, ruft er lachend und bückt sich ein wenig, damit ihm das Mädchen ihre Trauben besser in die „Putten“ gießen kann. So läuft er von Leser zu Leser, und bei jedem weiß er etwas Lustiges zu sagen. Mit seiner vollen Putten geht er dann den Rain entlang hinunter zum Wagen, steigt dort über die Stiege auf den Wagen hinauf und beugt sich dann so weit vornüber, daß die Trauben in den großen Bottich fallen, der gleich hinter dem Sitz des Kutschers auf den zwei mächtigen „Weinbäumen“ des Lesewagens steht.

Allmählich steigt die Sonne höher. Die Kinder sind von den vielen Weinbeeren schon „dicksatt“. Nur mehr aus Langeweile klauben sie einzelne Körnlein aus der „Pouding“. Immer wieder schlagen sie wütend nach den frechen Wespen, die gierig um den Bottich herumsummen. Einer der Wichte war über die Deichsel auf den Schimmel geklettert und vertreibt sich die Zeit mit Reiten. Sehnsüchtig warten sie schon darauf, mit dem vollbeladenen Lesewagen in den Keller fahren zu können. Endlich ist die „Pouding“ und auch der kleinere Holzbottich, das „Peidingl“ voll, und ab geht's mit Peitschenknallen. Ganz stolz heben die Pferde ihre schwarzgeölten Hufe, und die Sonne spiegelt sich in dem blitzblanken Beschlag des frischgeputzten Geschirrs.

Vor einem der vielen Weinkeller, die sich rings um den Fuß des Steinbergs ducken, bleibt das Gefährt stehen. Gleich klettern die Kinder vom Wagen herab und verschwinden lärmend im dunklen Torbogen des Preßhauses. Drinnen im Preßhaus empfängt sie angenehme Kühle. Kaum beachten sie den Bauern, der zusammen mit einem anderen Mann die schwere Schrotleiter aus dem Preßhaus zur Tür hinaus trägt. Auch die große Weinpresse mit der riesigen Holzspindel, die rechts an der Wand steht, interessiert die Kinder wenig – sie haben die Presse ja ohnehin schon oft bewundert – sondern sie beginnen ein lustiges Versteckspiel zwischen den Fässern und Bottichen. Hie und da läuft einer sogar in den finsternen Weinkeller hinunter. Das Geräusch der Mühle lockt aber die Kinder wieder zum großen Traubenbottich, den die Männer inzwischen hereingerollt haben. Da steht aber noch ein Mann, den sie vorher noch gar nicht gesehen hatten, mit dem Bauern im Gespräch. „Wer ist denn der?“ tuscheln sie unter sich. „Ganz gewiß ein Herr aus der Stadt“, weiß ein ganz Schlauer zu berichten, „das sieht man doch an seinem Gewand.“ Dann holen die Buben Röhren von Knoblauchstengeln herbei, die sie vom Weingarten mitgebracht hatten und beugen sich tief über den Rand des Maischbottichs, um mit ihren Röhren den süßen Must herauszusaugen. Einer der Wichte, der sich allzu tief in den Bottich gebeugt hatte, bekommt das Übergewicht und fällt beinahe in die Maische, aber der Stadtherr erwischt ihn im letzten Augenblick am Hosenbund. „Ich konnte doch nichts dafür!“ entschuldigt sich der Kleine, „der Hansl hat mein Rehl abgebrochen, und so war es halt zu kurz.“

Kaum sind die leeren Bottiche wieder auf den Wagen gestemmt, fährt das Fuhrwerk schon wieder ab. Diesmal ist aber der Fremde auch dabei.

„Du, Sepp, wer ist denn der neben dem Knecht auf dem »Schragl«?“ „Wie ich seh', ist es der Stadtfrack, der dem Bauern jedes Jahr Trauben und Wein abkauft“, meint der Sepp, nachdem er den näherkommenden Wagen scharf fixiert hat. „Der

will uns wohl von der Arbeit abhalten und abends dann einen Rausch umsonst heimtragen, was?“

Jetzt ist der Stadtherr gerade vom Wagen herabgeklettert und bindet sich ein „Vürder“ um, genau wie die anderen Männer auch, aber es will gar nicht zu seinen gelben Halbschuhen und seiner hellen Hose passen, was die Mädchen zum Kichern reizt. „Potztausend, ist der aber fein hergricht“, bemerkt einer der Männer. Der „Stadtherr“ aber glaubt allem Anschein nach, daß er den Leuten so besser gefällt und lächelt freundlich zurück. Jetzt bekommt er ein krummes Weinmesser und einen Eimer in die Hand gedrückt: er beginnt ebenfalls zu lesen.

„Schneiden Sie sich nur nicht in den Finger, das Messer schneidet wie Gift“, meint der Franzlvetter, ein älterer, aber noch äußerst rüstiger Mann, schmunzelnd, wie er dem „Herrn“ bei der Arbeit zusieht. Der „Stadtherr“ aber überhört den Spott und antwortet in einem gebrochenen, aber reinen Hochdeutsch: „Die Trauben sind in diesem Jahr wieder schön. Der Wein daraus bekommt bestimmt einen guten Preis. Und die Arbeit hier im Weingarten ist auch ganz angenehm!“

„Ja, wenn es mit dem Lesen allein getan wäre, dann wäre der Weinbau freilich eine kurzweilige Angelegenheit, aber die Arbeit auf dem steinigen Boden ist mühselig, das können Sie mir glauben, und die Weinstöcke verlangen eine sorgsame Pflege. Die Weingartenarbeit geht gleich im Frühjahr an. Kaum ist der letzte Schnee weggeschmolzen, fangen wir schon mit dem Aufdecken an. Denn wissen's, gnä' Herr, im Herbst decken wir den Stock mit Erde zu, damit die Augen im Winter nicht abfrieren. Bald darauf müssen wir abwurzeln. Sie haben vielleicht schon gehört, gnä' Herr, daß alle Trauben im Budaörser Hotter veredelt sind, weil die Wurzeln der Edlen reblausempfindlich sind. Weil aber auch die edlen Triebe Wurzeln treiben, so muß man diese entfernen, damit sie nicht die Wurzeln der Wilden überwuchern und zum Absterben bringen. Die Weinstecken sind auch nicht allein gewachsen, die haben wir alle einschlagen müssen.“

„Daß dies kein billiger Spaß ist, können Sie glauben. Ich jedenfalls kenne keinen Holzhändler, der einem die Stecken schenken würde“, mischt sich ein anderer ins Gespräch. „Das ist aber noch lange nicht alles, was in einem Weingarten gemacht werden muß. Schneiden, ausjäten, binden, vier- bis fünfmal im Jahr den ganzen Weinberg hacken, die Geiztriebe ausbrechen und je nach der Witterung bis zu achtmal im Jahr spritzen.“ „Ich kann mich erinnern, daß wir wenigstens zehnmal gespritzt haben, dabei müssen wir das ganze Spritzmittel auf dem Rücken den Berg heraufschleppen! Da müßten sie mal helfen kommen!“

Nach einer Weile, in der sich der Fremde allem Anschein nach das Gesagte durch den Kopf gehen ließ, fragt er plötzlich: „Franzlvetter, den Brunnen dort hat wohl der Bauer graben wollen, damit er hier sein Spritzmittel zusammenrichten kann?“ „Was für einen Brunnen?“ staunt der Franzlvetter. – „Dort klettert doch gerade eines der Kinder aus einem Loch heraus, welches aussieht, als wär's ein begonnenes Brunnenloch.“ – „Das Wasserloch meinen Sie!“ muß der Alte lachen – und auch ringsherum hört man ein Gekicher hinter den Weinstöcken – „nein, ein Brunnen ist das nicht. Aber ich will's Ihnen erklären. Wissen's, wenn es recht regnet, dann schwemmt das Wasser den fruchtbaren Boden vom steilen Berg herunter. Weil aber das Wasser in die Wasserlöcher läuft, so läßt es dort den Boden zurück. Aus den Wasserlöchern holen wir den Boden wieder heraus und tragen ihn mit der »Schwinge« den Berg hinauf.“

Da unterbricht ein Hornstoß ihr Gespräch. „Das ist der Jahrhüter“, klärt der Alte den Städter auf, „der holt heute sein Trinkgeld!“

Plötzlich taucht zwischen den Weinstöcken eine riesige Gestalt in grünem Lodenanzug auf. Bevor noch jemand den Jahrhüter erblickt hat, schmettert er sein „Fleißig?“ – „Ah, der Hüter“, wendet sich die Bäurin an ihn, und die gebückten Gestalten der Lesenden richten sich auf. An seiner Seite hängt neben der Provianttasche und dem Horn eine riesige Pistole; ein Knotenstock verstärkt noch den wehrhaften Eindruck. Sein Gesicht ist aber ganz freundlich, trotz des mächtigen Schnauzbartes, ja es verklärt sich sogar, als er den dargereichten Krug emporstemmt und den kecken, grünen Hut ins Genick geschoben, den Kopf weit zurückbeugt, aus dem Weinkrug einen nicht endenwollenden Zug tut. An seinem geröteten Gesicht merkt man, daß dies heute nicht sein erster Trunk war. Indem er der Bäurin den Krug zurückreicht, meint er: „Der vorjährige Wein war gut, hoffentlich wird der heurige ebenso!“ Schmunzelnd läßt er das von der Bäurin empfangene Papiergeld in der Hosentasche verschwinden, bedankt sich und geht nach einem „Seid’s noch recht fleißig!“ weiter. Oben bei der „Pouding“ flötet er noch mit seinem „Iglogl-Pfeiferl“ (Okarina-Pfeife), um die Kinder zu erfreuen. Beim großen Holzbirnenbaum trifft er sich mit einem seiner „Weinhüter“. Während er das ganze Jahr hindurch sein Feldschützamt bekleidet, sind die Weinhüter nur für die Zeit der Traubenreife und der Weinlese angestellt. „Der geht heute auch lesen“, meint eine Leserin, als das Flöten des Jahrhüters in der Ferne ertönt.

Bald hat die Leserschar den Auftritt des Feldhüters vergessen. Jeder ist eifrig mit seiner Arbeit beschäftigt. Sogar das Gespräch zwischen dem Franzlvetter und dem Stadtherrn ist fast ganz abgeflaut. Die Sonne neigt sich auch schon bedenklich dem Horizont zu, so daß es an der Zeit ist, mit dem Lesen fertigzuwerden. Nun ist aber schon der letzte Bottich voll geworden. Die Frauen sammeln die zum Aufhängen bestimmten Tafeltrauben zusammen, welche man auf der ersten „Kräftn“ neben dem Rain ausgelegt hat. Alles macht sich zum Aufbruch fertig. Die Frauen tragen in ihren weißen Tüchern Körbe voll Tafeltrauben, welche der Federwagen nicht mehr mitnehmen konnte.

Im Weinkeller angekommen, drängeln Kinder und Frauen um den Bottich unter der Presse, in welchem der zuckersüße Most, durch ein Sieb rinnend, aufgefangen wurde. Auf der Presse stehen schon einige Gläser bereit. Die Männer mahlen noch die zuletzt heimgeführten Trauben durch die Weitmühle. Inzwischen hat einer im Weinstüberl, einem kleinen, gemütlichen Nebenraum des Preßhauses, Feuer angezündet. Während sich die Frauen und Kinder, meist mit einigen Flaschen Süßmost bepackt, auf den Heimweg machen, beschließen die Männer den arbeitsreichen Tag bei Kellergulasch und Wein, den der Bauer mit dem Weinheber aus dem Keller heraufbringt.

Der blasse Mond steht schon hoch am Himmel, als man den „Stadtfrack“ der Straßenbahnstation, laut singend, zuwanken sieht.

BUDAÖRS SZŐLŐTERMESZTÉSE EGYKOR*

Budaörsön a szőlő- és bortermelésnek sok évszázados a múltja. Már a legrégebbi időkben is szőlőműveléssel foglalkozott település lakossága. Ezt egyaránt igazolják az írásos emlékek és a hagyomány.

Közismert, hogy már a rómaiak is szőlőt termeltek ezen a vidéken. A szőlőtermelés a honfoglaló magyarok előtt sem volt ismeretlen, amit az Árpád-házi királyok idején is folytattak. Egy feljegyzés szerint 1390-ben már volt szőlőbirtok Budaörsön. Káldi-Nagy Gyula *Török világ a 16. századi Magyarországon* című könyvében azt írja: „Buda lakosságának foglalkozásáról a török összeírók szűkszavúan, de igen tanulságosan tájékoztatnak. Az 1562. évi összeírás szerint csak a budaörsi lejtőkön százezer liter bort szüreteltek.” Jákán Árpád leírása szerint a törökkor után a Budát félkörívben körülvevő dombok, hegyek szőlőművelésre alkalmas lejtőin a lakosság igen gyorsan felújította a régi szőlőket, jelentős mértékben kiterjesztette a szőlőterületeket. Zolnai László egyik írása szerint (*Élet és Irodalom*, 1976. január 30.) a budai Várhegy területén s tőle nyugatra, Sasadig-Budaörsig már réges-rég szőlők és gyümölcsösök virágoztak. Miután II. Endre király a mohamedán vallású bolgárokat elűzte, németeket telepített ide.

A budaörsi Riedl Ferenc Heimatmuseumban is látható írásos okmánymásolatok szerint a török elleni felszabadító harcok idején és utána Budaörs és környéke szinte lakatlanná vált. A település akkori földesurai, gróf Zichy Péter és László először 1718-ban népesítették be a környéket a Fekete-erdő vidékéről érkezett német telepesekkel. A betelepültek 1721-ben szerződést kötöttek gróf Zichy Péter feleségével, gróf Bercsényi Zsuzsannával a letelepítés feltételeiről, valamint a kedvezményekről.

Az 1739-es pestisjárvány után (amikor 259 halott volt Budaörsön) 1740–1744 közt újabb telepesek érkeztek ide. A Zichyek uradalmi levéltárában sok értékes írás maradt fenn az akkori szőlő- és bortermelésről, a szőlők és a házak adás-vételéről, áráról. A betelepült lakosok igen gyorsan felújították és kiterjesztették a szőlőművelést. Az újonnan telepített szőlők után 5 évi tehermentességet kaptak gróf Zichy Pétertől és Lászlótól.

1778-ban már 35 paraszt, és 114 zsellércsalád élt itt és 1143 lakója volt Budaörsnek. Megindult a gazdasági fejlődés elsősorban a szőlőkultúra segítségével. A lakosság létszáma ezt követőleg jelentősen nőtt. A budaörsiek az egyre növekedő földterülethiány miatt bérbe vették az akkor néptelen Csik pusztát. 1821-ben már 3755, 1900-ban pedig már 6104 fő élt Budaörsön. Az első 1739-ből származó községi pecséten szőlővel körülfont kereszt látható.

A budaörsiek korábban főleg vörösbort termeltek. Elsősorban kadarkát, portugesert (kékoportót), rizlinget és honiglert (mézesfehért) telepítettek. Később tértek át a Bogdán szőlőfajta termesztésére, amit Dunabogdányból hoztak ide, ahol a Zichyeknek

* A szerző 1990-es évek közepén elhangzott előadásának kéziratából.

nagy szőlősgazdasága volt. A grófi család Budaörsön is foglalkozott borkereskedéssel. Erről tanúskodik ma is a Béke tér 12. számú volt iskolaépület alatti nagy pincerendszer, és mellette a Clementis László utcai 2. számú épület, amelyben a kádárműhely működött. Ugyancsak kiterjedt bortermelésről tanúskodnak a Kisfaludy út 37. és a Szabadság úton levő pincék és házak is, ahol a mustdézsmát szedte az uraság.

A legnagyobb mértékű a szőlőtermesztés a feljegyzések alapján a 19. század végi évtizedekben (a század második felében) folyt Budaörsön. Erről tanúskodnak a Mária-völgyi, a Vig, a Csap utcai présházak és pincesorok is. Galgóczy Károly Pest megyei monográfiájában 1877-ben azt írja, hogy a határ 4300 kh. Felerészben hegyes, másik felében lapályos, fekete és sárga, agyagos talaj és néhol sziklás. A határ fő terméke, a lakosság fő jövedelmi forrása a bor. A szép fekvésű szőlőhegyeket, amelyek a budai Sashegy irányába húzódnak, a nép kitűnő gonddal és szorgalommal műveli. Azokon a sashegyihez hasonló, igen finom veresbort termel évenként mintegy 20–30 ezer akó mennyiségben (egy akó 56 liter), amelyet külföldre szokott eladni „Budaörsi-Sashegyi” név alatt 15–20–25 forintjával akónként.

A budapesti piacra csemegeszőlőt is szállítottak a település lakói. Tavasztól ősziig vidékiek is jártak ide dologra. Mintegy 1000 idegen munkás talált itt foglalkozást ilyenkor a szomszédos magyar településekről. Mivel a gazdák családtagként fogadták be a cselédeket, jól bántak velük, került elég munkás Budaörsre. Galgóczy monográfiája megemlíti néhány jeles bortermelőt, Szabadházi András főjegyzőt, Frank Andrást és Kreis Józsefet, akik 1873-ban a bécsi világkiállításon saját termésű boraikkal érmet és díszoklevelet is nyertek. Nevezetes bortermelőként említik a visszaemlékezők Feldhoffer Márton, Weber Lipót, Schazol György, Kreis Orbán, Frank István és Hauser János gazdákat, akik külföldi borkereskedőkkel is kapcsolatban álltak és évenként tetemes mennyiségű bort szállítottak külföldre.

A budaörsiek értettek a bor kezeléséhez is, büszkék is voltak a tudományukra. A bortermelés is gazdaságos volt, mert az 1870-es években 1200 négyszögöles holdon 60–80 akót termeltek. A szőlőket rendszerint nem holdszámra, hanem fertályszámra számították, ebben egy fertály 800 négyszögölt számított. Egy fertályt négy kapás mértékében határozták meg.

A budaörsi borok bírták a szállítást és a házasítást is. Kedveltek voltak mint folyóborok is. Galgóczy azt is megemlíti, hogy Budaörsön nincs nagy kiterjedésű gyümölcsstermelés, de az itt termő mondola (mandula) fajtája így is nagy figyelmet érdemel. Egy korabeli feljegyzés szerint a filoxeravész előtt a budavidéki borok közt a kadarka volt a jellegzetes fajta.

Budaörsön indult meg az első magyar pezsgőbor gyár 1852-ben a Frank-tanya épületében Hölle János Márton vezetésével. Francia módszer szerint gyártottak pezsgőbort.

A „Pannonia sec” volt a pezsgőgyár különlegessége, másik pezsgőfajtájuk pedig a „Reserva”. A gyár területe 3000 négyzetméter, ahol két épületben termelték a pezsgőt. Pezsgőiket a hazai piacon országszerte, külföldön Ausztriában és Olaszországban vásárolták. Riedl a *Budaörser Heimatbuch*ban azt írta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia magyar piaca biztosította a szőlő és a bor eladhatóságát. A budaörsiek éltek a jó adottságokkal, hamarosan bizonyos megérdemelt jómódra tettek szert.

A filoxeravész a 19. század végén végigpusztította Európa és így hazánk szőlőkertjeit is. Ez véget vetett a település kizárólagos mezőgazdasági jellegének. Ezután a budaörsiek egy része bejáró munkásként kezdett el dolgozni budapesti gyárakban. A filoxéra Pest megyében először 1882-ben Vácott és Visegrádon jelentkezett, de 1889-re

már a megye 92 községének szőlőskertjeit sújtotta. A járvány után már nem tudta Budaörs a régi mennyiséget és szintet elérni a szőlőtermelésben. De 1914-ben így is mintegy 30 000 hektoliter volt a termés mennyisége. Egy 1926-os hivatalos felmérés a budaörsi határban levő szőlők területét 500–600 katasztrális holdra becsülte. A monarchia feloszlása után rosszabbodott a helyzet, mert elveszett a borpiac nagy része. Ezért 1920 táján a község áttért a minőségi őszibarack termelésére.

Sok kísérletezés után megalakult a Gazdakör. Itt szakelőadások, tanulmányutak segítségével, Clementis László és Szakály Mátyás tanítók vezetésével ismerték meg a budaörsiek az őszibarack fajtákat, a permetezőszereket és a metszési módokat. Az 1933-as és az 1936-os nagy barack-kiállítás után exportra is sor került. A budaörsi barack eljutott Londonig. Közvetlen repülőgép járatok vitték a termést Németországba is. 1933-ban június és augusztus hónapban a híressé vált Passiójátékokhoz kapcsolatosan őszibarack és bor propagandanapokat is tartottak. Ezen a részvétel díja ebédrel és utazási költséggel együtt 2 pengő 30 fillérbe került, amihez 1 kilogramm barackot is kaptak az ide látogatók. Válogatni lehetett a borpincékben a zamatos borok közt. Egy liter bor 30–40 filléres áron volt megvásárolható.

A Gazdakör statisztikája szerint évi 600 vagon barack került ki a faluból részben Budapestre, a vidéki városokba és külföldre is.

Mivel további nehézségeket okozott a bor értékesítése, a barack termesztése mellett sokan a csemegeszőlő termesztésére tértek át. Főleg mézes fehér, csiri-csuri és Chasselas Napoleon fajtákat termeltek évi 60–80 vagon mennyiségben.

Riedl *Heimatchuchja* szerint a következőképpen alakult a budaörsiek által művelt szőlő és barackos területe:

A budaörsi határban szőlőt 750 katasztrális holdon, barackot 450 kh területen, a törökbálinti határban szőlőt 400 kh területen, barackot pedig 200 kh területen, a budai határban szőlőt 600 kh területen, barackot pedig 300 kh területen műveltek. Így összesen 1750 katasztrális hold területen művelték a szőlőt és 900 holdon termelték az őszibarackot.

A csemegeszőlő egy része frissen, nagyobb része azonban tárolás után került piacra. A szőlőt speciális helyi módszer szerint a szőlőszobában (*Weinbeer-Stube*), szétszedhető és deszkákból összeállított állványokon (*Kraxn*), kenderfonalra, rafiára, a fürt vállával lefelé akasztva tárolták. Sötétíthető, szabályozható páratartalmú helyiség volt a szőlőszoba. Ezt a tárolás előtt fertőtlenítették frissen oltott mésztejjel, 2-3%-os rézgáliccal kiegészítve, amit később többször is megismételtek. Ezután helyezték el itt az érett csiri-fürtöket. A berakodás után kikénezték a helyiséget, amit később többször is megismételtek. A fürtöket állandó figyelemmel kísérték. Szellőztetés és sötétítés segítségével óvták, a hibás szemeket hegyes ollóval eltávolították. Karácsonyig–Újévig, kedvező esetben márciusig is jól eltarthatták a szőlőt, melyet a budapesti piacokra csemegekereskedőkhöz szállítottak.

Az így eltartott szőlő főleg a csiri-csuri volt. A fajta eredete nem tisztázott. Valószínűleg a perzsiai Chiradzoulival azonos. Ezt a fajtát az egész országban csak itt és Törökbálint határában termesztették. Rövid csapon is bőven termő, elsőrendű csemegeszőlő, jól eltartható és nem rothad. A fürtje középnagy, szép küllemű, a fürt nyele hosszú, bogyoí középnagyok, megnyúltan gömbölyűek, ropogósak, sárgásfehérek, jól beérve a napos oldalon rózsaszínűek és kellemes zamatuak. Peronoszpórára rendkívül érzékeny fajta.

Az 1930-as években így ír erről az időszakról Bodor Antal: Budaörs 4120 katasztrali holdas határa a szorgalmas kisgazdáké a korona-uradalom erdejét kivéve. Buda-

pest és a szomszédos települések határából még 1500 holdat béreltek vagy vásároltak össze. Ezért a településen a fővárosiak számára külön telepek nem létesültek, régebben azonban sokan nyaraltak a falusiaktól bérelt szobákban. A lélekszám ekkor 9006 főnyire tehető, a szaporodás 1869 és 1910 között a magas születési lélekszám miatt 114%-os volt, betelepülés nincs. A tanulmány szerint a szőlőterület 1789-ben 752 kh, 1895-ben a filoxéravész idején 161 kh területre csökkent, de 1933-ban ismét 770 katasztrális holdon termeltek szőlőt és őszibarackot. Ekkor már vegyesen telepítették a szőlőt és őszibarackot. Az erdő erősen gyarapodott. A szőlő nagy részét újra ültették, arányszáma magas (19%). Újabban sok őszibarackot és más gyümölcsfát telepítettek. A hegyi legelőket gyümölcsfákkal ültették be. A szántóföld holdankénti ára 1914-ben 1500–2400 korona, a szőlő és gyümölcsös ára 1000–6000 pengő volt fekvése és az ültetvény minősége szerint (*Statisztikai Közlemények*, 64. kötet, 4. szám). Borovszky Pest- Pilis-Solt vármegye monográfiája szerint Budaörs bortermelése 1910 táján 20 000 akó volt. A hegyi borok között a budaörsi, a zsámbéki, a váci és a szomori borok legtöbbje jó asztali bor, egyes fajtaik igen jó peccsenyeborként fogyaszthatók. A szüreti mulatság szervezője Szakály Mátyás igazgató-tanító volt, aki sokat tett az őszibarack termelés meghonosításáért is.

1927. május 8-án a helyi zenekarok versenye alkalmából a községházán kóstolóval egybekötött borkiállítás is nyílt.

A bejegyzett borvidékhez tartozás igen fontos volt – és lesz a jövőben is – a bor értékesítése szempontjából. A borvidék rangja adja a bor nevét, hitelét, hírét és rangját. Az 1891. évi szőlészeti és borászati évkönyvben Budaörs a dunántúli kerület borvidékében együtt szerepelt a diósi, budafoki, telki és zsámbéki szőlőkkel.

A budai borvidék azóta sajnos megszűnt. Budaörs a jelenlegi besorolás szerint kiváló termesztési adottságai ellenére sem szerepel még az egyéb szőlőtermelő helyek kategóriájában sem. A többi, régi budai borvidékhez tartozó település: Budajenő, Budakeszi, Pilisborosjenő, Telki, Tök, Üröm az észak-dunántúli szőlőtermelő tájhoz tartozik a II. borhely kategóriában.

Sürgős feladat lenne a budai borvidék visszaállítása. Ekkor és ebben legalább a borhelyek kategóriájában szerepelhetne Budaörs.

1946-ban a lakosság 90%-nak kényszer-kitelepítése (*Vertreibung*) Németországba megpecsételte a virágzó szőlő és őszibarack kultúra sorsát. Az 1946-ban a Budaörs Község kataszteri ívéből kigyűjtött adatok szerint a 4045 katasztrális holdból 766 katasztrális hold területen műveltek szőlőt.

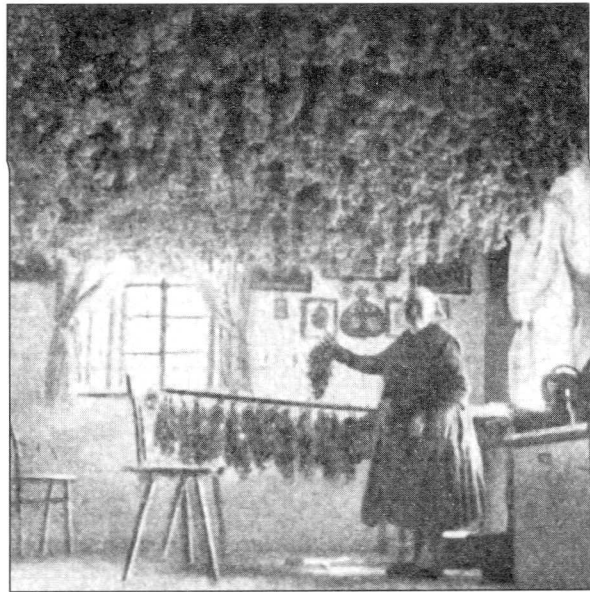
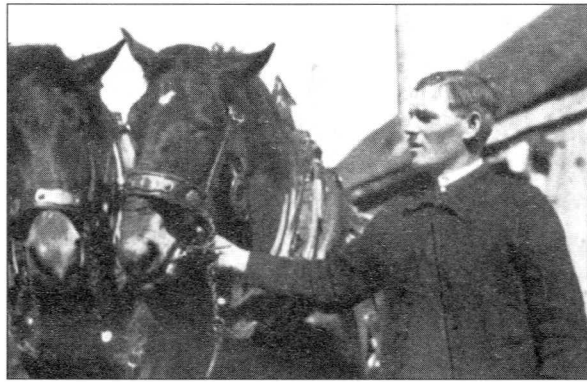
1947. március 14-én a Belügyminisztérium feloszlatta a Budaörsi Gazdakört is. A kényszerkitelepítés után a présházak és pincék nagy része állandó lakásokká vált. Majd megkezdődött a még megmaradt szőlők és elhagyott telkek parcellázása, felosztása. Az ittmaradt budaörsiek állandóan féltek a föld elvételeitől. A hozzá nem értő tsz-vezetők „szervezésében”, utasításaik nyomán, nehéz gazdasági helyzetben művelték a megmaradt szőlőiket. Kevés olyan család maradt Budaörsön, aki saját szükségletét meghaladó mennyiségben szőlőt, barackot termelt volna. Ma is ez a helyzet. A kiöregedéssel ezek száma is csökkent. A kitelepítés címén elűzött német lakosság helyére Szlovákiából, az Alföldről, Erdélyből és Budapestről érkeztek betelepülők. Az új lakosság társadalmi formálódása természetesen töménytelen zökkenővel járt. Az 1960-as években elindult a kiskert-mozgalom. Budapesti és helyi lelkes kiskertes gazdák számai vették birtokukba a budaörsi határt. Főleg az elhagyott gyümölcsösöket, és az úgynevezett kopárosokat is kiosztották. Ezeket gyakran megjelentek a határ képét erősen rontó bódételepek, sőt az utóbbi években már lakóházak is épültek itt.

Végigjárva a határt, szomorú az egykor virágzó szőlő- és gyümölcsöskertek helyén kialakult kép. Néhány korszerű módon és szakszerűen művelt telek kivételével kiöregedett, felkopaszodott szőlőtőkék, pusztuló gyümölcsfák, gaz és elhanyagoltság jellemzi a kiskerti telkeket. Több pincében nem budaörsi, hanem vidékről idehozott borokat árulnak. A korábban szőlőtermelésre kiváló adottságú domboldalak nagyrészt kihasználatlanul hevernek.

Kezdeményezésemre a Német Nemzetiségi Bizottság támogatásával az elmúlt télen tanfolyam keretében kis számú, de lelkes résztvevővel megkezdtük a szőlő és gyümölcs szakismeretek elsajátítását. A még itt élő idős budaörsi szőlő- és gyümölcs-termesztők továbbadták a tapasztalataikat.

A korábbi méretű szőlő, bor és őszibarack termelésre már nincs lehetőség, de egy korlátozott méretű fejlesztés lehetősége fennáll. Miért ne lehetne Budaörs a korábbiakhoz hasonlóan a fővárosiak kedvelt hétvégi kirándulásainak célpontja borkóstolóval, pincelátogatással, kedélyes időtöltéssel egybekapcsolva? Esetleg ez már a tervezett Világkiállítástól kezdődően megvalósítható. A tervek szerint felújításra kerül a Passiójáték. Ez is lehetőséget adhat várhatóan nagyobb idegenforgalomra, a helyi barack- és szőlőtermelés bemutatására. Nagyobb idegenforgalom esetén ezek a termékek jobban eladhatók!

Hiszek a budaörsi szőlő- és baracktermesztés jövőjében. Hiszen a jó bor ma is a legtermészetesebb és legegészségesebb alkoholos ital. A megváltozott fogyasztói igény (jobb minőség elérése, kevesebb vegyszerrel való termesztés) fajtaváltással, fajtakiegészítéssel megoldható, a szükséges korszerű szakismeret gyorsan elsajátítható. A legfontosabb azonban a telepítéshez szükséges tőke és a termelési kedv megteremtése.

SOPRONI ÉS BUDAŐRSI SZŐLŐSGAZDÁK (20. SZÁZAD ELSŐ FELE)

KOVÁCSNÉ PAULOVITS TERÉZ

A SZŐLŐMŰVELÉS NÉPRAJZA BUDAÖRSÖN

„Köves az út a hegyre, de értékes a teher...”

A szőlőművelésnek Budaörsön jelentős hagyományai vannak. Napjainkban elárasztották a nagy bevásárlóközpontok a települést, emiatt is lett szennyezett levegője. A szőlőkultúra fellendülése során visszaállhatna az egyensúly. Ma már csupán mintegy 8-10 család foglalkozik csak a hagyományos szőlőműveléssel. Összefogással elindíthatnának egy hagyományokra épülő modern szőlőművelést. Erre tett kísérletet az évente megrendezett borverseny. A borverseny a Budaörs-Bretzföld Baráti Kör találkozójának nyitánya. Ennek a kezdeményezésnek dr. Luntz Ottokár volt a fő szervezője. Az utolsó találkozót 1999. február 13-án Tagscherer Lőrinc pincéjében tartották meg. Ők ketten – mint elismert bortermelők – egyúttal a szőlőművelésről írt dolgozatom fő adatközlői.

A szőlő ott marad meg, ahol nem bántja a fagy, ahol elég meleg van. Budaörs alkalmas a szőlőtermelésre. A településen a szőlőtermesztés az északi, keleti határban terült el. Különösen alkalmassá teszi a termesztésre az észak-nyugati irányban itt húzódó „szélcsatorna”. Ez jó a szőlőnek, mert biztosítja az állandó levegőmozgást, ami jobban megvédi a betegségektől is.

A település fölött húzódó hegység védettséget ad északról. Így tavasszal korábban melegszik föl a talaj. Ősszel pedig védi a domboldalt a korai fagy ellen. Ez által hosszabb lesz a szőlő élete is, hisz a szőlő melegigényes növény. „Budaörsön jól érzi magát a szőlő a domboldalakon”.

Ennek ellenpéldája a SASAD szőlőtelepítése a repülőtérnél és a Frank-tanyánál, ahol a feltételek nem jók. El is fagytak ott a szőlők, így a csemegeszőlő is. Ennek az lett a következménye, hogy amikor az 1970-es években felmérést végeztek a borvidékek kijelölésére a rossz helyen fekvő területek kerültek miatt Budaörs nagyon rossz besorolást kapott. Ugyanakkor száz évvel ezelőtt is az ország legjobb szőlői közt tartották nyilván ezt a területet. Az agyagos, köves területek felfogják a meleget a Kőhegyen. Ez is segíti az érést. Budaörs következő előnye a főváros, a piac közelsége. Régen (1945-ig) kocsin, biciklin, busszal és mindenféle úton-módon szállították Budapestre a terményt.

Szőlőművelés Budaörsön a legrégebbi időkben

Bort már a kelták termeltek a település területén. A rómaiak is fejlett mezőgazdasági kultúrát teremtettek. Silvanus, az erdők, a szőlők, a gyümölcsfák védőszentje számára szobrot állítottak a település határában. A régészeti ásatások során elő-

került oltárköveket gyakran díszítette szőlő. A római villatelepülés is azt mutatja, hogy elterjedt volt itt a szőlőművelés. A népvándorlás során sem tűnt el teljesen. Mindezt az avar sírok leletei igazolják. Az Árpád-házi királyok idején a Buda környéki bortermelő vidék része volt Őrs. Írásos emlékek, okmányok maradtak fenn a középkorból. „Budaörsig már réges régen szőlők és gyümölcsösök virágoztak...” – olvassuk a Sasadi tizedperben, amely a bor dézsmájáról is szólt. Csik faluban 1526 előtt szőlőtulajdona volt két köznemesnek. Egy 1562-es török összeírás szerint az örsi szőlőkben 100 ezer liter bor terem. De a szőlők egy részét ekkor már nem művelték. A török kiűzése után a tabáni rácok bérelték Budaörsöt földesuraiktól, a Zichy családtól. Felújították a szőlőművelést is.

A betelepülő németek szőlőkultúrája

A szőlőművelést az 1720-as években Budaörsre telepített németek lendítették fel. Az igazi szőlőtermelést ettől az időtől számítják a helyiek. Az új szőlőültetvényekre a Zichy grófoktól öt évre adómentességet kaptak az új „honfoglalók”. A szorgalmas németek a Frank-hegyet népesítették be szőlővel. Amikor a határban a legtöbb szőlő növekedett, több száz holdon termeltek. A szőlőterület meghaladta a tényleges településhatárt. A hagyomány szerint képesek voltak füles kosarakban is visszaszállítani a szőlőbe az eső által lemosott termőföldet. A hegyről lezúduló eső ugyanis nagy kárt tudott tenni a szőlőben. A laza talajt lemosta a víz. Nehezen tudtak védekezni ellene. A szőlősorokat a domborulathoz megfelelően futtatták. Így a jól megkapált sorokban folyhatott lefelé az áramló víz. Ahol elsodorhatta a laza talajt, ott mély árkokat vájt. Ellene a föld szélén akadályt állítottak víznyelővel (*Wasserloch*). Ez felfogta az elsodort földet. A jó termőtalaj a jó termés feltétele. Így évente megrágyázták a földet. A trágyahordást fiatal legények végezték. Az állattartás praktikuma, hogy a szőlőt csak istállótrágyával javították. A szőlőskert (*Weingarten*) mindkét végéhez vitték. Majd kétsoronként hordták (*tragen*), tolták (*geführt*). Mélyen kiásták a sorokat, ezekben az árkokba rakták a trágyát. Majd befedték. Puttonnyal (*Butte*) hordták. Felhasználták a kapálásnál használt kerek tolókat (*Schieber, Schiawa*). E szerszámot egy helyi mester, Eck Béla készítette. A peronoszpóra ellen permetezéssel védekeztek. A permet kékkőből és mészből a háznál készült. Fahordóban (*Spritztonne, Spritzlaad*) oldották fel állandó keverés közben. Betonból készült permetezőtartályból permetező gépbe (*Spritzmaschine*) öntötték. Ezután permeteztek vele. Előfordult, hogy tízszer is egy évben! A permetezőanyagot háton cipelték a hegyre. Azonban az 1890-es években jelentkező filoxéra ellen semmit sem tudtak védekezni. Ez a kis féreg elragott minden szőlőtövet. Ha ma felmegyünk a Magas-Frank-hegyre (*Hochfrankenberg*), láthatjuk a kopasz szőlőhegyeket, a filoxéra pusztító munkáját! Később olyan alanyaiba oltottak szőlőt, ami ellenállt a filoxérának. Tanfolyamokon oktatták a termelőket, hogy folytathassák a szőlőművelést. Ekkor már más módon, de újra fellendült a szőlészet. Azonban az értékesítés nehezebb lett, mert az ország is kisebb lett!

Ekkor kezdték az őszibarackot is termelni Budaörsön. Ez nagyobb biztonságot jelentett a gazdáknak. Eleinte egy sor őszibarack, egy sor szőlő váltotta egymást. Ezeket a egyesesen ültetett első barackfákat keserűmandulával nemesítették. A fiatal fákat faiskolában nevelték. A szemzést mindenki ismerte, hisz az idősebb Szakály Mátyás igazgató-tanító megtanította az elemi iskolában. Az 1930-as években már csak jó hozamú, piacra alkalmas barackot termeltek. Megtanulták helyes gondozását, tá-

rolását és szállítását. Seiler István tanító foglalkozott a gyümölcsstermeléssel. 1939-ben már 1000 vagon barackot adtak el a helyi lakosok. Ebből 284 vagonnal Angliába vittek.

1946 után a németek kitelepítésével a szőlőművelést is visszavetette a történelem. Az ideérkező telepesek közül sokan nem értettek a szőlőhöz. Így néhány év alatt tönkre ment. Mindehhez hozzájárult a kollektivizálás is. A pincéket lerombolták vagy szükséglakásnak használták fel. Kiskerteket hoztak létre, ami gyorsította a szőlőkultúra pusztulását. Napjainkban 15–20 itthon maradt gazda foglalkozik régi módon a szőlővel. A hajdani barackos helyén pedig új villanegyed épült.

A budaörsi borok

A településen főleg vörös bort termeltek. Elterjedt volt a bogdányi – piros szlanka – szőlő is. Dunabogdányban is volt a Zichyeknek szőlészete, innen hozhatták a vesszőket. Az uradalom pincerendszert épített a volt leányiskola alatt (mai Posta), a Farkasréti úton, a Kisfaludy utcában (ez régen a Felső új utca – a Zirkelbach ház). Foglalkoztak borkereskedelemmel is. Ezt a tisztartónak a grófhhoz írt leveléből is megtudhatjuk. A budai borvidékhez tartozott többek között Budaörs, Budafok, Szentendre, Visegrád. A piac szempontjából volt fontos a borvidékhez tartozás. A helyi bort jó asztali és pecsényeborként tudták eladni. A szállítást és a keverést jól bírták a budaörsi borok. A mezőgazdasági minisztérium is vizsgálta a helyi borok minőségét. Szívesen fogyasztották azokat a „borharapók” (*Weinbeisser*). A mondás szerint: „Ez jól iható!” (*Der lost si trinka!*) Az 1870-es évben jó volt a termés, $\frac{1}{4}$ szőlőn 600 csöbör (*Eimer*) must lett. 1880-ban is jól sikerült a termés. Ennek is köszönhető, hogy ekkor sok új kert jött létre. Ekkortájt „Budaörsi Sashegyi” borként került a forgalomba a helyi bor. Figyelemre méltó, hogy itt (és nem Budafokon) volt az első, az úgynevezett Hölle-féle pezsgőgyár. Itt évi kétszázezer üveg pezsgőt palackoztak. Többnyire Oroszországba, Ausztriába szállították. A gyárban mindössze tíz (!) munkás dolgozott.

A II. világháború előtt divat volt kirándulni Budapestről Budaörsre. Az emberek felszálltak a HÉV-re. Kilátogattak ide, ahol a pincegazda előzetes megbeszélés alapján várta őket a szőlőhegyen. Megkóstolták a bort, megebédeltek, ittak, majd jó hangulatban hazatértek. Így barátkozott a bor mellett a magyar és a német ember egymással! A helyi lakosok sok száz vendégre emlékeznek. Bornapokat tartottak Budaörsön 1933-ban. Állítólag több tízezer ember volt kíváncsi az eseményre. A pincékben 30–40 fillérért lehetett inni egy liter bort. A kádárok öt literes hordókat is készítek a vendégeknek. Az árakra külön bizottság vigyázott. Újsághír szerint: „Budaörs becsületes lakossága garancia arra, hogy mindenki hamisítatlan, jó bort kap.”

A filoxéra ellen szénkéneggel próbáltak védekezni, eredménytelenül. A budaörsi szénkénegraktár (*Stoffkeller*) még az 1930-as években is állt.

Azt követően, hogy elpusztult a szőlő, sokan mentek a fővárosi gyárakba munkát keresni. A borok eladása is akadozott. Az ötletes gazdák ekkor tértek át a csemege-szőlő termelésére. A jellegzetesen budaörsi csiri (csiri-csuri) ma is keresett, elállós, fehéres, aranysárgás szőlő. Eltarthatósága jó. A tárolására külön szobát rendeztek be (*Weipastum*), ahol szakszerűen helyezték el. Így Húsvétig is meg tudták őrizni a szőlőt. Ekkor már jó drágán értékesíthették Budapesten. Az asszonyok nagy szakértelemmel rakták a fürtöket az e célra készített állványra (*Weipakrakszn*). Adott hőmérséklet mellett kénezték a szőlőt, szellőztették a szobát.

A község 1730-as pecsétje is a szőlőművelés jelképe. A vallásos németek keresztje mellett szőlőfürtöket láthatunk rajta. Kettős jelentésű: egyrészt a szőlőművelő falu jelképe, másrészt a vallásos németek számára Krisztus keresztjének és az átváltozás egyházi képe. A Helytörténeti Gyűjtemény igazgatója, dr. Kovács József készítettett pecsétet a hagyományos kereszt és szőlő alapján a helyi helytörténeti gyűjtemény számára.

A szőlőművelés folyamata

A szőlőművelés az egész családot igénybe vette. Az adatközlők egyértelműen szép, de nehéz foglalkozásnak tartották. Azt mondták, csak „a görbült hátú embert szereti a szőlő”. Sokat kell hajolni kötözéskor, kapáláskor, metszéskor és szüretkor egyaránt. Nem véletlen a mondás, hogy a karó (*Weistecke*) sem nőtt magától! Ám aki megszerette a szőlőt, szívesen foglalkozott vele, az bizony nehezen hagyja el. Szívesen, szeretettel végzi ezt a munkát! – mondta szinte anekdotaszerűen dr. Luntz Ottó szőlőtermelő szakember.

A nehezebb munkát, a nyitást, a permetezést, a kapálást a férfiak végezték. A nők kacsoltak, kötöztek. A szőlő kora tavasztól késő ősziig igénybe vette a gazdákat. Ezt a munkaigényes tevékenységet nagy hozzáértéssel végezték és végzik ma is a kis számú tulajdonosok. A családok erejét meghaladó munkában napszámosok is részt vettek. A „kisházak” (*Kleinhaus*) nincstelen lakói napszámosnak szegődtek el a jómódú gazdákhoz. A település szerkezete a mai napig megőrizte a vagyoni rétegződést. A jómódúak a Fő úton, a templom körül éltek, többnyire két szintes, több ablakos házakban. A szegények a mai Károly király út szobakonyhás parasztházaiban húzódtak meg. A napszámosok fizetsége: a férfiaké az 1880-as években 60–80 krajcár, sürgős munka esetén 1 forint; a női munkáért kevesebbet fizettek. A napszámos természetbeli juttatása szalonna kenyér nélkül, másfél liter bor (*Trunkwein* – a második préselésből nyert asztali bor). A napszámos asszonyok is kaptak egy liter bort. A szőlőtulajdonos családfő a napszámosok előtt dolgozott. Ezzel diktálta a munka ütemét. A munkaidő kora reggeltől késő estig tartott. A jómódúak közt szokás volt az egész munkát egy megbízható napszámosra bízni, aki minden munkát irányított a szőlőben. Az „előmunkás” a szőlőben a munka irányításáért 30–40 forint díjat is kaphatott. Összegét a hegymester szabta meg. Hegyközség létezésére is következtethetünk ebből az adatból. A hegymester (*Bergmeister*), helyi tájszóval „Peagmasta” tartotta a határban a rendet. Felügyelte a szőlő- és boróröket. Vitás kérdésben ítélkezett. Kijavíttatta az utakat stb. A csőszök, a szőlőörök segítettek neki. Az éves csősz (*Jahrhüter*) egy évre fogadták fel. Zöld lódenban, zöld kalappal járta a szőlőhegyet. Oldalán tarisznya, mellette a kürtje (*Okarina Pfeife*) és hatalmas pisztolya. A kezében levő bunkósbottal együtt védekezett a tolvajok ellen. Szüret idején kürtszóval jelezte, hogy megérkezett. Megkínálták a boros korsóból (*Weinkrug*). A gazdasszony „borravalót” adott neki. Majd elköszönt azzal, hogy „legyetek szorgalmasak!” (*Seids noch recht fleissig!*) A másik csősz csak a szőlőérés idejére fogadták fel. Ő a borcsősz (*Weinhüter*).

Tennivalók a szőlőművelés során

A nyitás

Ezzel a munkafolyamattal kezdődött a tavaszi munkák sora az utolsó hó után. Ekkor a tőkét megiszabadították a védelmet jelentő földtől.

A kapálás – Auflockern

A föld megmunkálása, a szőlőművelés (*Weinbau*) tudatos gondozással kezdődik. A talajápolás – a kórokozók elleni védelem, a kemény talaj lazítása – fontos feladata a kapálás (*auflockern*). Ezzel a munkával a gáz is kiirtják. A jó termés feltétele, hogy a szőlőtőke elég fényt, levegőt és nedvességet kapjon. A kapálás időpontjai és típusai: ősszel, szüret után betakarják (*zudecken*) a tőkét földdel a fagy ellen. Tél végén kitakarnak (*aufdecken*), kitakarják a tőkét, hogy a metszéshez szabaddá tegyék. Az 1. kapálás (*hauen*) tavasszal a legnehezebb, mert a talaj kemény, nedves, szalonnás (*speckig*). Ez a munka rügyezés idején esedékes. Ekkor 30–40 cm mélységig forgatták meg a földet, közben eltávolították a gyomokat is. De vigyázni kellett, hogy a tőke meg ne sérüljön. Ekkor verték le a karókat is. Hasított akácfát használtak erre a célra szívóssága miatt. A 2. kapálást a terméketlen hajtások kiszedése után, a szőlőérés előtt kellett elvégezni. Ekkor kötötték a vesszőket a karókhoz. A 3. utolsó kapálás a szüret előtt történik. Ez a „hozzákapálás” (*Zuhacken*). Ha nincs sok gáz, akkor elég a felszín „leollózása” (*Abscheren*). Régen létezett külön a föld felületét művelő kapa (*Ballenhauer*). A föld összekupacolása a szőlőskert végén a mezsgyeemelés (*Rain aufziehen*). Kupacolás (*Hohlen*): A hanyag munkás rászórta a kupacot a gazos földre. Ehhez fűződik egy mondóka is: „Ez rosszul kapált, / ennél úgy van, / hogy fekete és sima, / a gáz meg éljen! (*Dieser hat schlecht gehaut, / bei ihm ist es so: / schwarz und eben, / und das Gras soll leben!*) Számtalan veszély fenyegette az érő szőlőt. A seregélyek, a tolvajok ellen is védekezni kellett. Régen a csőszök kereplővel is vigyázták a termést. A 4. kapálás az érés idején a fürtök védelmét szolgálta.

A metszés – das Schneiden

A legfontosabb munkafolyamat a szőlőápolás során. A jó metszés a termékenységet hozza egyensúlyba. Gyakorlott, több éves tapasztalattal rendelkező férfiak végezték. A szakszerű metszéstől függött a jövő évi termés. A metszés során 4–5 hajtást hagytak meg, minden hajtáson két szemet. Az otellón többet. Úgy vágták le a vesszőket, hogy fiatal hajtás maradjon meg, és a nedv ne folyjon a rügyre. Az elhalt részeket eltávolították. Régen szőlőkéssel, ma szabóollóval, vágóollóval végezik mindezt. A jó vesszőket telepítésre, pótlásra használták fel.

A kötözés – das Binden

Ha már egy-két karnyi hosszú lett a hajtás, kötözték a szél ellen. Régen zabszalmát, zsuppot használtak erre a célra. A kötözés előtti este beáztatták, megtaposták,

hogy puha és hajlékony legyen. Zsákba kötötték, árnyékba tették kint a szőlőben. A kötözéshez kis köteget vettek a köténybe, ezzel kötöztek, míg el nem fogyott. A kötözést a nők végezték. Lazán összefogtak a zsuppal 3–4 ágat, összehúzták. A zsupp végét meghajtották, majd bedugták. Ezzel rögzítették. Rendes volt az az asszony, aki gyorsan tudta megkötni a szőlőt. Erről egy versike is született: „Ezt a tövet megköötöm egy kis kötéssel, / ameddig mondom, oda is kötöttem.” (*Ich binde diesem Stock ein Bündel an, ein Bündel an, / bis ich es sage, so hat er es schon an.*)

Sással is kötöztek, de ez kényelmetlen volt, mert az éles sás megvágta a kezét. Az utóbbi időben rafiával teszik. Évente többször is kellett végezni a munkafolyamatot. Az első kötözés idején még nem kellett kacsolni, csak kivágni a nem megfelelő hajtást. A második kötözés során ki kell vágni az „utánhajtást” (vadhajtást). Ekkor már fent is kapott kötést a szőlő. Az afölötti részt pedig levágták.

A betakarás

A szőlőtökéket pótolni is kellett időnként, ha hiányoztak, kipusztultak. A pótlásnak két módja ismert: átárkolás (*Umgruben*) és áthajtás (*Bogenreben*). Az első esetben két-három vesszőt 30–40 cm mélyre ültetnek. Majd karót tesznek mellé. A második esetben a töről szálatkat dugnak át a lyukba. A Heimatmuseumban is találunk egy szőlőültető eszközt.

A szőlőtővel végzett munka: a metszés (*das Schneiden*). A szőlőápolás során a legfontosabb tevékenység.

A budaörsi szőlőfajták

Legjellemzőbb csemegeszőlő Budaörsön a csiri (csiri-csuri). Beérési ideje jó, nagysága is megfelelő. A héja szépen megvékonyodik, ugyanakkor nem rothad. Színe aranysárgás, zamata, aromája kellemes. Arra, hogy honnan ered, bizonytalanul azt válaszolták adatközlőink, hogy valószínűleg a németek hozták magukkal a betelepüléskor. Az sem kizárt, hogy már itt kísérletezték ki, ugyanis a település adottságai ezt lehetővé tették. Budaörs klímája kedvez ennek a szőlőfajtának.

Fontosabb szőlőfajták: Honigler (mézédes), Csiri-csuri, Zierfandler, Tausendsüss (ezerédes), Silberweisse, Grobweisse (durva fehér), Weisse und blaue Ochsenaugen, Bogdaner (aus Dunabogdány), Riesling, Burgunder, rote und weisse Schlaslauer (francia), Rote Muskateller, Oporto (portugál), Kürbstrauben, Kadarka, Magdalenentrauben, Csabagyöngye, Lammschweif (birkafarka), mundartlich (tájszólásban: Lamblschwaf), Gaistuttl Werschetzer Slanka, Hamburg-Muskat, Passa tutti, Afus Ali, Napoleon, Königin Elisabeth, Königin der Weingärten (Szőlőskertek királynője), Othonell, Bouchée, Silberweise (ezüstfehér), Gasttuttl (vendégszerző), Ochenaug (ökörszem).

A szüret

Jelentős esemény, amelyen a család apraja nagyja és a rokonság vett részt. A diákok ezen a napon tanítási szünetet kaptak. Napokkal előbb készülődtek rá. Átalakították a kocsikat (*Laitwagen*). Rendbe tették az eszközöket, kádakat, hordókat. A gon-

dos előkészület fontos volt, hogy a szüretelő edényekben semmi szag, mellékíz ne maradjon. A hordókat (*Fass*), ha kiürültek, gondosan kimosták, kénezték (*Einschlag*). A szüret időpontja attól függ, hogy milyen a szőlőfajta, az időjárás. Az 1700-as években a kezdetét sokáig szüreti cédulával (*Lesezettel*) kellett kiváltaniuk a gazdáknak. Ezt később eltörölték. A hegyközség, a szőlőművelők szervezete meghatározta a szüret időpontját. Kimondták, hogy az évjárattól, a fajtától, dűlőtől függően mikor szabad elkezdni a szüretet. A hegyközség kidoboltatta a kisbíróval az időpontját. Jó bort csak érett szőlőből tudtak készíteni. Ezért volt fontos mindez. A napfényes és ködmentes nap alkalmas volt a kezdésre: „*Das ist der richtige Tag zum Lesen!*” – mondták ilyenkor a gazdák. A szőlő érésekor körbekapálták a tőkéket, elhúzták a földet alóluk, hogy ne rothadjanak el a fürtök. Tolvajok ellen lesimitották (gereblyézték) a talajt. Ekkor már nem engedték ki a gyerekeket sem, hogy ne mászkálják össze a földet! A szüretelés időpontja szeptember végétől október elejéig terjedt. Ma már csak hétvégeken tudnak szüretelőket hívni, ezért szombaton és vasárnap szüretelnek. Előtte néhány nappal a gazda előkészíti a szüretelő eszközöket, a prést, a darálót (*Weinbeermühle*), a kádat. Mindent úgy kell kitisztítani, hogy ne maradjon szag az edényekben. Amikor kiürül a hordó, kénezeni (*ainslong*) kell! Szódaival, hideg vízzel, vaslánccal alaposan ki kell mosni. A szüret napján „Jó napot!” köszöntéssel megérkeztek az udvarba a szüretelő rokonok, ismerősök. A gyermekek „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” (*Gelobt sei Jesus Christus!*) köszönéssel jöttek. A háznál alaposan megreggeliztek. Majd elindult a szüretelő kocsi (*Lesewagen*) a határba. A kocsit előzőleg átalakították. Borfát (*Weinbaum*) tettek rá. Ezen áll a két fakád (*Bottich*). Egy nagyobb és egy kisebb (*Peiding*). A kádat rögzítették. Így aztán elindulhatott a szüretelő kocsi (*Laitwagen*). Rajta a gyermekek. A gazdasszony kosarakba tette az ételt, amit a fiatalabb asszonyok vittek a hátukon hófehér kendőben. Kint, a szőlőhegy hangos volt a vidám szüretelőktől. Az emberek tréfálkoztak.

A noa szőlő igen hulló fajta. Ha valaki hozzáér, azonnal a földön lesz az egész fürt, a sok szőlőszem. Megelőzésére az elővigyázatosabbak edényt, vagy szedőkötényt terítettek a tőke alá ilyen esetekre. A szüretelő akár negyedóraig is szedhette fel a földről. Ez jó alkalom volt a tréfálkozásra. Mindenki kapott egy sort (*Kreftn*), ahonnan vödörbe gyűjtötte a szőlőt.

Otthonról hozták a zománcos vizesvödröt. Szedőköténybe (*Würder*) is szedtek szőlőt. Munkadíjként szőlővel telerakták a szüretelők vödrét. Ha a különböző fajtát, a fehéret, a vöröst külön szüretelték, ez a munkafolyamat az előszüret (*Vorlesen*). Így tudtak előállítani különböző színű bort. A fürtöket görbe vágókéssel (*krummer Weinmesser*) szedték a szőlőről. Vág a kés, mint a méreg! – mondták (*Schneidet wie Gift*). A fiatal puttonyos gyűjtötte a puttonyába (*Bütte*) a leszedett szőlőt. Gyakran élcelődtek vele: „Gyere ide, puttonyos! (*Heda, Puttentroga!*) Hol maradtok? (*Wo bleibt ihr denn?*) Kicsit igyekezzetek, lusta fráterek!” A szüretelőhöz rohant, kicsit meghajolt, hogy a szőlőt bele tudják önteni a puttonyába. Nem mellé! Ilyenkor mindenki mondott neki valami vidámat. Ő sem maradt tréfa nélkül, bottal bökdöste meg azt, aki szőlőszemet hagyott el. Ha tele lett a puttony, elindult a kocsihoz végig a sorokon. Fellépett a hágsóra, és a kocsin levő kádba (*Bottich*) öntötte a puttonya tartalmát. Amikorra a gyerekek teleették magukat, a kocsi mellett lábatlankodtak. Várták, hogy a következő fuvarral ők is elmehessenek a pincébe. Nagy csilingeléssel jöttek lefelé a kocsival a hegyi utakon, nehogy balesetet okozzanak egymásnak a szembejövők. A szüret során a kocsi többször is megfordult a szőlő és a présház között rakományával. Ehhez a feladathoz is férfi kellett. Délben az ebéd hideg ennivaló: sült kacsa,

disznóhús, paprika, paradicsom. Esetleg előző évi bor. A vacsora meleg étel: gulyás, amit a férfiak főztek. Amikor befejeződött a szüret, az asszonyok összeszedték az egészséges állanivaló (*Tafeltraube*) szőlőt, amit a szüret során az első sorban a szélen gyűjtöttek. Ezt az asszonyok vitték haza a köves hegyi úton elől-hátul vállukra kötött kosárban, hogy ne törjön meg. A pincében egy-egy fuvar megérkezéséig préseltek a többiek. Mire jött az újabb fuvar, a prés (*Presse*) üres lett, hogy újra préselhessenek. Régen nagy méretű „bálványprés” volt. Deigner Antal szemléletes festményén látható a külleme. Hosszú karú csigával két férfi préselt vele. A Heimatmuseum kapott ajándékba egy hatalmas, több tonnányi márvány tömblapot, asztalt (*Presstisch*). Egy emberfej látható rajta, melynek a száján folyik ki a must. Ez lehetett régen a bálványprés alja. A régi prések népművészeti remekek. Rajtuk gyönyörű festések, népi faragások láthatók. A bálványprés fából készült hatalmas szerkezet. A fahenger (*Walze*), vagy facsiga a központi része. A nehéz préselőfák súlyától nyomta ki a mustot. A hosszú rudat két ember is hajtotta, a követ magasra húzták, majd leeresztették. A kosárból a fickóba (*Fitzckel*) folyt a must. A mai prés vasból áll, fakosár van rajta. A férfiak egy vasalt létrán (*Srotleiter*) vitték a szőlőt a kádból a darálóhoz (*Mühle*) a présházba (*Preshaus*). Onnan pedig a borospincébe (*Weinkeller*). Egy férfi darált, a többi vödörrel hordta a szőlőt. Most zúzóok bogyózzák, választják el a kocsányt a bogyóktól, hogy a kellemetlen csutkaíz ne kerüljön bele. A kádba tett mustfelfogó kosárból a préselés előtt tiszta mustot szedtek ki és elkülönítve vitték le a pincébe. Azt is hallottuk, hogy régen a gyermekek taposták a szőlőt a taposókádban. Ezt csak hallomásból tudják a helyiek. E kád duplatalpú volt. A felsőből egy lyukon folyt a must az alsó részbe, majd az edénybe. A fürtöket csomiszlóval törték. Nyelvjárási kifejezés, hogy a fürtöt „átmustolják” (*werden durchgemostet*). Az adatgyűjtés során kicsit irigykedve hallgattuk az adatközlőket, akik visszaemlékeztek a gyermekkorukra, amikor is szinte minden munkafolyamatnál játék közben ismerkedtek meg a szüret fortélyaival. Tetszett elbeszélésük, hogy a felnőttek gyermekszeretettel, nagy-nagy türelemmel avatták a munkába a kicsiket. Szinte észrevétlenül tanították meg nekik, hogyan kell majd helyt állniuk felnőttkorban. Az első préseléskor a segítők is ihattak egy pohár mustot. A szőlőt kétszer, háromszor is préselték. A második préselés előtt a törkölyt (*Terber*) egy kádba tették, vizet, cukrot tettek hozzá. Állni hagyták az erjedésig, majd megkezdődött a második préselés. Ha nem préselték ki, agyaggal bekenték a tetejét. A második préselés során folyt ki az ivóbor (*Trinkwein*). Ma már műanyag kádakat használnak. A mustot faedényekben vitték a pincébe a présházból. Volt, ahol egyenesen a hordóba vezették egy gumicsövön. A nagygazdák fából csatornát készítettek, ezen vezették le a mustot. Ha előbb teltek meg a vödrök, mint visszajött a kocsí a présházból, akkor kényyszerű szünetet, edényünnepet (*Geschirrfeyer*) tartottak. Az asszonyok ekkor gyűjtötték össze a kis kupacokba rakott „állani való” csemegeszőlőt. Az utolsó szüreti fuvart felszalagozott lovakkal jelezték. A szüret végét a présházban közös ebéddel ünnepelték meg. A gazda ekkor pincegulyást (*Kellergulasch*) főzött. Amikor elfogyasztották a finom ételt, vígan énekeltek. A szüret eredményét egy táblára jegyezték fel. Sokszor száz hektoliter is felkerült rá. Ezután a gazda feldolgozta a bort. A hordót 9/10 részig töltötték meg. „Borbékát” tettek bele, hogy ne folyjon ki a forrongó must. Ha a must forrt, azt tartották, hogy „borszellem” (*Weingeist*) keletkezett. Ilyenkor csak égő gyertyával mentek a pincébe. A bor fejtésekor, februárban leengedték a bort a seprőről. A harmadik fejtést májusban végezték.

Az állanivaló szőlőt külön erre a célra fenntartott szobában (*Weinbeerstube*) tárolták. Ezt a szobát ritkán nyitották ki, időnként szellőztették. Kénezték a kisebb

élősködők ellen. Módszerében e tartósítás szinte megelőzte a mai modern hűtőházakat. A szőlőfürtöt fejjel lefelé akasztották a zsinórra, majd rudakra tették, a rudakat pedig az állványra (*Kraxn*) helyezték. Egy állványra 4–5 sor rúd került. Minden sorban 30 rúd volt. Minden rúdon 30–40 fürt szőlő lógott. Több állványt is tehettek a szobába. Ezt a szőlőt egész télen gondozni kellett, hogy ne rothadjon. Időnként átválogatták fürtöket, kisollóval kivágták a hibás szemeket. Így kora tavaszig is elállt, s jó pénzért lehetett eladni. Az adatközlő visszaemlékezik, hogy ő is vitte a Váci utcába, kereskedőhöz a szőlőt, télen, selyempapírrétegek közé csomagolva, kosarakban. A szőlőkultúra Budaörsön magas színvonalú szakértelmet, gondosságot jelentett az emberek számára. Ma télen az üzletekben, sajnos, többnyire csak külföldről behozott csemegeszőlőt lehet csak kapni.

A szüretelés és a szőlőfeldolgozás fontosabb eszközei: A préskosár (*Presskorbn*) a présen tartja egyben a szőlőt. Falapokból áll. Az asztal (*Presstisch*) a prés alja, fel fogja a mustot. Régen márványból, ma vasból készül (*Windelpresse*). A csomiszló (*Mostler*) hosszú karú tömködő. Végül a fickó (*Mostsechterl*) és az öntőkanna „tötike” (*Giesskannel*).

A pincesor elhelyezkedése Budaörsön

A Kő-hegyen valóságos koszorút alkot a budaörsi pincesor. Közös tulajdonságuk, hogy alacsony épületek. „Rengeteg pince volt régen” – emlékeznek az idősebb adatközlők. A pincék között a legrégebbi 18. századi lehet. A legtöbb boltozatos és sósakúti puha mészkőből épült. Ritka az újabb téglapince, méretük különböző. A Kő-hegy észak-nyugati részén (Mária-völgy út 6.) 16 méter hosszú, 3,5 méter széles, 3 méter magas faragatlan durva kőből épített pince és présház található. Ennek bejárata a homlokzat közepén díszített, boltíves. A pincékben a faragott fa- és a vasajtó egyaránt előfordult. A boltívet is díszítették, néhol oszlopszerűen. Középre az építési évszám került. Ezt kiugró kőre vésték. A tulajdonos monogramja is felkerült az ajtó és a kis ablakok közé. Természetesen ez az elhelyezés sem általános, mindez kerülhet a ház sarkába is. A pince mellé többször építettek gazdasági épületet vagy lakóteret. A présházban minden megtalálható volt, amire a gazdának csak szüksége lehetett.

Kétféle présházat találtunk: 1. a hegy irányába épült, szinte beleépült a hegybe 2. sík terepen épült, lépcső vitt a pincébe. A pince két részből állt. Az első a présház, a második maga a pince. A présház tetőterében szénát, zabot, kukoricát tartottak. Ezért széles, gazdagon díszített ajtón, kapun lehetett bejutni. A kapu nagyságát az jelzi, hogy egy kocsi simán behajthatott rajta. A présház egy nagyobb helyiségből áll, itt préseltek. A helyiség mérete: 20–25 és 50 méteres. Itt tartották a szerszámokat is. A tetőt a mestergerenda tartotta. Az ivószoba 8–10 méteres. Itt borozgattak a férfiak vásár- és ünnepnap. A falait néha oklevelek, versek díszítették. Az egyik pincében (Luntz Ottokár pincéje) humoros versike is őrzi a régi szép idők emlékét: „Ó, te áldott pince, / Tele finom borokkal. / Eljöttünk mi hozzád / Kiszáradt torokkal. / S itt egymásnak öntünk / Mi, jó barátok, / S rózsaszínben látjuk / E cudar világot.”

A szobában le is pihentek, például szüretkor. Volt olyan hely, ahol szeszfőzde is állt. Ha másoknak is főztek pálinkát, az már bérfőzde volt. A tulajdonképpeni pincében gondosan őrzött rend uralkodott. A hordók sorban, egymás után, „elvágólag” álltak, előbb a kicsik, majd a nagyok. A pince rendje mindenütt azonos. A rendtar-

tás a férfiak feladata volt, asszony oda nem mehetett! A pince megfelelő hőmérséklete 13–15 Celsius fok. A kisebb hordókat a tetejükön levő nyíláson keresztül tisztították, itt öntötték be a mustot is. Az 5–6 hektós nagy hordók elején ajtó volt. Mintha, gyakran címer és monogram díszítette. A kádár megrendelés szerint készítette el. Az adatközlők szerint sok kádár élt Budaörsön. Mindig volt üres hordó a pincében, a kibontott hordóból átöntötték a bort kisebb hordóba, hogy az tele legyen. Így a bor nem érintkezett levegővel. Ha már igen kevés volt belőle, üvegekbe öntötték. Ez a tárolás azonban nem a legjobb. A hordó kongatásáról – tehát ha megkopogtatjuk a hordót –, a hangról tudhatjuk, hogy mennyi bor van benne. Más pincéjében nem illik a kopogtatás!

A pincék sorsa napjainkban – egyre rosszabb. Budaörsön kb. 400 prэшázat pusztítottak el az 1940-es évek végén. Komjád János megdöbbenő dolgokat ír naplójában a budaörsi borkultúra tönkretételéről és a pincék pusztulásáról. (A visszaemlékező 1945 után írta naplóját.) Többek között bútorgyáraknak adták el a gerendákat. Az 1946-os elűzetés után a pusztítás rohamosan nőtt.

A Mária-völgyben szinte napjainkig éltek a pincékben emberek. Az 1970-es évek végén legtöbbjüket kimosta egy felhőszakadás. Szerencsére kaptak a várostól rendes lakást. A pincék megmentésének lehetőségei: egyeseket felújítottak, hangulatos vendéglőt hoztak létre bennük. Az Adler-féle (volt Csendes pince) a Főúton keresett étterem lett. Közismert a Bencze-féle pince is a Kálvária közelében. Ez is bizonyítja, hogy elrendezése alapján is igen alkalmas a pince erre a célra. Van, ahol butikot alakítottak ki. A hajósi példa alapján egy helyi hagyomány újulhatna fel a pincesoron nálunk is: Úrnapján a pincék látogatásával. A pincejárás szokásáról elbeszélésből, régi, megfakult fotókból tudunk meg sok mindent. Szinte minden nagyobb ünnepen pincékben szórakoztak a férfiak. Különösen akkor, ha a határban véget értek a munkálatok. Összejöttek, finom ételt főztek maguknak, főleg gulyást. Erre ízlett az újbor (*Heuriger*). Az asztal közepére helyeztek egy borral teli faedényt, és abból mertek maguknak. Ha nem fértek el, a prэшázba mentek. Itt egy felfordított kádat álltak körbe. Természetesen énekeltek és jócskán iszogattak is. Jó lenne valamilyen módon felújítani a barátkozásnak ezt a formáját!

A naptári év és a szőlőművelés (hiedelmek, szokások)

Ismert a vihar, a jégverés elleni harangozás emléke Budaörsön. Még a lélekharangot is meghúzták ilyenkor, hogy forduljon el a településtől a vihar. Féltették a jégveréstől a szőlőt, a kukoricát. A másik elemi kár, a tűz ellen úgy védekeztek a vallásos lakosok, hogy mielőtt elindultak a határba, a háztetőt szentelt vízzel hintették meg. Közben németül mondtak hozzá megfelelő szöveget. Ezeket az adatokat az 1930-as években írta le Bonomi Jenő. Ma már nem tudunk minderről ismereteket gyűjteni. Azonban arra emlékeznek az adatközlők, hogy a naptári évhez milyen hagyományok kapcsolódnak. Ha január 22-én, Vince napkor olvad, bő lesz a bortermés: „Ha csöpög a Vince, / Megtelik a pince”. Farsang végén „eltemették” a bort. A táncteremben felszedtek egy deszkát, alátettek egy üveg bort. Csak egy év múlva itták meg. A férfiak farsang utolján a pincében, az ajtón belül egy árokba temették sorban a borosüvegeket. Közben a „varázsszöveg”, a szertartás szövege hangzott el. Nagyszombaton „támasztották fel” a borosüveget ismét varázsszöveggel. Majd megitták a bort. Ez a szo-

kás mintegy száz éve élt Budaörsön. Augusztus 5-én, Havas Boldogasszony napján a filoxéra pusztítása óta a papok vezetésével a *starentanzi* (csókatánci) kápolnához vonultak a hívők. A menetben négy fehérruhás lány Szűz Mária szőlővel díszített szobrát vitte. Bonomi Jenő szerint még az 1930-as években is élt ez a szokás. Május 25: Orbán napja. A hagyomány szerint a Budakeszi felé vezető elágazásnál állt Szent Orbán szobra. Ma már nem emlékeznek rá. A szőlőművelők védőszentjének tartották. Arra többen emlékeznek, hogy a környéken (Etyeken?) is van szobra. A május végi fagyok gyakran „szüreteltek”. Ilyenkor komoly károk keletkeztek a szőlőben. Ha szép idő volt Orbánkor, virágot vittek a szobrához. Ha fagyot hozott, leköpdösték a szobrát. Ugyanis az érzékenyebb fajta, a mélyebben levő szőlő ekkor elfagyhatott. December 27: János napja. A szőlőtermelő némettség körében a mai napig él a borszentelés hagyománya. Régen a szentelt borból a pincébe is vittek. Egy kicsit öntöttek a boros hordóba is. Közben elmondták a Szent János áldását kérő szöveget. A „Szent János pohara” az utolsó pohár bor egy-egy ünnepi alkalom idején.

Ara 10 fillér

PASSIÓJÁTÉK MŰSORA BUDAÖRSÖN

Hév. kombinált belépőjegyek kaphatók elő-
vételeiben is a Héví. Gellért-téri állomásán és a
Héví. Berletjegypénztáránál V., Visegrádi-utca 6
Pályajárat és menetdíjtól P 3-70
I. hely " " " P 1-90
II. hely " " " P 1-50

Kapható a helyszínen
Budaörsön

Csak belépésre jogosultak a helyszínen
kaphatók:
Pályajárat P 3-70
I. hely..... P 1-90
II. hely P 1-50

A passió

nézőtere legkönnyebben Budaörs II. Héví megállótól közelíthető meg. A látogató Budaörs II.-nél lezár a vonatról és onnan a jelzőtáblák útmutatása mellett a templomhoz ér. Itt további jelzéseket talál. Azokat követve eljér a Kö-hegy lábáig, ahonnan kényelmes szerpentin út vezet fel a hegyre. A Köhegy inkább domb, mert alig 100 méter magas. Az esti előadások alkalmával a szerpentin utat végig villanylámpák világítják meg. Az utolsó kanyarodónál van a pénztár. A hegylépcső Mária oszlop, kis kápolna, a remetelak és a passiójáték színhelye fogadják a nézőket. Ugyancsak itt van az egyik büfé helyisége is. Amint a

kapun belép a látogató, balra találja a színpalot, amelyeket körül lát választ el a nézőtértől. A nézőtér jobboldalán találjuk a második büfét. A nézőtérre lépcső vezet fel. Az előadó sorokban van az I. hely. Utána a zárt páholy sorok következnek, amelyek kényelmesek, tágasak. A páholyokban Thonet-székek vannak. A páholsorok felett levő ülések: a II. hely. Minden helyről jól látható és hallható az előadás. A nézőtérnek nagyszerű az akkusztikája.

A közönség kényelmét szolgálja, hogy minden helyről jól látható és hallható mindenhol karszalagos rendezők állnak a közönség szolgálatára!

meggyógyítja. Most a házasságtörő nőt hozták Jézus elé és aml-
kor kérdik Jézustól, hogy mit
tegyenek vele, így szól Jézus:
"Aki közeledek bűn nélkül va-
gyon, az vessen rá először a követ!"
A tömeg elszéled. A templomból
jött Jézus meggyógyítja a vak
Tóbiást és utána Jairus kétségbe-
esett hívására elmegy annak há-
zába és a következő szavakkal
feltámasztja a halott leányt:
"Légy, kelj fel!" Mikor Jairus
házát elhagyja, az utcán aszo-
nyok veszik körül Jézust. Ekkor
est mondja: "Hagyjátok hozzá-
jenni a kisdedeket és ne akad-
lyozdátok őket, mert ilyenek az
istenek országai!" Tanítványai-
val együtt eltávozik Jézus. A fő-
szereplők elmennek a színhelyre.
(Zene.)

15 perc szünet.

III. rész. Másnap reggel. Jézus és Mária hívei agódnak Jézust, a főpapok újabb tanácskozás után, Pilátus elé viszik. Heródes-
hez küldi Jézust Pilátus, ő nem akar ítélkezni. Judás visszahozza a vérdíjat. Claudia, Pilátus felesége Jézust pártfogolja. Heródes-
től visszahozták Jézust. Pilátus halálra ítéli Jézust keresztelés a vállán megy a Golgotára. Az itók találkozik Veronikával, aki ken-
dőt nyújt Jézusnak. Jézus így
szól: "A menyeyi Atya jutalmazza
meg jószágát!" Az édesanyjával,
Máriával jön szembe Jézus. Mária
rejtőit: "Fiám Jézusom! Én be-
szeregy. Anyám, kelj fel! Engedd
beteljesülni mindeneiket. Szentnek
Atyám akaratát szívből teljesé-
désbe kell menniük! Harmadnapra
nisonálátjuk egymást!" feleli
Jézus.

A Golgotán keresztre feszítik
Jézust és a két latrot. Jézus a ke-
reszten így szól először: "Atyám,
bocsás meg nekik, mert nem tud-
ták, mit cselekedeznek!" Másodsor
is megszólal: "Szemjáhozom!" És
végül: "Éli Éli! Lammo sabak-
tani!" "En Istenem! En Istenem!
Miert hagyta el engem! Atyám,
kezeidbe ajánlom lélkemet!" És
meghal a kereszten. — Arima-
thiai József elkéri a holttestet.
Jézust levezzik a keresztről és be-
teszik a sírba. (Zene.) Szent
Mater zenéje.)

IV. rész. Harmadnap, vasárnap
reggel Magdolna és Salome a sír-
nál vannak. Az angyal közli ve-
lük Jézus feltámadását. Az utolsó
vacsora termében a tanítványok
összejönnek és itt Jézus váratla-
nul megjelenik, mondván: "Béke
veletek! Én vagyok, ne féljétek!"
Es végezetül evvel fejezi be Jézus:
"Elmentén pedig az egész világra,
tanítsatok mindeneiket, megkeres-
télén őket az Atyának, Fiának,
Szentlélek nevében. Én veletek
vagyok mindennap a világ vége-
zetéig!" ("Feltámadt Krisztus"
című egyházi ének zenéje. Hírnag-
zóság.)

VEGE.

PASSIÓ

IRTA ÉS RENDEZI:
BATÓ GÉZA TANÍTÓ
FŐSZERELŐK:

- Jézus **Bató László**
Mária Zirkelbach J.-né
Magdolna Szatellberger A.-né
Péter apostol. ... Wenkő Ferenc
János apostol. ... Krammer János
Judás Winkler András
Kalfás Herczeg Pál
Annás Frank János
Elezár Weber József
Jubál Geszler János
Nikodemus Ritschmann Gy.
Lévi Illy György
Héli Müller Péter
Arimathiai J. Pfundt András
Joachim Groz József
Tóbiás (vak) Pápai Imre
Eszter Winkler Anna
Lea Rajcsányi Mária
Angyal Feketes Irma
Pilátus Treier Ferenc
Claudia Proc. Schultz Anna
Claudius Bayer Károly
Petronius szds. Szlezicka Károly
Longius őrpar. Herwerth András
Zene: Hes János népzenekeara.
Énekkar: Budaörsi Lyra Dalkör.
Tervező építész: Erhardt Gyula.
Diszleffestő: Herczeg Pál.

I. rész. Jeruzsálem kora reggel.
A házak előtt vízárt menő aszo-
nyok Betsaida fürdőhöz betegok
közlenek, hogy ott gyógyulást
találjanak. Ide viszik Jóachimot is,
aki már 38 éve beteg. A templom
előcsarnokában kereskedők, pénz-
váltók találkoznak. A papok imá-
dkoznak. Jézus tanítványai be-
jön a kapun. Ekkor Elezár zsidó
főpap megszólítja Jézust és azt
mondja, hogy tanítványai meg-
szögik a szombatot. Jézus feleli:
"Nem olvastátok-e, mit tett Dávid,
mikor megéhezett, ő és aieik vele
váltak? Hogyan ment be Isten há-
zába és ette meg a süített kenyé-
reket, melyeket nem volt szabad
neki megennie, sem azoknak, akik
vele voltak, hanem csak a papok
megeszik a szombatot a
templomban és bűn nélkül van-
nak? Mondom pedig nektek, hogy
nagyobb van itt a templomnál!
Itzen, ha tudnátok, hogy én ir-
galmasságot akarok és nem áldo-
zatot, sohasem tiéletek volna el-
ártatlanokat!" Ezután meggyó-
gyítja Jóachimot, továbbá a két
vakot is. A templomba megy Jé-
zus és itt a száradtkezű Joelt

II. rész. Hat hónappal később.
Jeruzsálemben ismét reggel van.
Lázár feltámadását hozzák hírül.
Bethániából ánnepélyesen bevo-
nul Jézus, tanítványaival együtt.
A nép hosszánával, palmaágak-
kal fogadják. Igen nagy a lármá,
kiabálás. Egy főpap Jézushoz jön
és kéri, hogy csillapítsa le a tö-
meget. Jézus erre feleli: "Bizony
mondom nektek, hogy ha ezek el-
hallgatnak, a kövek fogják kiál-
tani!" Utána Jézus a templomba
megy és a pénzváltókat, kereske-
dőköt e szavakkal kergeti ki a
templom előcsarnokából: "Irva
vagyon, Atyám háza imádság
tettétek!" A főpapok tanácskoznak
és elhatározzák Jézus elfogatását.
Az utolsó vacsora következik. Itt
mondja Jézus: "Vegyétek és egyé-
tek, ez az én testem, ugyanaz a
test, amely éretteket odaadatik!"
Majd később: "Vegyétek és igya-
tok ebből mindnyájan, ez az én
vérem, az újszövetség vére, amely
éretteket és sokakért kiöntatik a
bűnök bocsánatára! Est cseleked-
jétek az én emlékezetemre!" Já-
dás megjári a főpapoknak, hogy
Jézus elárulja. Jézus az Olajfák
hegyén van.

Itt elfogják Jézust. Jézus An-
nás és Kalfás előtt.

ELŐADÁSOK

1933 június hó 11-től július hó 16-ig; majd 1933 augusztus
hó 12-től 27-ig bezárólag minden szombaton este 7 órakor;
vasár- és ünnepnapokon délután 3 órakor és este 7 órakor

RITTER MIHÁLY

EGY NAPTÁRI ÉV SZOKÁSAI BUDAÖRSÖN*

Budaörsi lövészek

Közeledett Húsvét ideje

Virágvasárnapon, vagyis a Húsvét előtti vasárnapon „pálmaágakat” (*Palmkatzl*) áldottak meg a templomban. Néhány ágat csokorba kötöttek, és főleg gyerekek vitték megáldásra az ünnepélyes nagymisére. Utána a padláson (*Dachboan*) egy gerendához dugták, ahol villámcsapás ellen kellett védelmet nyújtania. Néha egy-egy ág a szobában egy szentkép vagy a kereszt mögé került.

A rákövetkező csütörtökön, azaz nagycsütörtökön, ünnepnap volt, amikor sokan felkeresték a templomot. A liturgia során, a „Gloria” éneklésekor még egyszer harangoztak, aztán Nagyszombatig pihentek a harangok. Ez alatt az idő alatt a kereplő fiúk járták a falút, hogy kereplőjükkel a reggeli, déli és esti harangszót pótolják.

Nagypéntek szigorú böjti nap volt. A kávéiváson kívül csak egyszer étkeztek, ez is csak hideg étel volt. Zsír nem lehetett az ételben. E napon munkát sem végeztek. Délután minden nagy- és kisgyermek a kálváriahegyre vonult a körmenettel.

Ez szép, mintegy 50 méter magas, magában álló domb volt a település szélén, mintegy 1200 méternyi távolságban a templomtól. A domb lábánál egy kis kápolna állt, ahonnan spirálformában többszörösen kanyarodó ösvény vezetett a csúcsra, ahol három, messziről látható kereszt állt. Az ösvény mentén tizennégy keresztűti stáció állt, s míg a körmenet a három kereszt felé vonult, mindegyiknél rövid áhítatot tartottak. A keresztút befejezése a három keresztnél történt. [...]

Nagypéntektől (melynek liturgiáját akkoriban délelőtt kilenckor tartották) a feláradási szertartás időpontjáig a szent sírnál szentségimádás volt, amelyet a templom egyik, kijárat melletti mélyedésében helyeztek el. Itt térdeltek az asszonyok és lányok a ragyogó templomkövezeten imába mélyedve. A szűk fülkében számos gyertya égett. A férfiak ritkábban kapcsolódtak a szentségimádásba. Csak a „lövészek” álltak – kettesével felváltva – őrséget a sírnál.

A legények, akik ebben részt vettek (tizenkét lövész és egy főlövész, vagyis a parancsnok), ősrégi szokást őriztek. Minden évben egy-egy baráti társaságból, vagy a rekruták sorából újra és újra verbuválódtak. Öltözetük tradíciókban gazdag és régi eredetű volt. Szűk csizmanadrágot hordtak, ehhez illő szűk szárú csizmával, hozzá fekete tekét (*Janker*), keskeny bársonygallérral. Amilyen ősi volt a viseletük, olyan ősiak voltak fegyvereik is, melyekkel bizonyos meghatározott alkalmakkor üdvösvést (*Salut*) adtak le. Egyikük, parancsnoki jelképként, puska helyett kardot viselt.

Legszebb díszük a kalapjuk volt, melynek hátsó felére, sok gonddal, fáradsággal és költséggel készített csokor (*Buschen*) volt erősítve. A „Buschen” sok színes viaszgyöngyből és viaszvirágból készített csokor volt, melyet az életfa, a tuja, ágaival is dí-

* Ritter Mihály: *Egy naptári év szokásai Budaörsön*. Budaörs, 1996, 99–102. és 145–146. l.

szítettek. A szent sírnál őrtálló lövészek csokrára még két széles kék színű szalagot is kötöttek, melyek ötven centiméter hosszúságban lógtak le hordozójuk hátára.

A „lövészek” a feltámadási körmenetet is kísérték, de a kék szalagot ekkor pirosra cserélték, az öröm jelképeként. Míg a templomban a feltámadási szertartás folyt, sok hívő a templom előtt gyülekezett, hogy részt vegyen az utána következő körmeneten.

Ide ismét magukkal vitték az összes zászlót, és mindenki, aki zászlót vitt, tudta, hol a helye a körmenetben. Mivel egy zászlónak gyakran jelentékeny súlya volt, a szél pedig erősen fújt, nem egynek meg kellett állapítania, hogy túl nagy volt az önbizalma. A zászlókat nem mindig ugyanaz a személy vitte. Néha csak azon múlt, ki húzza ki elsőként a tartójából. Zászlót vinni nagy kitüntetésnek számított. Néha cserélődtek is a zászlóvivők, hogy többen is e megtiszteléshez juthassanak, s így a zászlóvivőknek is könnyebb volt a dolga. Ha a szél erősen fújt, levették a zászlót a rúdjáról, összegöngyölték, és így vitték a körmenetben. Ilyenkor egy férfi csak a rudat vitte. Gyakran már besötétedett, mire a tömeg megindult. Ekkor vált csak valóban ünnepélyessé a körmenet, mikor az asszonyok és lányok a sok égő gyertyát vitték, a nép pedig – fúvószenekíséretében – lelkesen énekelte: „Krisztus feltámadott...” A körmenet mintegy háromszáz méteres utat tett meg, s mindenütt, ahol elhaladt, gyertya égett és színes virágokkal övezett szentek szobrai álltak az ablakokban.

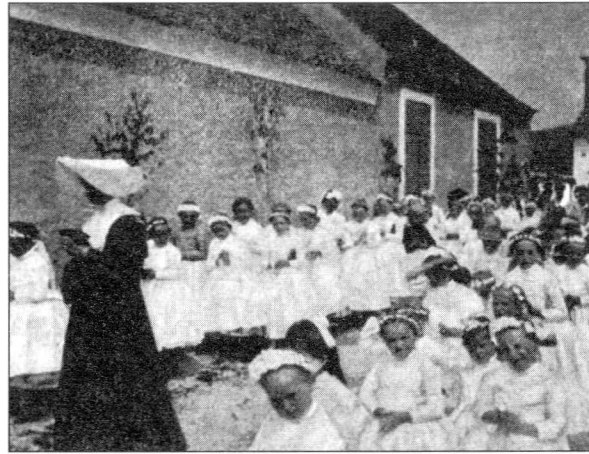
Az ünnepélyes körmenet befejezése után mindenki szívesen sietett haza. Alig tudták kivárni, hogy a húsvéti sonkát felszeljék, mert már mindnyájan nagyon megéheztek a húsról, hiszen virágvasárnap óta, azaz egy hete, nem került az asztalra!

Hálaünnep aratáskor, szüreti felvonulás (Erntefest)

A termények betakarítása után nem volt szabad elfeledni az Istennek járó köszönetet sem. Ez az aratási hálaünnepen történt meg. A nagymisén megáldották az odahozott gyümölcsöt, délután az ifjúság a maga módján ünnepelte az ünnepet. Egy vendéglő előtt felállt a menet a szüreti ünnepséghez. Ezen a napon néhány legény különös viseletet hordott, „csikósként” vett részt a menetben. Különös gonddal öltözködtek fel és tisztították meg lovukat is. A patákat befeketítették, a sörénybe rafiaháncsot fontak, a leplekre, takarókra szalagokat varrtak. A legények is szokatlan képet nyújtottak, hiszen a közösség számára idegenszerű ruhát hordtak. Nadrágjuk fehér és bőszárnyú volt, ingük, melyet legfelső ruhadarabként hordtak, ugyancsak fehér volt, lobogószárú ujjakkal. Ez a magyar csikósok viselete volt. Ehhez tartozott még a sok szalaggal díszített kalap is, amely közt egy szalagnak feltétlenül piros-fehér-zöld színűnek kellett lennie. Lábukon szűkszárú csizmát viseltek.

De a lányok is idegenszerűen öltöztek fel. Ők voltak a „csikóslányok”, a csikósok kísérői. Magyaros viseletet hordtak, mely rövid, fehér szoknyából állt, a szélére varrott csikókkal, melyeknek egyike ugyancsak nemzeti színű volt. Ehhez kis, ugyancsak szalagokkal díszített kötény járult. Hozzá tartozott még egy szorosra fűzött mellény és egy fehér buggyos ujjú blúz is. Fejükön cikornyásan díszített pártát viseltek, melyet széles szalagok tartottak össze, hátul hosszan lelógva. Lábukon csinos csizma. Talán e szokás, hogy egyszer az évben magyar ruhát hordtak, a magyarság melletti vallomástételt jelentette, mert ez az öltözet különben a község egyetlen ünnepén sem volt látható. Egyébként is csak diákok, diáklányok viselték.

A menethez több gyalogos csoport, ifjúsági egyesület csatlakozott, természetesen a fúvós zenekar sem hiányozhatott. A „csikósok” zárt csoportban lovagoltak, a „csikóslányok” egymásnak háttal, lapos kocsin ültek, arccal a bámuló tömeg felé fordulva. Idetartozott egy – sok virággal és girlanddal díszített – szüretelő kocsi is, teleaggatva szép szőlőfürtökkel. Még egy régimódi kis kád is helyet talált a kocsin. Egy másik kocsin búzakévéket és más terményeket, valamint gyümölcsöt vittek. Egyetlen szüreti felvonulásról sem hiányozhatott a cigányok szekere, amely mindig sok tréfálkozásra adott alkalmat. A menet végigvonult a falu néhány utcáján, és a vendéglő előtt oszlott szét, ahonnan elindult. Ezt követően az ifjúságnak ismét lehetősége nyílt a táncra.

Vallási ünnepek és lövészek (20. század első fele)

NÉMET LÖVÉSZEGYLETEK A BUDAI HEGYVIDÉKEN*

A hegyvidék számos községében már az előző században alapítottak lövészegyletet.¹ Ez szinte divattá vált. Komolyabb feladatokat nem kellett ellátniuk. Csupán a diszjelgésre alakultak. Mindenütt szoros kapcsolatban álltak az egyházzal. Egyházi kereten kívül alig tevékenykedtek.

Nem tudhatjuk, hogy melyikük egyesület. Az írásos források hiányoznak, a szóbeli hagyományok nem mindig helytállóak.² Valaha Óbudán,³ Bián, Budaörsön, Törökbálinton, Piliscsabán⁴ és Pilisszentivánon jöttek létre ilyen típusú egyletek. Hogy igaz-e mindez, ez eldöntetlen marad. A többi egylet alapításáról már pontos ismereteink vannak.⁵ Sok helyen csak azért alakult lövészegylet, mert nem akartak lemaradni azoktól a falvaktól, ahol már működött ilyen egyesület. Az emberek azt gondolhatták, hogy ami megvan ezeknél, az nálunk is létrejöhet. Akik a lövészegyleteket kezdeményezték és alapították,⁶ kevés kivétellel egyszerű emberek voltak. Jórésztben hajdani katonák, akik a szabályok szerint elvállalták a parancsnok szerepét is.

Csak a németeknek voltak lövészegyletei. Piliscsabán és Pomázon azonban bevettek maguk közé néhány katolikus szlovák lakost is. A pomázi német és szlovák származású lövészek jó kapcsolatban éltek egymással. Így volt ez kezdetben Piliscsabán is. Később a szlovákok azonban szembeszegültek a németekkel. A templom előtti nagy verekedéssel végződtek a civódások. Ezáltal megpecsételődött a lövészegylet sorsa is. A budakalászi lövészcsapatnak nem volt szlovák tagja. A falubeli szerbek nézték ferde szemmel a német lövészeket.⁷ Időnként véres verekedésre került sor a németek és a szerbek között. A lövészegylet azonban inkább feloszlatta magát, hogy ne ingerelje a szerbeket és elkerülje a későbbi összetűzéseket. Szentendrén sem éltek békességben a szerbek a német lövészegylettel.

A lövészek általában a „módosabb” parasztok sorából kerültek ki. De a pesthidegkúti, a pilisszentiváni és a zsámbéki lövészcsapat szinte kizárólag iparosokból és zsellérekéből alakult meg.

A taglétszám nem volt egyenlő a lövészegyletekben. Számos községben pontosan meghatározták a *tagok számát*, más helyen ingadozott.⁸ Egyes helyeken csak házasembereket (kiszolgált katonákat),⁹ másutt csupán ifjakat¹⁰ vehettek fel maguk közé. Másutt az életkorral sem törődtek.¹¹ Ha akarta valaki, bármikor be- vagy kiléphetett. A tisztségviselőket szavazással választották.¹²

A lövész egyenruhák rendkívül különbözők voltak. Néhány helyen általában megtartották a parasztruhát („a magyar ruhát”),¹³ amelyet alul a kabátujjakon és a gallérról néhol felhajtással szabtak ki.¹⁴

Ahol a költséget nem sajnálták, ott az *egyenruhát* katonai szabás szerint készítették.¹⁵ A fejfedőjük: fekete kalap (zsinórral az állnál),¹⁶ prémes sapka,¹⁷ csákó,¹⁸

* Eugen Bonomi: *Schützengesellschaften im Ofner Bergland*. Budapest, 1941 alapján.

(magyar) zsandárcsákó,¹⁹ úgynevezett kétcsúcsú kalap volt.²⁰ A lábbelijük: a magyar ruhához csizma, máskülönben cipő volt. A tisztek és az altisztek ritkán viseltek más ruhát, mint a legénység.²¹ A rangjelzések megfeleltek az Osztrák–Magyar Monarchia rangjelzéseinek.²²

A *fegyvert és az oldalfegyvert* mindenkinek magának kellett megvásárolnia. Budajenőn, Budaörsön (1920/21 óta), Etyeken és Zsámbékon a fegyvereket mindenkor a falu előjárósága szerezte be a lövészeknek. A bajonettet mindenhol feltűzve hordták. A tisztek kardot hordtak,²³ melyet bojttal díszítettek.²⁴ A szükséges puskaport a falu,²⁵ vagy az egyesület támogatói²⁶ biztosították számukra. Ha a lövészegyesület elegendő pénzzel rendelkezett, akkor maguk fedezték a költségeket. Patrontáskát nem mindenhol használtak.²⁷

Több lövészcsapatnak volt *zászlója* is. Ezeket a zászlókat túlnyomórészt a magyar zászlószínekkel²⁸ vagy vallási motívummal díszítették.²⁹ A zászlókat templomban, az iskolában vagy a parancsnokoknál őrizték. Onnan minden alkalommal ünnepélyesen hozták el. A zászlóvivő elől, vagy az egység közepén haladt (Pesthidegkúton, Piliscsabán). Budakalászon és Pomázon még két zászlóhordó is haladt a zászlóvivő mellett.³⁰

Minden lövészcsapathoz *zenekar* is tartozott, amely a menet előtt haladt. A szentendrei lövészgárda zenekarának saját egyenruhája volt. Másutt a lövészcsapatok egyik-másik alkalommal a helybeli falusi zenekarral vonultak ki.³¹ A lövészek általában ugyanahhoz a zenekarhoz ragaszkodtak. A zenészek ingyen játszottak számukra. Békásmegyeren, Pilisvörösváron, Solymáron és Ürömön a lövészek és a „lövész-zenészek” is³² mentesültek minden kötelező munkavégzés alól.

Ahol hajdani katonákból állt a lövészegyesület, ott gyakorlatoztak is, ez azonban nem volt kötelező. A katonaság előtt álló fiúknak el kellett sajátítaniuk a legszükségesebb ismereteket. *Gyakorlótérként* a legelő, a falun kívüli szabad területek, parasztudvarok, vagy az iskolaudvar szolgáltak.³³ Budaörsön (1920/21-ben), Biatorbágyon (1910 és '31 között) bevezették a magyar vezényleti nyelvet.

A *lövészek szolgálata* Hamvazószerdával kezdődött el és Úrnapjáig, vagy pedig (általában) a búcsú napjáig, néha István király napjáig, de akár az Újévig is tartott.

Nagypénteken és Nagyszombaton a lövészek kettesével örséget álltak a szent sírnál. Leváltásukra fél óránként, óránként vagy két óránként került sor. Hogy időben a templomhoz érjenek, ezeken a napokon átengedtek nekik az iskolában egy tantermet, ahol tartózkodhattak.³⁴ (Az iskolák általában a templom mellett épültek.) A budaörsi lövészeket régi szokás szerint mindkét napon megvendégelte a falu plébánosa. Biatorbágyon az utolsó években *Walla* József gyáros látta őket vendégül. Budajenőn, Budakalászon és Pomázon borral ajándékozták meg a lövészeket, ami a szent sír mellett gömb alakú borosüvegekben állt.³⁵ Nagyszombaton a lövészegyesület tagsága mindenütt részt vett a feltámadási körmeneten.

A lövészek zenével vonultak a többi nagy egyházi ünnepen³⁶ is a templomhoz. Előtte, vagy mellette, néha a templomkertben sorakoztak fel. A nagymise alatt néhányszor dísz üdvölvést adtak le.³⁷ A mise után a plébános elvonult a csapat arcvonala előtt.³⁸ Díszüdvölvéssel tisztelték meg, majd ezután sok helyütt marsot játszott a zenekar.

Az úrnap körmeneten a lövészek két oldalon kísérték a baldachint. Előtte, vagy mögötte mentek. A négy kápolnánál (a zöld lombkunyhóknál) az evangélium előtt díszüdvösvortüzet adtak le. Budaörsön ez a szokás most is járja. A kápolnákat felállító családok megvendégelték a lövészeket, vagy azonnal, vagy később, délután (Budaörsön még ma is).

A lövészcsapatok – mint már említettük – a templomhoz tartoztak. Annak a jelentősége kevés volt, ami a templomi életükön kívül történt velük.

A budaörsi és etyeki lövészcsapatokat kivéve, a többi helységben évente *lövész-bált* rendeztek. Ezen csak a lövészek, családtagjaik és a gárda jótévői vehettek részt. Zsámbékon rövid időre bemehettek a legények is. A fiúk számai (az úgynevezett fiútáncok) után azonban azonnal el kellett hagyniuk a vendéglőt.

Búcsú napján a budaörsi lövészek a Herzog Vendéglő elé vonulnak. Ott díszüdv-sortüzet adnak le. Azután kezdődhetett a tánc. Az első kettőt csak lövészek járhatták a kedvesükkel. (Ezért nevezték el ezeket lövész-számoknak.)

A budakalászi, a pesthidegkúti és pomázi lövészegyesület gyakran rendezett *majálist* a környező erdőkben.³⁹

A budakalásziak, a pilisszentivániak, a pilisvörösváriak, a solymáriak és az ürömi lövészek nyaranta (a vecsernye után vásár- vagy ünnepnapon) ünnepélyes *céltábla lövészetet* rendeztek a falu határában.⁴⁰ A céllövészeten néha a honoráciorok is részt vehettek.⁴¹ A legjobb lövészeket a polgármester, a bíró Magyarország színeivel díszített szalagon függő érmekkel tüntette ki (Budakalászon, Solymáron, Ürömben). Ürömben és Pilisvörösváron az első díjas lövésznek meg kellett vendégelnie a többieket.

A lövészcsapat tisztjeinek vagy a falu honoráciorainak névnapján sok helyütt élt a szokás, hogy az ünnepelt háza elé vonultak és ott díszsortüzet adtak le.⁴² Az egyik lövész a csapat jókívánságait is kifejezésre juttatta.⁴³

Egy-egy lövészcsapat feloszlásához az érdektelenség, a civódások, az alapító vagy a parancsnok kilépése vezetett.⁴⁵ Az első világháború után a budaörsi és az etyeki lövészcsapatot újjászervezték. Jelenleg kizárólag Budaörsön működik még!

Jegyzetek

¹ Lövészegyletekre már a 13. századtól hivatkoznak. Kezdetben az egyháznak rendelték alá ezeket. Később mindinkább világi formákat öltöttek, amelyek már az egyletekre emlékeztettek. Vö. „Schützenbruderschaft” és „Schützengilde”. In *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*ben. A. Erich és Richard Beitz összeállítása. Leipzig, 1936. 648. l. és folytatólagosan.

² Fejtegetéseim kizárólag egyéni következtetéseken nyugszanak. A budaörsi lövészegyesületről lásd a következő tanulmányomat: „Az egyházi év Budaörs német község nyelvi és szokásanyagában, tekintettel Budaörs környékére” (Das Kirchenjahr in Spruch und Brauch der deutschen Gemeinde Budaörs, mit Rücksicht auf die Umgegend). *Arbeiten zur deutschen Philologie*, Heft 53, Budapest, 1933, 44., 46. és folytatása, valamint 52., 54. és 55. l.

³ Az 1743-ban alapított „Puskás lövészek és flintacsöves vadászok kompániája” (Bürgerliche Flintenschützen und Rohrschützen Compagnie) nem volt egyházi célú egyesület. A 18. században a tagok a lövészetet gyakorolták, hogy szükséges esetben a várost is meg tudják védeni. A céllövészet később csupán a gazdag polgárok szórakozásává vált. A 19. század közepén a budai német polgárok lövészegyletének már csak tíz tagja maradt. 1861-ben – magyar vezetéssel és magyar szellemben – új életre kelt. Idevágó szakirodalom: Kimmach Károly: *Jelentés a budai polgári lövészegylet által 1871-ben tartott százados ünnepélyéről* (Bericht über die Fahnenweihe des Ofner bürgerlichen Schützenvereins im Jahre 1871). Ofen, 1872. 64 l. Uő: *Ünnepélyes jelentés a budai polgári lövészegyletnek 1872. június 29-én Budán megtartott zászlószenteléséről* (Bericht über die Fahnenweihe des Ofner Bürgerlichen Schützenvereiners zu Ofen an 29. Juni 1872). Pest, 1873. 48 l. Uő: *Magyarországi lövészképek* (Schützenbilder aus Ungarn). Budapest, 1875. 80 l. Schmall Lajos: *Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez* (Beiträge zur Geschichte der Hauptstadt Budapest). Budapest, 1899. 251 l.

⁴ A *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* egy tudósításában 1800. február 6-án Piliscsabán a Palatinus és felesége fogadása kapcsán említ egy egyenruhás „Vadászcsapatot” is. A vadászokat, így olvasható itt, zöld lombbal és szalagokkal díszítették. Sárga zászlójukon kétfejű sas volt látható. Vajon a piliscsabai vadászcsapat említésével lövészegyletre utalhattak?

⁵ A lövészegyletek alapítási évei: Budajenő: a 19. század ötvenes éveiben. – Budakalász: 1870/71. – Budakeszi: 1862/63. – Kleintetting/Budatétény: a nyolcvanas években. – Krottendorf/Békásmegyer: 1868/69. Leányvár: 1871. – Pesthidegkút: 1870/71-ben már újjáalakult, 1848 előtt is voltak ott lövészek. – Pilisvörösvár: 1867. – Pomáz: 1870. – Sankt Andrä/Szentendre: 1881/82. – Solymár: a hatvanas évek kezdetén. – Üröm: 1869. – Zsámbék: a hetvenes években.

⁶ Bia: Jakob Tiefau. – Budajenő: Anton Pillmayer, jegyző. – Budakeszi: Lorenz Ried, napszámos. – Budaörs: újjáalakult 1920/21-ben Szakály Mátyás igazgató-tanító és Josef Kuba katonatiszt kezdeményezésére. – Etyek: Johann Teller, gazdapolgár. – Kleintetting/Budatétény: Anton Rácz, örmester. – Krottendorf/Békásmegyer: Martin Katzinger, gazda. – Leányvár: Jakob Pollak, gazda. – Pesthidegkút: Georg Stadtmüller, tejesember. – Pomáz: Adalbert Laslowski földbirtokos és Stefan Klostermayer gazda. – Sankt Andrä/Szentendre: Josef Zimmer, gyáros. – Üröm: Josef Vollhofer, szőlősgazda. – Zsámbék: Matthias Käsmann, gazda.

⁷ A falut szerbek alapították. A németek csak később költöztek ide, a szerbek szemében betolakodóknak számítottak. Térségünk szerb lakosairól lásd a következő tanulmányomat: „Serbkroaten im Ofner Bergland” (Szerbhorvátok a budai hegyvidéken). *Südostdeutsche Forschungen*, 4 (1939), 56–69. l.

⁸ Óbudán a Lövészegylet és a Vadászgárda tagsági létszámát valamikor 30 főben szabták meg, a '90-es években a Lövészegyletnek csak 10 fős tagsága volt. – Bia: 10. – Budajenő: 13. – Budakalász: mintegy 40 fő. – Budakeszi: 13. – Budaörs: 13 (most is annyi). – Etyek: 13. – Großturwal/Biatorbágy: a '80-as években még 32 fő, később 22-től 24 főig. – Budatétény: körülbelül 30 fő. – Krottendorf/Békásmegyer: kezdetben 40 fő, most 24. – Leányvár: 32 fő. – Pesthidegkút: kezdetben 40, később 25-30 fő. – Piliscsaba: 32. – Pilisszentiván: 22 fő. – Pilisvörösvár: 40. – Pomáz: 32. – Sankt Andrä/Szentendre: 50 fő felett. – Solymár: 27. – Üröm: 30. – Zsámbék: 26 fő.

⁹ Bia, Budajenő (túlnyomó részben), Budakalász, Budaörs (1909-től 1913-ig, Csizmadia plébános kívánságára; mert a legények néha elképesztő tréfákat műveltek), Großturwal/Biatorbágy (1906-tól 1913), Kleintetting/Budatétény, Leányvár, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Pomáz, Sankt Andrä/Szentendre, Solymár, Zsámbék.

¹⁰ Budakeszin, Budaörsön (1909 előtt és 1920/21-től, 1937 óta csak sorozás alá esők; a parancsnokok sorában 1920/21 óta házások is szerepeltek), Etyeken (egyre inkább csak a sorkötelesek, parancsnokuk azonban mindenkor házasember volt), Törökbalinton (1893 óta).

¹¹ Óbudán, Békásmegyeren, Pesthidegkúton (a tisztek csak házasemberek lehettek), Ürömön.

¹² A rangok közlésére (azok nevét zárójelben adom, akik az adott megbízást utóljára betöltötték) nem mindig volt lehetőség. Óbuda: A Polgári Gárda kapitánya Matthias Wirt lakatos, a Vadászgárda kapitánya Zeller korcsmáros volt. Valamikor volt egy tisztjük is. – Bia: főlövész (Jakob Tiefau). – Budajenő: a lövészek parancsnoka (Josef Paxian), zászlótartó (Georg Nick). – Budakalász: kapitány (Johann Engler), hadnagy (Jakob Liks), őrmester (Josef Liks), káplár (Johann Brauneck), szakaszvezető (Sebastian Huy), zászlótartó (Georg Gröschl), két zászlóvivő, a zenekar tamburbotos vezetője (Georg Milz). – Budakeszi: kapitány (Lorenz Ried), zászlótartó. – Budaörs: „főlövész” (1939–40: Paul Wenzl), dobos (1909–1913). – Etyek: kapitány (Franz Lindner); a háború előtti időszakban minden lövész káplár volt. – Biatorbágy: kapitány (Andreas Pettinger), zászlótartó (Josef Loschinger). – Budatétény: kapitány (Anton Rácz, őrmester). – Békásmegyer: őrnagy (Franz Klupp), kapitány (Martin Katzinger), főhadnagy (Josef Koller), hadnagy, őrmester (Franz Fühl), káplár (Johann Schifferer), zászlótartó (Christian Herrhof), a zenekar tamburbotos vezetője Martin Krettinger. – Leányvár: kapitány (Jakob Pollak), főhadnagy (Johann Jillich), hadnagy (Michael Fisch), őrmester (Adam Micska), dobos (Lorenz Hart). – Pesthidegkút: kapitány (Kaspar Dauner), főhadnagy (Georg Stadtmüller), hadnagy (Josef Steinemann), őrmester (Georg Haberl), zászlótartó (Johann Forstner), az összes többi tag lövész káplár volt. – Piliscsaba: kapitány (Franz Waldner), főhadnagy, hadnagy, őrmester (Stefan Ungar), két káplár, zászlótartó. – Pilisszentiván: kapitány (Michael Schuck), káplár (Johann Neubrand), őrzető (Matthias Marlok). – Pilisvörösvár: kapitány (Martin Mirk), hadnagy (Georg Wippelhauser), zászlótartó (Johann Weber), a tamburbot hordója (Martin Wüst), dobos. – Pomáz: ezredes (Markus Spanjowitsch esperes), őrnagy (Adalbert Laslowsky földbirtokos), kapitány (Stefan Klostermayer), főhadnagy (Paul Krolli), zászlótartó (Georg Schreiber), két zászlóvivő (Martin Suhr és a szlovák Andreas Kalahus), a tamburbot vivője (Martin Mandl), trombitás. – Szentendre: kapitány (Josef Zimmer gyáros), főhadnagy, hadnagy, őrmester, tizedes, káplár, őrzető, zászlóvivő, dobos. – Solymár: kapitány (Bernhardt Thaller), főhadnagy (Matthias Pillmann), káplár, zászlótartó (N. Fremd), dobos (Jakob Schokaz), trombitás. – Üröm (lásd még a függelék is): kapitány (Johann Koller), főhadnagy (Anton Schuck), alhadnagy (Michael Gschöpf), két őrmester (Martin Metzler és Josef Westwinkel), két szakaszvezető (Josef Weißhaar és Georg Sedlak), számadó (azaz pénztáros; egyidejűleg Georg Sedlak), két káplár (Johann Milz és Ignaz Schilk), zászlótartó (Ignaz Leof), dobos (Josef Kreppart). – Zsámbék: kapitány (Josef Berakowitsch), őrmester (Johann Frech), szakaszvezető (Johann Kaiser fuvaros), káplár (Michael Elbert ács), zászlóhordó (Josef Teberling kőműves), dobos (Josef Elbert ács).

¹³ Kék vagy fekete rövid posztókabát álló gallérral, szorosan szabott kék vagy fekete posztónadrág zsinór díszítéssel. Csizma: Bián és Budakeszin (a kabátot is zsinór díszítette), Budaörsön (1909-ig, 1920/21-től 1935-ig, majd 1937-ig; 1936 óta a lövészek úgynevezett „német ruhát” hordanak, fekete két soros zakóval, hosszú fekete nadrággal, és cipővel), Etyeken és Biatorbágyon (1893-ig), Budatétényen és Békásmegyeren, Pesthidegkúton, Piliscsabán, Pilisszentivánon, Pilisvörösváron, Pomázon (a ruha színe szürke volt, a nadrágot hosszában egy hosszú zöld csík díszítette), Solymáron és Zsámbékon.

¹⁴ *Piros zsinór-díszítés:* Törökbálinton (1893-ig), Piliscsabán, Pilisszentivánon, Pilisvörösváron, és Solymáron. – *Zöld zsinór-díszítés:* Zsámbékon.

¹⁵ Óbuda: 1. Polgári Lövészek: sötétpiros katonazubbony fehér díszítéssel az újjon, fehér gallérral, hosszú nadrág. 2. Vadászgárda: kék katonazubbony, zöld díszítéssel a zakó ujján és zöld gallér, hosszú kék nadrág zöld csikkal. – Budajenő: kék katonazubbony, „valamilyen” díszítéssel az ujján, fekete nadrág, csizma. – Budakalász: kék katonazubbony, a legénységénél piros, fehér dísz az ujjon a tisztéknél, díszítés a zubbony ujján, hosszú kék nadrág piros csikkal. – Budaörs 1909–1913: fekete katonazubbony, hosszú fekete nadrág. – Biatorbágy: 1906–1913: fekete katonazubbony, hosszú fekete nadrág zöld csikkal. – Leányvár: kék katonazubbony zöld díszítéssel az ujján, „magyar” nadrág. – Szentendre: kék katonazubbony piros díszítéssel az ujján és piros gallérral, sötétkék hosszú nadrág piros csikkal. – Üröm: kék katonazakó piros gallérral, magyar nadrág. Például az ürömi lövészek felszerelése 200 forintba és 13 krajcárba került (lásd függelék).

¹⁶ Bián és Budaörsön (kivéve az 1909–1913-as éveket): fekete posztókalap, melynek karimáját hátul felhajtották. A karima és a fej között kis színes selyemszalaggal felerősített művirágból és tujaágból álló csokor, melyre hamvazószerdán a gyász jeleként egy kék, más alkalommal pedig piros szalag van erősítve. A virágsokrot mindenki maga vásárolja meg, 1930–1936-ig a Keresztény Munkásegylet, a fővadásznak és az egész csapatnak. – Biatorbágy: (1893-ig mint Budaörsön, de szalagok nélkül). – Etyeken: a kalap szalagjába, a bal oldalon egy fekete tollcsokrot erősítettek; a parancsnoké fehér volt. – A lövészeket fejfedőjük miatt is, mely a magyar csendőrségre emlékeztetett, egyebek között *Schandaa(r)n*-nak hívták Budatétényben, Piliscsabán, Zsámbékon (lásd Etyeket is).

¹⁷ Budakeszin fekete prémes sapka, alul körben kék selymzsinórral, két kék bojtjal, melyek a sapka baloldalán függtek; a kapitánynak piros selymszalag díszítette a sapkáját, rajta piros bojtjal. – Pesthidegkúton: feketeprémes sapka elől fehér tollcsokorral.

¹⁸ Óbuda: fekete csákó fehér tollcsokorral (Vadászgárda). – Budakalász: a közlegények fekete csákót hordtak, a tisztek kéket. – Békásmegyer: sötétkék csákó. Az őrnagy csákóját fekete tollcsokor díszítette és egy széles sárga szalag körben a fején, a kapitánynak két vékony, a hadnagynak csak egy szalagja volt a csákóján. – Leányvár: kék csákó fekete tollcsokorral. – Pilisszentiván: kék csákó fekete tollcsokorral. A kapitány csákóján sárga szalag volt, a tollcsokor piros-fehér-zöld volt. – Pomáz, Üröm: kék csákó fehér tollcsokorral.

¹⁹ Merev fekete kalap magas fejrésszel, a baloldalon nagy tollcsokor (kakastoll), a kalapszalag helyett zöld zsinór, mely két bojtban végződik: Budajenő, Budaörs (1909–1913), Törökbálint (1906–1914), Pilisvörösvár, Szentendre és Solymár (a tollcsokor elől volt megerősítve és betakarta a fejedőt).

²⁰ Piliscsabán a kapitány, Pilisvörösváron a hadnagy hordott merev fekete kalapot, úgynevezett *Zweispitz*-et.

²¹ Békásmegyeren a tisztek fekete pantallót hordtak, az őrnagy zubbonya sötétbarna színű volt. – Solymáron a hadnagy hosszú fekete nadrágot viselt.

²² Az eltérések a következők: Etyeken a parancsnok rangjelzése az őrmesterének felelt meg (a világháború után már csak három csont csillaggal). Biatorbágyon (1906–1914) széles ezüst csíkot hordtak a galléron. A budajenői lövészparancsnok – miként most a budaörsi főlövész – kardot hordott.

²³ Budakalászon és Pomázon a zászlóvivők is viselték.

²⁴ *Sárga (arany) bojt*ot használtak Budakalász, Budakeszi, Budaörs, Békásmegyer, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Pomáz, Szentendre, Zsámbék községekben. – *Ezüst bojt*ot Óbudán, Budajenőn, Etyeken és Pesthidegkúton. – *Piros bojt*ot Solymáron. – *Zöld bojt*ot Biatorbágyon. – *Piros-fehér-zöldet* Ürömön. – Óbudán és Zsámbékon vállszalagot is hordott a tiszt.

²⁵ Ürömön például 1869-ben 21 fontot, 1870-ben 55 fontot, 1871-ben 21,75 fontot, 1872-ben 17 font puskaport használtak fel.

²⁶ Óbudán és Solymáron minden lövésznek tagsági díjat kellett fizetnie. Solymáron azt a lövést, aki megtagadta a kivonulást, pénzbírsággal sújtották.

²⁷ A bőr patrontáskát elől, az övön hordták: Óbuda, Budakalász, Biatorbágy (1906–1913), Békásmegyer, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Szentendre. A bádóg patrontáskát a hátukra erősítették: Budajenő, Pesthidegkút, Solymár.

²⁸ Budajenőn (már nem található), Budakeszin (már nem található), Piliscsabán (állítólag a templomban van), Pomázon és Szentendrén (a templomban van), Solymáron (?), Ürömön (itt sem található).

²⁹ Óbuda: fehér selyemzászló (jelenleg az óbudai Szőlősgazdák Egyesületénél, Szentendrei út 16.). – Budakalász: kék selyemzászló; az egyik oldalán Szent Istvánt látjuk, amint a Szűzanya előtt térdel, miközben felajánlja Magyarország koronáját, a másik oldalán a lourdesi barlangot, a Szűzanyával (a templomban található). – Biatorbágy: zöld selyemzászló; egyik felén Szent István koronája, a másikon szív, horgony és könyv (a templomban van). – Békásmegyer: fehér selyemzászló Szent József képével (már nem található). – Leányvár: zászló Szent Erzsébet képével. – Zsámbék: piros selyemzászló a boldogságos Szent Szűz képével (a templomban).

³⁰ Budakeszin és Békásmegyeren, Pomázon és Zsámbékon az egyik lövész vitte a tamburbotot.

³¹ Budajenőn a zenekar, ha lövészeknek játszottak ugyanúgy öltözött fel mint a lövészek. A kalapjukon azonban fehér tollcsokrot hordtak.

³² Budakeszin, Békásmegyeren, Pilisvörösváron, Solymáron és Ürömön.

³³ Biatorbágyon az Anna-hegy, ahol a lövészek gyakorlatozni szoktak, a nép ajkán a *Schützberg* (Schützenberg) nevet is viselte.

³⁴ Saját székházuk sehol sem volt a lövészeknek. Kivonulás előtt egy vendéglőben vagy a parancsnok házában gyűltek össze Budaörsön (1920/21 óta) a Keresztény Munkásegylet házában, Biatorbágyon (1906–1914) a Katolikus Olvasóegyletben.

³⁵ Budakalászon a ministránsok zöldesüttörtökön bort gyűjtenek a szent sír számára, melyet mostanában 8 (valamikor 12) üveggömbbe öntenek. A bor a papé. Pomázon a lövészek őrnagya ajándékozta a bort a szent sír számára (egy literre mintegy 20 üveggömböt számítva). Ez a szokás a lövészegylettel együtt megszűnt. A budaörsi lövészeknek joguk van Nagypénteken és Nagyszombaton bort gyűjteni a községben.

³⁶ Karácsonykor (Bia, Budajenő, Budakeszi, Piliscsaba, Solymár, Üröm), Szilveszter napján (Budajenő, Pilisvörösvár, Pomáz), Újév napján (Budakeszi, Pomáz, Üröm), Háromkirályok napján (Budakeszi), Nagypénteken, Nagyszombaton, Húsvétkor és Pünkösdkor (általában mindenhol), Mária Mennybemene-

tele napján (Biatorbágy), István király napján (Budakalász, Biatorbágy, Pesthidegkút, Szentendre, Üröm), Mindenszentek napján (Budajenő), a búcsú napján (általában). – A budakalászi, a pesthidegkúti és az ürömi lövészegylet Szent Istvánt választotta védőszentnek; ezért az ő napján is kivonultak. „Védőszentük nevenapján”, Szent Istvánkor az ürömi lövészek a *Pisnwald*-ban (Körtés erdőben) táncmulatságot rendeztek. – Pilisvörösváron és Ürömben a hónap első vasárnapján, Solymáron az első és a második áhítati ünnepen (a Fagyosságok hetében, a Húsvét utáni csütörtökön és a mandulanyílás utáni csütörtökön), Szentendrén március 15-én (a nemzeti ünnep napján).

³⁷ A mise kezdetén (Zsámbék), az evangéliumkor (általában), az Agnus Dei idején (Etyek), az Offertoriumkor (Etyek), az Átváltozáskor (általában), a mise végén (Etyek, Zsámbék). – A pomáziak a templomból történő hazatérés után az udvarban még leadnak egy díszlövést.

³⁸ Óbudán, Budakalászon, Budaörsön (a fő lövész a pap elé lép és jelent: „Főtisztelendő Úr, teljesítettük meg tisztelő kötelességünket!”), Biatorbágyon a plébánia udvarában, továbbá Békásmegyeren, Pesthidegkúton, Pomázon, Solymáron, Ürömben, Zsámbékon. – Piliscsabán a lövészcsapat a plébániáig kísérte a papot. Pilisvörösváron két férfi hívta el a misére a papot, és haza is kísérték.

³⁹ Budakalászon az italokat a tréfa kedvéért mindig kutyafogattal szállították a helyszínre.

⁴⁰ Budakalászon a réten, ahol most a textilgyár épült, vagy a kálváriadombon. – Pilisszentivánon a *Jaagswiisnen* (Jägerwiese), a Lövészek rétjén. – Pilisvörösváron az erdei kápolnánál (a tizennégy segítő szent kápolnájánál). – Solymáron a Schloßbergen, a Várhegyen. – Ürömben a kőfejtőnél.

⁴¹ Pilisvörösváron Bacsák plébános rossz lövész volt. Hogy örömet szerezzenek neki, és a lövészcsapatot is jól megvendégelje, a fedezékben lévő jelentő férfit megbízták azzal, hogy a plébános minden lövését telitalálatnak jelezze. A megvendégelés sohasem maradt el!

⁴² Solymáron ez a megtisztelés kijárt minden tagnak is.

⁴³ Kivéve Budakalászt, Etyeket, Biatorbágyot, Zsámbékot. – Budaörsön Úrnapja délutánján (mielőtt leszereltek) a lövészek a honoráciorok háza elé vonultak és díszüdvosortúzzal köszöntötték őket. Ezután a zenekar még két számot játszott.

⁴⁴ Óbuda: 1. a Vadászgárda a nyolcvanas években, 2. a Polgári Gárda a kilencvenes években szűnt meg (érdektelenség miatt). – Bia: 1892/1893 (érdektelenség, drága volt a puskapor). – Budajenő: 1875/1876 (komolytalan magatartás). – Budakalász: 1874/1875 (a szerbekkel folytatott civódás miatt). – Budakeszi: 1863/1864, félévi működés után. A lövészek parancsnokának, Josef Riednek, aki csak nap-számos volt, a gazdagok azt vetették a szemére, hogy csupán parádézni akar a lövészekkel, ezért aztán otthagya az egészsét. – Etyek: 1934 (az ifjúsági Levente miatt a lövészek feleslegessé váltak). – Biatorbágy: 1914 (világháború). – Budatétény: több mint 60 évvel ezelőtt (Anton Rácz, az alapító és parancsnok, elköltözött a helységből). – Békásmegyér: 1878/1879 (civódások). – Leányvár: mint egy 60 évvel ezelőtt. – Pesthidegkút: 1874/1875 (civódások). – Piliscsaba: 1875/1876. – Pilisszentiván: 1878/1879 (érdektelenség, „drága volt a puskapor”). – Pilisvörösvár: 1870 (civódások). – Pomáz: 1877 (érdektelenség). – Szentendre: 1906/1907 (németek és szerbek közötti civódások miatt). – Solymár: 1878 (meghalt a parancsnok). – Üröm: 1872/1873 (civódások). – Zsámbék: 1914 (a háború miatt).

BUDAÖRSI LÖVÉSZEK (20. SZÁZAD ELSŐ FELE)

EUGEN BONOMI

SCHÜTZENGESELLSCHAFTEN IM OFNER BERGLAND*

Im vorigen Jahrhundert wurden in vielen Gemeinden dieses Raumes Schützengesellschaften¹ gegründet. Das war geradezu Mode. Ernste Aufgaben hatten sie nicht zu erfüllen. Allein zum Paradien waren sie da. Überall standen sie in engster Beziehung zur Kirche. Außerhalb des kirchlichen Rahmens betätigten sie sich kaum.

Welches der älteste Verein ist, wissen wir nicht. An schriftlichen Quellen fehlt es, die mündliche Überlieferung ist nicht immer stichhältig.² In Altofen,³ Bia, Budaörs, Großturwal-Törökbálint, Pesthidegkút, Piliscsaba⁴ und Pilisszentiván sollen seit jeher solche Vereine bestanden haben. Ob dies stimmt, bleibt dahingestellt. Über die Gründung der übrigen Gesellschaften sind wir schon genau unterrichtet.⁵ Viele entstanden nur deswegen, weil man den Dörfern, wo es bereits solche gab, nicht nachstehen wollte. Was die haben – hieß es – können auch wir haben. Die Anreger oder Gründer⁶ waren, abgesehen von wenigen Ausnahmen, Menschen aus dem Volk, zumeist gewesene Soldaten, die dann in der Regel auch die Stelle des Kommandanten bekleideten.

Schützengesellschaften hatten nur die Deutschen. In Piliscsaba und Pomáz wurden aber auch einige katholische Slowaken aufgenommen. Die Pomázer Schützen deutscher und slowakischer Volkszugehörigkeit standen zueinander in guten Beziehungen. In Piliscsaba war es anfangs ebenso. Später lehnten sich die Slowaken gegen die Deutschen auf. Die Reibereien führten schließlich zu einer großen Schlägerei vor der Kirche. Damit war auch das Schicksal der Schützengilde besiegelt. Im Budakalászer Schützenkorps gab es keine Slawen. Die serbischen Dorfgenossen sahen die deutschen Schützen mit scheelen Augen an.⁷ Es kam mitunter zu blutigen Raufereien zwischen Deutschen und Serben. Um die Serben nicht zu reizen und weitere Zusammenstöße zu vermeiden, löste sich die Gesellschaft selbst auf. Die Serben in Sankt Andrászentendre waren den deutschen Schützen auch nicht besonders zugetan.

Die Schützen gingen im allgemeinen aus den Reihen der „besseren“ Bauern hervor. Das Pesthidegkúter, Pilisszentiváner und Zsámbéker Korps bestand jedoch fast ausschließlich aus Handwerkern und Häuslern. Das wohlhabende Bauerntum hielt sich davon fern.

Zahlenmäßig waren die Gesellschaften nicht gleich stark. In mehreren Dörfern war die Zahl der Mitglieder genau bestimmt, anderswo schwankend.⁸ Hier durften ihr nur verheiratete Männer (gewesene Soldaten),⁹ dort nur Burschen¹⁰ angehören. Manchenorts wurde auf das Alter nicht gesehen.¹¹ Eintreten und austreten konnte man, wann man wollte. Die Wahl der Würdenträger¹² erfolgte durch Abstimmung.

Recht verschieden waren die Uniformen der Schützen. Im allgemeinen behielt man das Bauerngewand („ungarisches Gewand“),¹³ das manchenorts an den Ärmeln

* Budapest, 1941, S. n. 9 S.

unten und am Kragen mit Aufschlägen versehen wurde.¹⁴ Wo man die Kosten nicht scheute, dort ließ man sich Uniformen nach militärischem Schnitt anfertigen.¹⁵ Kopfbedeckungen: schwarze Tuchhüte (mit Kinnriemen),¹⁶ Fellmützen,¹⁷ Tschakos,¹⁸ (ungarische) Gendarmenhüte,¹⁹ Zweispitze.²⁰ Fußbekleidungen: Stiefel zum ungarischen Gewand, sonst Schuhe. Offiziere und Unteroffiziere waren nur selten anders gekleidet als die Mannschaft.²¹ Die Gradabzeichen stimmten mit denen des österreichisch-ungarischen Heeres überein.

Gewehr und Seitengewehr mußte man sich meist selbst beschaffen. In Buda-jenő, Budaörs (seit 1920/21), Etyek und Zsámbék wurden den Schützen die Waffen bei jeder Gelegenheit von der Gemeinde zur Verfügung gestellt.²² Das Bajonett trug man überall aufgepflanzt. Offiziere hatten Säbel²³ mit Portepee.²⁴ Den Bedarf an Schießpulver²⁵ deckte die Gemeinde oder Freunde der Gesellschaft. Wenn sie über Geld verfügte, brachte sie die Kosten für das Pulver selbst auf.²⁶ Patronentaschen gab es nicht überall.²⁷

Mehrere Schützenkorps hatten auch Fahnen. Diese waren vorwiegend in den ungarischen Landesfarben²⁸ oder Fahnen mit religiösen Motiven.²⁹ Aufbewahrt wurden sie in Kirchen, Schulen oder auch bei den Befehlshabern, von wo man sie jedesmal feierlich abholte. Der Fahnenträger schritt vor oder inmitten der Abteilung (Pesthidegkút, Piliscsaba). In Budakalász und Pomáz gingen neben dem Fahnen-träger auch zwei Fahnenführer einher.³⁰

Zu jedem Schützenkorps gehörte auch eine Musikkapelle, die den Zug eröffnete. Die Sankt Andräer Schützengarde hatte ihre eigene uniformierte Kapelle. Anderswo zogen die Schützen von Fall zu Fall Bauernkapellen heran.³¹ Im allgemeinen hielt man sich an die gleiche Kapelle. Die Musikanten spielten unentgeltlich. In Krotten-dorf-Békásmegyer, Pilisvörösvár, Solymár und Üröm waren die Mitglieder der „Schützenmusik“ – ebenso wie in manchen Dörfern die Schützen³² – aller Pflichtarbeiten enthoben. Wein- und Bierspenden empfangen nicht nur die Schützen, sondern mitunter auch die Musikanten.

Wo die Gesellschaft aus gewesenen Soldaten bestand, exerzierte man wenig; es tat ja auch nicht not. Burschen vor der Militärzeit mußte das Notwendigste natürlich beigebracht werden. Als Exerzierplatz dienten: die Hutweide, freie Plätze außerhalb der Gemeinde,³³ Bauernhöfe oder der Schulhof. Die Kommandosprache war anfangs überall deutsch. In Budaörs (1920/21), Großturwal (1910/31) führte man später die ungarische Sprache ein.

Der Dienst der Schützen begann mit dem Karfreitag und dauerte bis Fronleichnam oder bis zum Kirchtage (allg.), zuweilen auch bis König Stefan oder bis Neujahr.

Karfreitag und Karsamstag standen die Schützen zu zweien vor dem heiligen Grab Wache. Das Ablösen erfolgte halb-, ein- oder zweistündlich. Um gleich bei der Kirche zu sein, überließ man ihnen an diesen Tagen im Schulgebäude³⁴ einen Saal, wo sie sich aufhalten konnten (die Schulen stehen allenthalben bei der Kirche). Die Budaörser Schützen beköstigt an beiden Tagen nach altem Brauch der Ortspfarrer. In Großturwal waren sie in den letzten Jahren Gäste des Fabrikanten Josef Walla. In Budajenő, Budakalász und Pomáz fiel ihnen der Wein zu, der im heiligen Grab in Glaskugeln stand.³⁵ An der Auferstehungsprozession am Karsamstag nahm überall auch die Schützengesellschaft teil.

An großen kirchlichen Festtagen³⁶ zogen die Schützen mit Musik zur Kirche. Vor oder neben der Kirche, manchmal auch im Kirchhof nahmen sie Aufstellung.

Während des Hochamtes gaben sie einige Salven.³⁷ Nach der Messe pflegte der Pfarrer die Front des Korps abzuschreiten.³⁸ Er bekam einen Ehrenschuß, worauf die Musikkapelle vielerorts einen Marsch spielte.

In der Fronleichnamsprozession schritten die Schützen zu beiden Seiten des Baldachins, vor oder nach dem Baldachin. Bei den vier Kapellen (Laubhütten) gaben sie nach dem Evangelium Salven ab. So noch in Budaörs. Die Eigentümer der Kapellen pflegten die Schützen entweder gleich (in Budaörs jetzt noch) oder erst am Nachmittag zu bewirten.

Die Schützenvereine gehörten, wie erwähnt, eigentlich zur Kirche. Was außerhalb des Kirchlichen lag, hatte wenig Bedeutung.

Mit Ausnahme der Budaörser und Etyeker Schützengesellschaft veranstalteten die der übrigen Gemeinden alljährlich zu Fastnacht einen Schützenball. Zutritt hatten nur Schützen, ihre Familienangehörigen und die Wohltäter der Garde. In Zsám-bék durften eine Zeitlang auch die Burschen mittun. Nach den „Burschenstücken“ (Tänze für die Burschen) mußten sie aber das Wirtshaus sofort verlassen.

Am Kirchtag ziehen die Budaörser Schützen vor das Herzogsche Wirtshaus und geben dort eine Salve. Nachher folgt Tanz. Die ersten zwei Tänze dürfen nur Schützen mit ihren Geliebten tanzen (darum: „Schützenstücke“).

Der Budakalászer, Pesthidegkúter und Pomázer Verein veranstaltete des öfteren einen Majalis in den umliegenden Wäldern.³⁹

Die Budakalászer, Pilisszentiváner, Pilisvörösvärer, Solymárer und Ürömer Schützen hielten alljährlich im Sommer (an einem Sonn- oder Festtag, nach der Vesper) außerhalb des Dorfes ein feierliches Scheibenschießen ab.⁴⁰ Manchmal nahmen daran auch Honoratioren teil.⁴¹ Den besten Schützen verlieh der Bürgermeister (Richter) Medaillen an Schleifen in den Landesfarben (Budakalász, Solymár, Üröm). In Üröm und Pilisvörösvár mußte der Träger des ersten Preises alle Teilnehmer bewirten.

An Namenstagen der Offiziere⁴² des Schützenkorps oder der Honoratioren des Dorfes war es vielerorts Brauch, vor das Haus des betreffenden zu ziehen und eine Ehrensalve zu geben.⁴³ Einer der Schützen überbrachte Glückwünsche.

Unlust, Zwistigkeiten, das Ausscheiden des Gründers oder Befehlshabers, auch der Weltkrieg brachte die Schützengesellschaften zu Fall.⁴⁴ In der Nachkriegszeit wurde die Budaörser und Etyeker wieder ins Leben gerufen. Etyek hat seit 1934 keine mehr. Allein in Budaörs besteht sie noch.

Endnoten

¹ Schützenvereine sind schon im 13. Jahrhundert belegt. Anfangs waren sie der Kirche untergeordnet. Später nahmen sie immer mehr weltliche Formen an, die an die Innungen erinnerten. Vgl. „Schützenbruderschaft“, „Schützengilde“ im Wörterbuch der deutschen Volkskunde von Oswald A. Erich und Richard Beitzl. Leipzig, 1936, S. 648 ff.

² Meine Ausführungen beruhen ausschließlich auf eigenen Erhebungen, über die Budaörser Schützengesellschaft s. auch meine Arbeit: Az egyházi év Budaörs német község nyelvi és szokásanyagában, tekintettel Budaörs környékére (Das Kirchenjahr in Spruch und Brauch der deutschen Gemeinde Budaörs, mit Rücksicht auf die Umgegend). *Arbeiten zur deutschen Philologie*, Heft 53, Budapest 1933, S. 44, 46 f, 52, 54, 55.

³ Die Ofner (!) „Burgliche Flintenschützen und Rohrschützen Compagnie“ (gegründet 1743) war keine Vereinigung zu kirchlichen Zwecken. Im 18. Jahrhundert übten sich die Mitglieder im Schießen, um im Notfall auch die Stadt verteidigen zu können. Später war das Scheibenschießen nur noch Zeitvertreib der reichen Bürger. Um die Mitte des 19. Jahrhunderts hatte dieser Schützenverein des Ofner deutschen Bürgertums nur noch 10 Mitglieder. 1861 erstand er – unter magyarischer Führung und in magyarischem Geist – zu neuem Leben. Einschlägiges Schrifttum: Kimmach Károly: *Jelentés a budai polgári lövészegylet által 1871-ben tartott százados ünnepélyéről* (Bericht über die Fahnenweihe des Ofner bürgerlichen Schützenvereines im Jahre 1871). Ofen, 1872. 64 S. – Derselbe: *Ünnepélyes jelentés a budai polgári lövészegyletnek 1872 június 29-én Budán megtartott zászlószenteléséről* (Bericht über die Fahnenweihe des Ofner bürgerlichen Schützenvereines zu Ofen am 29. Juni 1872). Pest, 1873, 48 S. – Derselbe: *Schützenbilder aus Ungarn*. Budapest, 1875. 80 S. – Schmall Lajos: *Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez* (Beiträge zur Geschichte der Hauptstadt Budapest). Budapest, 1899, S. 251 ff.

⁴ In einem Bericht der *Vereinigten Ofner und Pester Zeitung* vom 6. Februar 1800 über den feierlichen Empfang des Palatins und seiner Gemahlin in Piliscsaba wird u. a. auch ein uniformiertes „Jägerkorps“ erwähnt. Die Jäger waren, heißt es hier, mit grünem Laub und Bändern geschmückt. Auf ihrer gelben Standarte sah man den Doppeladler. Ist mit dem Jägerkorps die Piliscsabaer Schützengesellschaft gemeint?

⁵ Gründungsjahre der Schützenvereine: Budajenő: in den 50er Jahren – Budakalász: 1870/71 – Budakeszi: 1862/63 – Kleinteting–Budatétény: in den 80er Jahren – Krottendorf: 1868/69 – Leányvár: 1871 – Pesthidegkút: neu gegründet 1870/71; vor 1848 gab es schon Schützen. – Pilisvörösvár: 1867 – Pomáz: 1870 – Sankt Andrä: 1881/82 – Solymár: Anfang der 60er Jahre – Üröm: 1869 – Zsámbék: in den 70er Jahren.

⁶ Bia: Jakob Tiefau – Budajenő: Anton Pillmayer, Notär – Budakeszi: Lorenz Ried, Tagelöhner – Budaörs: neu gegründet 1920/21 durch den Budaörser Direktorlehrer Matthias Szakály und den Militäroffizial Josef Kuba – Etyek: Johann Teller, Bauer – Kleinteting: Anton Rácz, Feldwebel – Krottendorf: Martin Katzinger, Bauer – Leányvár: Jakob Pollak, Bauer – Pesthidegkút: Georg Stadtmüller, Milchmeier – Pomáz: Adalbert Laslowski, Grundherr und Stefan Klostermayer, Bauer – Sankt Andrä: Josef Zimmer, Fabrikant – Üröm: Josef Vollhofer, Winzer – Zsámbék: Matthias Käsmann, Bauer.

⁷ Das Dorf gründeten Serben. Die Deutschen zogen erst später zu; bei den Serben galten sie als Eindringlinge. Über die Serben unseres Geländes s. meinen Aufsatz: Serbokroaten im Ofner Bergland. *Südostdeutsche Forschungen*, 4 (1939), S. 56–69.

⁸ Altofen: die Bürger- und Jägergarde (hier gab es nämlich zwei Schützenvereine!) hatte einst über 30 Mitglieder; in den 90er Jahren zählte die Bürgergarde nur noch 10 – Bia: 10 – Budajenő: 13 – Budakalász: etwa 40 – Budakeszi: 13 – Budaörs: 13 (auch jetzt) – Etyek: 13 – Großturwal: in den 80er Jahren noch 32, (später 22 bis 24 – Kleinteting: ungefähr 30 – Krottendorf: anfangs 40, zuletzt 24 – Leányvár: 32 – Pesthidegkút: am Anfang etwa 40, später 25–30 – Piliscsaba: 32 – Pilisszentiván: 22 – Pilisvörösvár: 40 – Pomáz: 32 – Sankt Andrä: über 50 – Solymár: 27 – Üröm: 30 – Zsámbék: 26.

⁹ Bia, Budajenő (vorwiegend), Budakalász, Budaörs (1909–1913 auf Wunsch des Pfarrers Csizmazia; die Burschen vollführten manchmal tolle Streiche), Großturwal (1906–1913), Kleinteting, Leányvár, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Pomáz, Sankt Andrä, Solymár, Zsámbék.

¹⁰ Budakeszi, Budaörs (vor 1909 und nach 1920/21, seit 1937 nur Stellungspflichtige; unter den Befehlshabern seit 1920/21 gab es auch Verheiratete), Etyek (seit jeher die Stellungspflichtigen; ihr Kommandant war aber immer ein verheirateter Mann), Großturwal (bis 1893).

¹¹ Altofen, Krottendorf, Pesthidegkút (die Offiziere mußten jedoch verheiratet sein), Üröm.

¹² Würden (in Klammern die Namen derer, die sie zuletzt bekleideten; nicht immer war es möglich, sie zu ermitteln). Altofen: Hauptmann der Bürgergarde war der Wirt Matthias Schlosser, Hauptmann der Jägergarde war der Wirt Zeller. Einst soll es auch einen Leutnant gegeben haben. – Bia: Vorschütz (Jakob Tiefau) – Budajenő: Schützenkommandant (Josef Paxian), Fahnenträger (Georg Nick) – Budakalász: Hauptmann (Johann Engler), Leutnant (Jakob Liks), Feldwebel (Josef Liks), Korporal (Johann Brauneck), Zugsführer (Sebastian Huy), Fahnenträger (Georg Gröschl), zwei Fahnenführer, Träger des Tambourstockes (Georg Milz) – Budakeszi: Hauptmann (Lorenz Ried), Fahnenträger – Budaörs: „Vorschütz“ (1939–40: Paul Wenzl), Trommler (1909–1913) – Etyek: Hauptmann (Franz Lindner); in der Vorkriegszeit war jeder Schütze Korporal – Großturwal: Kommandant (Andreas Pettinger), Fahnenträger (Josef Loschinger) – Kleinteting: Kommandant (Anton Rác, Feldwebel) – Krottendorf: Major (Franz Klupp), Hauptmann (Martin Katzinger), Oberleutnant (Josef Koller), Leutnant, Feldwebel (Franz Fühl), Korporal (Johann Schifferer), Fahnenträger (Christian Herrhof), Träger des Tambourstockes (Martin Krettinger), Trommler (Peter Katzinger), – Leányvár: Hauptmann (Jakob Pollak), Oberleutnant (Johann Jillich), Leutnant (Michael Fisch), Feldwebel (Adam Micska), Trommler (Lorenz Hart). – Pesthidegkút: Hauptmann (Kaspar Dauner), Oberleutnant (Georg Stadtmüller), Leutnant (Josef Steineemann), Feldwebel (Georg Haberl), Fahnenträger (Johann Fortner), alle anderen waren Korporäle – Piliscsaba: Hauptmann (Franz Walder), Oberleutnant, Leutnant, Feldwebel (Stefan Ungar), 2 Korporäle, Fahnenträger – Pilisszentiván: Hauptmann (Michael Schuck), Korporal (Johann Neubrand), Gefreiter (Matthias Marlok) – Pilisvörösvár: Hauptmann (Martin Mirk), Leutnant (Georg Wippelhauser), Fahnenträger (Johann Weber), Träger des Tambourstockes (Martin Wüst), Trommler – Pomáz: Oberst (Dechantpfarrer Markus Spanjowitsch), Major (Grundherr Adalbert Laslowski), Hauptmann (Stefan Klostermayer), Oberleutnant (Paul Krolli), Fahnenträger (Georg Schreiber), zwei Fahnenführer (Martin Suhr und der Slowake Andreas Kalahus), Träger des Tambourstockes (Martin Mandl), Trompeter – Sankt Andrä: Hauptmann (Fabrikant Josef Zimmer), Oberleutnant; Leutnant, Feldwebel, Zugsführer, Korporal, Gefreiter, Fahnenträger, Trommler – Solymár: Hauptmann (Bernhard Thaller), Oberleutnant (Matthias Pillmann), Korporal, Fahnenträger (N. Fremd), Trommler (Jakob Schokaz), Trompeter – Üröm: Hauptmann (Johann Koller), Oberleutnant (Anton Schuck), Unterleutnant (Michael Gschöpf), zwei Feldwebel (Martin Metzler und Josef Westwinkel, zwei (Zugs)führer (Josef Weißhaar und Georg Sedlak, der zugleich Rechenführer, d. h. Kassier war), zwei Korporäle (Johann Milz und Ignaz Schilk), Fahnenträger (Ignaz Leof), Trommler (Josef Kreppart) – Zsámbék: Hauptmann (Josef Berakowitsch), Feldwebel (Johann Frech), Zugsführer (Johann Kaiser, Fuhrmann), Korporal (Michael Elbert, Zimmermann), Fahnenträger (Josef Teberling, Maurer), Trommler (Josef Elbert, Zimmermann).

¹³ Blauer oder schwarzer kurzer Tuchrock mit (Steh)kragen, enganliegende blaue oder schwarze Tuchhose mit Schnurbesatz, Stiefel: Bia, Budakeszi (auch der Rock hatte Schnurbesatz), Budaörs (bis 1909, 1920/21–35, seit 1937; 1936 trugen die Schützen das sog. „deutsche Gewand“, d. h. schwarzen Doppelreiherröck, lange schwarze Hose, Schuhe), Etyek, Großturwal (bis 1893), Kleinteting, Krottendorf, Pesthidegkút, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Pomáz (die Farbe des Gewandes war grau; die Hose hatte längs einen breiten grünen Streifen), Solymár, Zsámbék.

¹⁴ Rote Aufschläge: Großturwal (bis 1893), Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Solymár. – Grüne Aufschläge: Zsámbék.

¹⁵ Altofen 1. Bürgergarde: dunkelroter Waffenrock mit weißem Ärmelbesatz und weißem Kragen, lange Hose. 2. Jägergarde: blauer Waffenrock mit grünem Ärmelbesatz und grünem Kragen, lange blaue Hose mit grünem Streifen. – Budajenő: blauer Waffenrock mit „irgendeinem“ Ärmelbesatz, schwarze Hose, Stiefel. – Budakalász: blauer Waffenrock mit rotem (bei Gemeinen) oder weißem (bei Offizieren) Ärmelbesatz, lange blaue Hose mit rotem Streifen. – Budaörs 1909–1913: schwarzer Waffenrock, schwarze lange Hose. – Großturwal 1906–1913: schwarzer Waffenrock, lange schwarze Hose mit grünem Streifen. – Leányvár: blauer Waffenrock mit grünem Ärmelbesatz, „ungarische“ Hose. – Sankt Andrä: blauer Waffenrock mit rotem Ärmelbesatz und rotem Kragen, dunkelblaue lange Hose mit rotem Streifen. – Üröm: blauer Waffenrock mit rotem Kragen, ungarische Hose. Die Aufrüstung der Ürömer Schützen kostete z. B. 200 Gulden 13 Kreuzer.

¹⁶ Bia, Budaörs (ausgenommen 1909–1913: schwarzer Tuchhut, dessen Krempe hinten aufgebogen ist. Zwischen Krempe und Kopf steckt ein mit bunten kleinen Seidemaschen versehener Strauß aus künstlichen Blumen und Thujazweigen, woran Karfreitag und Karsamstag zum Zeichen der Trauer ein blaues, sonst aber ein rotes Band befestigt ist. Den Blumenstrauß kauft sich jeder selbst (1930/31–1936 der Christliche Arbeiterverein), den des „Vorschützen“ das ganze Korps), Großturwal (bis 1893 wie in Budaörs, jedoch ohne Bänder), Etyek (im Hutband, auf der linken Seite, stak ein schwarzer Federbusch; der Kommandant hatte einen weißen. Die Schützen hieß man, ihrer Kopf-

bedeckung wegen, die an die der ungarischen Gendarmen erinnerte, auch *Schandaa(r)n* = Gendarmen), Kleinteting, Piliscsaba, Zsámbék (s. Etyek).

¹⁷ Budakeszi: schwarze Pelzmütze, unten ringsum ein blaues Seidenband mit zwei blauen Quasten, die an der linken Seite herabhingen; der Hauptmann hatte ein rotes Seidenband um die Mütze, daran rote Quasten. – Pesthidegkút: schwarze Pelzmütze, vorne ein weißer Federbusch.

¹⁸ Altofen (Jägergarde: schwarzer Tschako mit weißem Federbusch), Budakalász (die Gemeinen hatten schwarze Tschakos, die Offiziere blaue), Krottendorf (dunkelblaue Tschakos. Den Tschako des Majors zierte ein schwarzer Federbusch und ein breiter gelber Streifen um den Kopf, der Hauptmann hatte zwei schmale, der Leutnant nur einen am Tschako), Leányvár (blauer Tschako mit schwarzem Federbusch), Pilisszentiván (blauer Tschako mit schwarzem Federbusch; der Hauptmann hatte um den Tschako ein gelbes Band, sein Federbusch war rot-weiß-grün), Pomáz, Üröm (blauer Tschako mit weißem Federbusch).

¹⁹ Steifer schwarzer Hut mit hohem Kopf, auf der linken Seite ein großer Federbusch (Hahnenfeder), statt des Hutbandes eine grüne Schnur, die in zwei Quasten endet: Budajenő, Budaörs (1909–1913), Großturwal (1906–1914), Pilisvörösvár, Sankt Andrä und Solymár (der Federbusch war vorne angebracht und bedeckte den Kopf).

²⁰ In Piliscsaba trug der Hauptmann, in Pilisvörösvár der Hauptmann und der Leutnant einen schwarzen Zweispitz

²¹ Krottendorf: die Offiziere trugen schwarze Pantalons, der Major einen dunkelblauen Waffenrock. – Solymár: der Hauptmann hatte eine schwarze lange Hose.

²² Abweichungen: in Etyek hatte der Kommandant die Gradabzeichen eines Feldwebels (nach dem Weltkrieg nur noch drei beinerne Sterne), in Großturwal (1906–1914) einen breiten silbernen Streifen (Borte) um den Kragen. Der Budajenőer Schützenkommandant führte – wie jetzt noch der Budaörser „Vorschütz“ – einen Säbel.

²³ In Budakalász und Pomáz auch die Fahnenführer.

²⁴ Gelbes (goldenes) Portepee: Budakalász, Budakeszi, Budaörs, Krottendorf, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Pomáz, Sankt Andrä, Zsámbék. – Silbernes: Altofen, Budajenő, Etyek, Pesthidegkút. – Rotes: Solymár. – Grünes: Großturwal. – Rot-weiß-grünes: Üröm. – Schwarz-gelbes: Budakeszi. – In Altofen und Zsámbék hatte der Hauptmann auch eine gelbe Schärpe (Leibbinde) um.

²⁵ In Üröm wurde z. B. 1869: 21 Pfund, 1870: 55 Pfund, 1871: 21,75 Pfund, 1872: 17 Pfund Pulver verbraucht.

²⁶ In Altofen und Solymár mußte jeder Schütze einen Mitgliedsbeitrag zahlen. In Solymár wurde der, der sich weigerte auszurücken, mit einer Geldstrafe belegt.

²⁷ Lederne Patronentaschen vorne am Gürtel getragen: Altofen, Budakalász, Großturwal (1906–1913), Krottendorf, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Sankt Andrä. – Blecherne, am Rücken getragen: Budajenő, Pesthidegkút, Solymár.

²⁸ Budajenő (nicht mehr vorhanden), Budakeszi (nicht mehr vorhanden), Pesthidegkút (nicht mehr vorhanden), Piliscsaba (angeblich in der Kirche), Pomáz, Sankt Andrä (in der Kirche), Solymár (?), Üröm (nicht mehr vorhanden).

²⁹ Altofen: weiße Seidenfahne (zurzeit im Altofner Weingärtnerverein, Szentendrei út 16). – Budakalász: blaue Seidenfahne; auf der einen Seite sehen wir König Stefan vor der Muttergottes kniend, indem er ihr die Krone Ungarns anbietet, auf der anderen Seite sieht man die Lourdeser Grotte mit der Gottesmutter (befindet sich in der Kirche). – Großturwal: grüne Seidenfahne, auf der einen Seite die Stefanskronen, auf der anderen: Herz, Anker und Buch (in der Kirche). – Krottendorf: weiße Seidenfahne mit dem Bildnis des hl. Josef (nicht mehr vorhanden). – Leányvár: Fahne mit dem Bildnis der hl. Elisabeth. – Zsámbék: rote Seidenfahne mit dem Bildnis der seligsten Jungfrau (in der Kirche).

³⁰ In Krottendorf, Pilisvörösvár, Pomáz und Zsámbék trug einer der Schützen den Tambourstock.

³¹ In Budajenő kleideten sich die Musikanten, wenn sie den Schützen spielten, ebenso wie diese. Sie trugen aber einen weißen Federbusch am Hut.

³² Budakeszi, Krottendorf, Pilisvörösvár, Solymár, Üröm.

³³ Den Annaberg in Großturwal, wo die Schützen zu exerzieren pflegten, nannte man im Volksmund auch *Schizapeg* (Schützenberg).

³⁴ Heime hatten die Schützen nirgends. Vor dem Ausrücken versammelten sie sich in einem Wirtshaus oder beim Befehlshaber, in Budaörs (seit 1920/21) im Christlichen Arbeiterverein, in Großturwal (1906–1914) im Katholischen Leseverein.

³⁵ In Budakalász sammeln die Ministranten am Gründonnerstag jetzt noch Wein für das heilige Grab, den sie in die 8 (einst 12) Glaskugeln gießen. Der Wein gehört dem Pfarrer. In Pomáz spendete

der Schützenmajor den Wein für das heilige Grab (etwa 20 Glaskugeln zu einem Liter). Dieser Brauch ist mit der Schützengesellschaft abgekommen. Die Budaörser Schützen haben Karfreitag und Karsamstag das Recht, in der Gemeinde Wein zu sammeln.

³⁶ Weihnachten (Bia, Budajenő, Budakeszi, Piliscsaba, Solymár, Üröm), Silvester (Budajenő, Pilisvörösvár, Pomáz), Neujahr (Budakeszi, Pomáz, Üröm), Dreikönig (Budakeszi), Karfreitag-Karsamstag-Ostern (allg.), Pfingsten (allg.), Dreifaltigkeitssonntag (Altöfen, Großturwal), Fronleichnam (allg.), Mariä Himmelfahrt (Großturwal), König Stefan (Budakalász, Großturwal, Pesthidegkút, Sankt Andrä, Üröm), Allerheiligen (Budajenő), Kirchtag (allg.). – Die Budakalászer, Pesthidegküter und Ürömer Schützengesellschaft erwählte den hl. Stefan zu ihrem Schutzpatron; darum rücken sie auch an seinem Tage aus. Am „Schützennamenstag“ (König Stefan) veranstalteten die Ürömer Schützen im *Pisnwaldl* (Birnenwald) eine Tanzunterhaltung. – In Pilisvörösvár und Üröm rückten die Schützen auch am ersten Sonntag im Monat aus, in Solymár am ersten und zweiten Schauerfeiertag (Donnerstag nach Ostern und am Donnerstag nach der Aufrichtung des ersten Mandls), in Sankt Andrä am 15. März (Staatsfeiertag).

³⁷ Zu Beginn der Messe (Zsámbék), beim Evangelium (allg.), beim Agnus Dei (Etyek), beim Offertorium (Etyek), bei der Wandlung (allg.), am Ende der Messe (Etyek, Zsámbék). – Die Pomázer pflegten nach der Heimkehr von der Kirche im Hof einen Schuß abzufeuern.

³⁸ Altöfen, Budakalász, Budaörs (der Vorschütz tritt zum Pfarrer und meldet: „Hochwürden, wir haben den Ehrendienst verrichtet!“), Großturwal (im Pfarrhof), Kottendorf, Pesthidegkút, Pomáz, Solymár, Üröm, Zsámbék. – In Piliscsaba gab das Schützenkorps dem Pfarrer bis zum Pfarrhaus das Geleit. In Pilisvörösvár holten zwei Mann den Pfarrer zur Messe ab und begleiteten ihn auch heim.

³⁹ In Budakalász wurden die Getränke, des Scherzes halber, immer mit einem Hundegespann zugeführt.

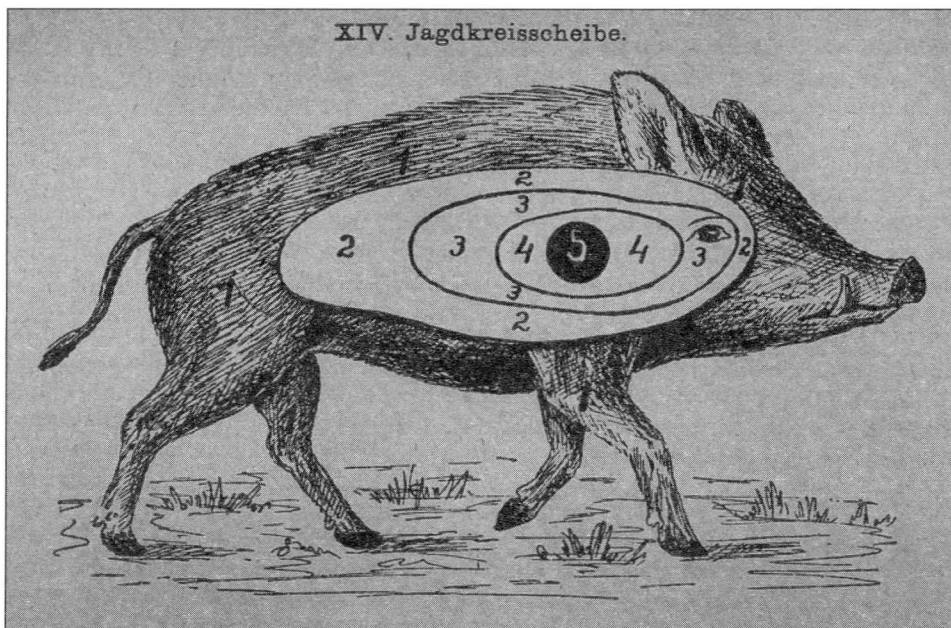
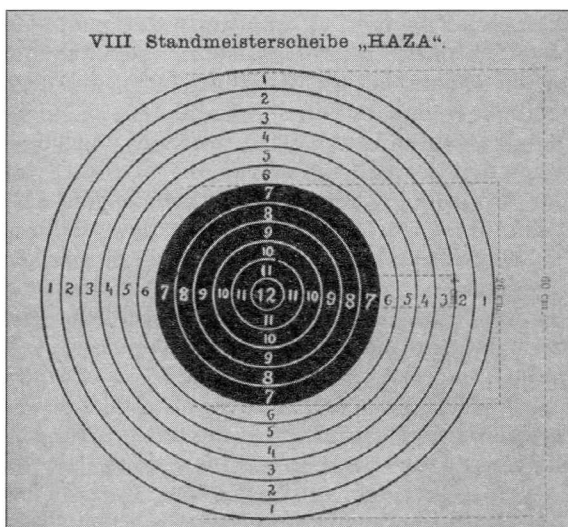
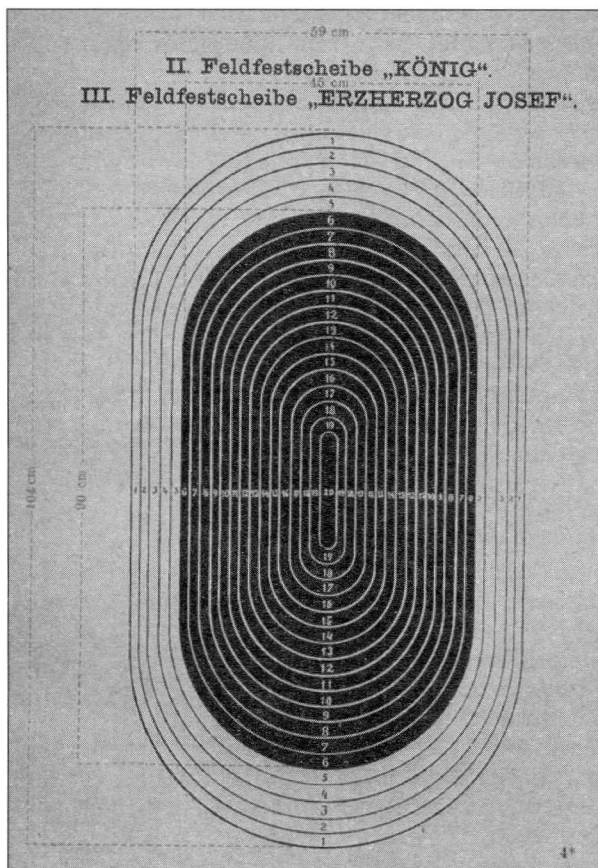
⁴⁰ Budakalász: auf der Wiese (wo jetzt die Textilfabrik steht) oder auf dem Kalvarienberg. – Piliszentiván: auf der *Jaagswiisn* (Jägerwiese). – Pilisvörösvár: bei der Waldkapelle (Kapelle zu den 14 Nothelfern) – Solymár: beim Schloßberg – Üröm: im Steinbruch.

⁴¹ Pfarrer Bacsák von Pilisvörösvár war ein schlechter Schütze. Um ihm Freude zu bereiten und der Schützengesellschaft eine gute Bewirtung zu sichern, wurde dem Mann in der Anzeigerdeckung aufgetragen, alle Schüsse des Pfarrherrn als Volltreffer zu vermerken. Die Bewirtung blieb auch nie aus.

⁴² In Solymár wurde diese Ehrung jedem Mitglied zuteil.

⁴³ Ausgenommen: Budakalász, Etyek, Großturwal, Zsámbék. – In Budaörs pflegen die Schützen am Nachmittag des Fronleichnamstages (bevor sie abrüsten) vor das Haus der Honoratioren zu ziehen und Salven abzugeben. Die Musikkapelle spielt nachher überall zwei Stücke.

⁴⁴ Altöfen 1. Jägergarde: in den 80er Jahren, 2. Bürgergarde in den 90er Jahren (Unlust). – Bia: 1892/1893 (Unlust, das Pulver war zu teuer). – Budajenő: 1875/1876 (unernstes Benehmen). – Budakalász: 1874/1875 (der Serben wegen). – Budakeszi: 1863/64 nach halbjährigem Bestand. Dem Schützenkommandanten Lorenz Ried, der nur Tagelöhner war, warfen die Reichen vor, er wolle sich mit den Schützen nur prahlen; darum ließ er die Sache auch stehen. – Etyek: 1934 (die Jungmannschaft „levente“ machte die Schützen überflüssig). – Großturwal: 1914 (Weltkrieg). – Kleinteting: vor über 60 Jahren (Anton Rácz, der Gründer und Befehlshaber verließ den Ort). – Krottendorf: 1878/1879 (Zwist). – Leányvár: vor etwa 60 Jahren. – Pesthidegkút: 1874/1875 (Zwist). – Piliscsaba: 1875/1876. – Piliszentiván: 1878/1879 (Unlust, „das Pulver war zu teuer“). – Pilisvörösvár: 1870 (Zwist). – Pomáz: 1877 (Unlust). – Sankt Andrä: 1906/1907 (wegen Reibereien zwischen Deutschen und Serben). – Solymár: 1878 (der Hauptmann starb). – Üröm: 1872/1873 (Zwist). – Zsámbék: 1914 (Krieg).

AZ ÓBUDAI RÓMAI KATOLIKUS POLGÁRI LÖVÉSZEGYLET RENDSZABÁLYAI*

1. §

Ez az egyesület a nagyméltóságú Magyar Királyi Belügyminisztérium 1871. évi március 12-én 5050/870 számon szentesített rendelete szerint egészében vallási természetű. Ezért feltételezhető, hogy oda csak olyan becsületes férfiakat vesznek fel, akik az egyház érdekében tevékenykednek annak ismeretében, hogy csak a vallás lehet a törvényes állam alapja. Ezért a kereszténységnek, különösen a római katolikus egyháznak támaszaként szolgálnak mindenkor, minden nyilvános alkalommal igaz katolikusként.

2. §

Mivel a lövészegylet, a katonai századdal egy rangban áll, annak vezetője a százados. A főhadnagyot, az alhadnagyot, a fő lövész mestert és a lövész mestert szavazattöbbséggel kell megválasztani!

3. §

A századot külső és belső ügyeiben a százados képviseli. Ezért mindenki teljesítsen számára név szerint tiszteletet és engedelmességet! Az alárendelt tiszteket és az egyéb rangfokozatúakat mindenkor Úr megnevezéssel és betöltött rangjával kell megszólítani! Ezen kívül is köteles egyik tag a másikat tisztelni.

4. §

A század négy szakaszból áll. Mindegyiknek tiszt a parancsnoka, aki felelős a szakaszért a kapitány előtt. Ezért minden kívánságot vagy panaszt a kapitány által megtartandó kihallgatásokon vásár- vagy ünnepnapokon csak a szakasz parancsnok vagy annak helyettese adhat elő.

5. §

A kapitány ad ki minden parancsot és rendelkezést. A tisztekkel Ő közli mindezeket, akik tovább közlik az alárendelt lövész mesterral és a körzetükhöz tartozó szakasszal.

6. §

Diszégésre vagy gyakorlatra való kivonuláskor kihallgatáson az érintett szakasz tisztje a szakasz tisztjének jelent az állományról. Akit nem jelentenek a kivo-

* *Verhaltensregeln für den römisch-katholischen Bürgerschützenverein in Altofen.* Buda, 1872, Bagó Márton alapján. (FSZEK, B 799/16)

nuláskor a szakaszban, ezért minden emberért az érintett lövészmaster egy forinttal büntethető. Emellett magától értendő, hogy mentes a kivonulástól a meg nem nevezett személy. Emellett 1 forinttól 5 forintig pénzbírsággal büntetendő mindaz a tag, akit kivonuláskor jelentenek, de nem jelenik meg, ha csak alaposan nem indokolt a távolmaradása.

7. §

Minden lövész és lövészmaster köteles megjelenni kivonuláskor a fő lövészmaster vagy a szakaszparancsnok előtt. Az utóbbi a szakaszt a századparancsnok lakásához vezeti kivont karddal. A szakaszparancsnok vagy a helyettese köteles a szakaszt visszavezetni a körzetébe. A tagok pedig kötelesek lakásukba visszatérni, korcsmába vagy kávéházba nem mehetnek.

8. §

A legszigorúbban tilos hasonlóképpen a dohányzás lövészetben (sorban vagy egyébként) vagy menetelés közben. Uralkodjon továbbá kivonuláskor nagy rend és nyugalom! Senki sem beszélgethet a másikkal! Át nem kiabálhatnak! Nem bánthatja meg az egyik tag a másikat! Csak a szakaszparancsnok vagy helyettese jogosult a megkívánt rendelkezéseket kiadni.

Minden tag, aki a fent előírtak ellen vétkezik – mindegy, hogy józanul vagy italos állapotban teszi – 1-től 5 forintig kiszabható pénzbírsággal büntethető. Ezt a pénzbüntetést olyan tag ellen is elrendeljük, aki civódásba, zsörtölődésbe vagy heccelődésbe kezd, tiszteletlenül viselkedik vagy megenged magának bármilyen komizságot.

9. §

Kiszabható a pénzbírság 1-től 5 forintig az olyan tagokra, akik sorban vagy a menetoszlopban nem teljesítik a parancsot, vagy más komizsággal vétkeznek.

Senki nem léphet ki a sorból vagy a menetoszlopból! Ha pedig a kilépése elkerülhetetlen lenne, az érintett jelentkezzék a szakaszparancsnoknál! Máskülönben éppúgy büntessék meg [őt is] a fenti pénzbírsággal!

10. §

Ha egy tag gyakran megismétli a törvénszegéseket tiltott szabálytalanságokkal, úgy ezt a tagot kétszeres pénzbüntetéssel: azaz 5-től 10 forinttal is lehet megbüntetni, ha ez még nem is vonná maga után az egyletből való kizárást.

11. §

A pénzbírság törvényes lépésekkel behajtható az olyan tagoktól, akik a rájuk kiírt fegyelmi pénzbüntetéseket vonakodnának teljesíteni.

12. §

Minden tag köteles befizetni havonként a lövészegyesület jövőbeli fenntartása érdekében 30 krajcárt! Ez kötelező minden tag számára! Kötelező éppúgy a meg egyezés szerint egyenruhára, felszerelésre stb. a befizetéseket pontosan teljesíteni. Máskülönben azok ellen a késedelmeskedők ellen törvényes lépéseket kezdenek,

akik az ismételt fizetési felszólítás ellenére sem tudják a mulasztásukat pótolni a követelés behajtásakor.

13. §

Szigorúan tilos az egyenruhát magáncélra használni! A tagot, aki ebben vétkes, a hiba elkövetése esetén a 1-től 5 forintig lehet megbüntetni.

14. §

Mivel ez az egyesület az óbudai polgárság legjobbjait (*elitjét*) fogja össze, ezért szigorúan vigyázni kell arra, hogy a tisztességes tekintélyét a testület mindig megőrizze. Magasztos hivatását tiszteletre méltón töltsse be!

Ezért ha az egyik vagy másik tag méltatlanná válna az egyleti tagságra, a bosszantó hibáit pénzbírságok, figyelmeztetések ellenére megismételné, vagy árulást követne el szent ügyel szemben, azt a tagot mint tisztességtelent ki kell zárni az egyletből!

A kizárt, tisztességtelenné vált tag köteles először minden követelést teljesíteni, amit az egylet vele szemben állíthat. Fizessen be azonkívül 10 forint hozzájárulást a lövészalap javára! Ha ezt megtagadja, a követelések törvényesen behajthatók.

15. §

A tisztességtelenné vált tagot is bizottság zárja ki. A bizottság a kapitány rendelkezésére ül össze. Ennek tagja valamennyi tiszt, az egyik fő lövész, a két lövész és két lövész is.

A parancsnok helyettese, vagy az őt helyettesítő tiszt a bizottság előtt nyilvánosan adja elő a kizárás okát! Ezután szavazati többséggel döntenek. Az azonos számú szavazatok esetén a kapitány szava dönt. Minden bizottsági tag a saját tisztessége érdekében köteles hivatali titokként minden eljárást titokban tartani!

16. §

Tiszt esetében azonos számú bizottsági tag ül össze. Ha az érintettet elbocsátják az egyletből, úgy a lövészegyesületet fenntartók elnökét is bevonják. Döntsenek róla is a fennálló paragrafusok szerint a fenti mód szerint!

17. §

Fellebbezés sem elítélt tiszt, sem elítélt tag esetében nem engedélyezhető! A fent leírt módon elítélt tag feltétlenül köteles tudomásul venni az ítéletet.

18. §

Ha az egyleti tag önként ki akar lépni a lövészegyletből, köteles minden kötelezettségét az egylettel szemben teljesíteni! Köteles ezenkívül a lövészegyleti alap javára befizetni 10 forintot a lövészek pénztárába.

19. §

Ugyanezek a szabályok és előírások érvényesek a viselkedésre szolgálatban és azon kívül a lövész zenekari tagok magatartására. Az ezzel ellentétesen viselkedő zenekari tagra ugyanez a pénzbüntetés szabható ki.

20. §

A fentieken kívül még a következőket határozzuk meg a zenekari tagok számára, és pedig:

a díszelgésre vagy a gyakorlatra való kivonulást a századdobos jelenti be. A kijelöltek a zenekar vezetőjénél gyülekeznek. Együtt vonulnak fel a századdoboshoz, majd vele együtt a századparancsnok szállására. A zenekari tagokat a kivonulás után a századdobos vagy a zenekar vezetője vezeti vissza körzetbe.

21. §

A 6. pontban meghatározott pénzbüntetéssel azokat a zenészeket büntessék meg, akik a bejelentés és megalapozott indok nélkül nem jelennek meg a kivonuláson.

22. §

A kívánságokat és a panaszokat először a zenekar vezetőjének kell előadni! Amennyiben nem tud dönteni ebben, döntsön a század dobosa, vagy szükséges esetben a mindenkori zeneigazgató [tiszt], vagy a századparancsnok.

23. §

A zeneszerszámokat a század parancsnoksága vásárolja, és az a tulajdonában is marad. De kötelesek befizetni magánzenéléskor a zenekari tagok mindenkor a zeneszerszámok értékének 5%-át a lövészpénztárba! Azonkívül pedig a szükséges javításokat a saját költségükön végeztessék el!

24. §

Minden zenekari tag 6 forint óvadékot fizessen be a rábízott zeneszerszámért a belépésekor a lövészpénztárba! Ezt a járulékot vegyék számadásba a lövész alapítvány javára! Ha hibázik a zenekari tag, azt vissza nem kaphatja, függetlenül attól, hogy önként vagy ítélet következtében távozik az egyletből! Minden zenekari tag köteles hetenként háromszor a zeneiskolában megjelenni gyakorlásra! Máskülönben ez ellen vétőket 50 krajcártól 5 forintig [terjedő] pénzbírsággal büntessék meg!

25. §

A tönkrement, elveszett zeneszerszámért köteles az érintett zenész a kiszabott költségértéket bármely módon befizetni a zenészkasszába! Ennek megtagadásakor ezt a pénzüsszeget törvényes úton be kell hajtani tőle!

26. §

Három havonként készítsenek számadást az összes pénz bevételéről és kiadásáról! Ezzel tegyék lehetővé a lövészeknek, hogy ilyenkor tájékozódjanak a pénztár állásának tételeiről!

27. §

Egyetemlegesen a saját vagyonukkal felelősek a lövészegylet tagjai előtt a rájuk bízott értékekért a kasszát kezelő társak!

28. §

A lövészek zászlaját a század parancsnoka őrizi, ezért ő is felel érte, esetleg köteles annak pótlására is!

29. §

Minden egyes lövészegyleti tagját a lövészgárda temeti el. Teljes díszben vonulnak ki ekkor fegyverzettel, zászlóval és zenével a parancsnok vezénylete mellett. A zászlót bevonják gyászlepellel a temetés idejére. A gyászszertartás után állítsák vissza a zászlót lobogó helyzetébe! Minden gárdatagot három díszlövessel búcsúztassanak el a gyászszertartáson! A gyászlámpákat díjtalanul adja az egylet. Egyebeket azonban az elhunyt hozzátartozói biztosítsanak!

30. §

A lövészgárda egész tagsága jelenjen meg a parancsnok, vagy helyettese vezetésével a lövészek zenekarával együtt a lövészeket támogató alap elhunyt tagjainak gyászszertartásán!

31. §

A zászlóanya temetésére az egész csapat a parancsnok vezetésével zászlóval és zenével vonuljon ki!

32. §

A lövészegylet tagja vagy volt tagja felesége vagy özvegye temetésén (a kilépett vagy kizárt tagok feleségét kivéve), a gyászszertartáson a lövészgárda fél egysége zenével, a főhadnagy parancsnokságával jelenjen meg!

Óbuda, 1872. augusztus 14.

Zeller Anton, kapitány
Ignatz Thaller, főhadnagy
Josef Hasman, főhadnagy
Anton Peisch, hadnagy
Johann Rudolf, alhadnagy
Martin Giegler, hadnagy

Stefan Preitner, századdobos
Küller János, szakvezető
Schlögl Stefan, fő lövészmester
Johann Poltzner, lövészmester
Franz Ecker, lövészmester
Johann Schütz, lövész

Johann Güttinger, lövész

81029. szám

Látta a magyar királyi belügyminiszter.

Budán, 1872. évi szeptember hó 30-án.

P. H.

A miniszter helyett
Zeyk Károly s. k.,
államtitkár

Verhaltensregeln
für den
römisch katholischen
Bürgerschützenverein
in Altosen.

Druck von M. Bagó in Ofen. 1872.

Másolat.

31029. szám. Magyar Királyi Belügyminister.
Pest megye közönségének.

Az óbudai casino egylet „lövész osztályának“ a folyó évi September hó 18-án 10611. számú alispáni jelentéssel fölterjesztett rendszabályai a bemutatási záradékkal ellátván: erről a megye közönsége oly megjegyzéssel tudósittatik, hogy azok ide csatolt példányáról saját levéltára számára hiteles másolatot vévén: azt az érdekelt egyletnek kézbesítse — Budán 1872. évi septemberhó 30-án a minister helyett Zeyk Károly s. k., államtitkár.

12142

eln. 1872.

Ezen ministeri rendelet eredetben a rendszabályok másolatával a megye levéltárába tétetvén, a rendelet másolata az eredeti rendszabályok és folyamodvánnyal együtt az érdekelt egyletrészére leendő kézbesítés végett kiadatik, Óbuda város tanácsának. — Pest 1872. October 5-én. Alispán Beöthy m. k.

Überfetzung. (Abschrift.)

Vom königl. ung. Ministerium des Inneren an das Pester Comitát.

Indem das am 18. September d. J. unter Zahl 10611 unterbreitete, mit Bescheid des Vicegespanns versehene Reglement (Statuten, Maßregeln) der Schützenabtheilung des Altofner Casinos mit der Einreichungsclausel versehen wurde: wird das Comitát hievon mit dem verständigt, daß es ein legalisirtes Exemplar im Archiv aufbewahre, und ein Exemplar dem betreffenden Vereine zustelle. Ofen den 30. September 1872. Carl Zeyk m. p., Staatssekretär.

12142

1872. 3.

Dieser Ministerialerlaß wurde im Originale mit der Copie des Reglements (Statuten, Maßregeln) im Comitatsarchive aufbewahrt, die Copia des Erlasses aber mit dem Originale des Reglements und dem Gesuche behufs Zustellung zu Gunsten des Vereines dem Altofner Magistrate zugesendet. Pest den 5. October 1872. Beöthy m. p. Vicegespann.

Verhaltensregeln

für den

römisch katholischen Bürgerschützenverein in Altföfen.

§. 1.

Da dieser Verein laut der vom hohen königl. ung. Ministerium des Innern mit Erlaß vom 12. März 1871 Zahl 5050/870 sanktionirten Statuten rein kirchlicher Natur ist, so wird vorausgesetzt daß in denselben nur solche als ehrenhaft bekannte Männer aufgenommen werden, welche in der richtigen Erkenntniß, daß nur Religion die Grundlage des geordneten Staates sein kann, sich entschlossen haben, dem Christenthum insbesond:re aber der römisch katholischen Kirche als Stützen zu dienen und in allen öffentlichen Angelegenheiten stets im Interesse der Kirche als wahre Katholiken zu handeln.

§. 2.

Nachdem der Schützenverein in eine Militär Kompagnie rangirt ist, so besteht die Leitung derselben gegenwärtig aus einem Hauptmanne, den erforderlichen Ober- und Unterlieutenants, dann dem Ober- und Schützenmeister, welche je nach Bedarf durch Stimmenmehrheit gewählt werden.

§. 3.

Der Hauptmann als Commandant vertritt die Kompagnie nach Innen und Außen. Es sind ihm daher von allen Mitgliedern die schuldige Ehrfurcht und Gehorsam zu leisten. Auch die sub-
*

alternen Offiziere und die übrigen Chargen sind sowohl in als auch außer Dienst zu respektiren und sind dieselben stets mit Herr und der bekleidenden Charge anzusprechen. Ueberdies hat ein Mitglied das Andere zu ehren.

§. 4.

Die Kompagnie ist in 4 Züge getheilt, deren jeder einen Offizier zum Commandanten hat, welcher dem Hauptmanne für den Zug verantwortlich ist, daher nur durch den Zugs-Commandanten oder dessen Stellvertreter alle Wünsche oder Beschwerden bei dem am Sonn- oder Feiertage durch den Hauptmann abzuhaltenden Rapporte vorgetragen werden können.

§. 5.

Alle Befehle und sonstigen Anordnungen gehen vom Hauptmanne aus; derselbe ertheilt solche an die Offiziere und diese lassen selbe durch ihre unterstehenden Schützenmeister im Rayon ihres Zuges zirkuliren.

§. 6.

Bei Ausrückung zur Parade oder zum Exercieren etc. muß die betreffende Zugcharge seinem Zugsoffiziere über den Stand Rapport erstatten. Für jeden Mann beim Zuge, dem zur Ausrückung nicht eingesagt wurde, kann der betreffende Schützenmeister mit einem Gulden bestraft werden; mithin ist selbstverständlich, daß ein so nicht Eingefagter von der Ausrückung dispensirt ist. Gingegen können solche Mitglieder, welchen zur Ausrückung eingesagt wurde, und sie dennoch nicht erschienen sind, falls selbe ihr Ausbleiben nicht grundhäftig motiviren können, mit Geldstrafen von 1 bis 5 fl. bestraft werden.

§. 7.

Bei jeder Ausrückung hat jeder Schütz und Schützenmeister zeitgerecht beim Oberschützenmeister oder beim Zugsoffiziere sich

einzufinden. Letzterer führt sodann den Zug vor das Quartier des Kompagnie-Commandanten mit gezogenem Säbel. Ebenso ist nach geschehener Ausrückung dieser Zug durch den Zugsoffizier oder dessen Stellvertreter in seinen Rayon zurückzuführen, und die Mitglieder sind verpflichtet gerade in ihre Wohnungen, und nicht aber in ein Wirths- oder Kaffehaus, zu gehen.

§. 8.

Das Schießen in Reih und Glied oder während des Marsches ist strengstens untersagt; ebenso auch das Rauchen. Weil ferner bei jeder Ausrückung die größte Ordnung und Ruhe herrschen muß, darf Niemand auf den anderen sprechen, rufen, oder sogar ein Mitglied das andere beleidigen; nur der Zugsoffizier oder dessen Stellvertreter hat das Recht, die etwa erforderlichen Anordnungen zu treffen.

Jedes Mitglied, welches sich gegen das Vorgesagte einen Verstoß, — gleichviel ob im nüchternen oder im betrunkenen Zustande zu Schulden kommen läßt, wird mit einer Geldstrafe von 1 bis 5 fl. bestraft. Dieselbe Geldstrafe wird auch gegen solche Mitglieder verhängt, welche sich Zänkereien, Reibungen, Hekereien erlauben, sich unanständig benehmen oder irgend eine Bosheit bei Ausrückungen ausüben.

§. 9.

Auch gegen jene Mitglieder, welche das Commando in Reih und Glied nicht befolgen, oder sich was immer für Namen habende Unarten zu Schulden kommen lassen, kann die Geldstrafe von 1 bis 5 fl. verhängt werden.

Aus Reih und Glied darf sich Niemand entfernen; und wenn eine Entfernung unerlässlich sein sollte, so hat sich der Betreffende bei seinem Zugs-Commandanten zu melden, ansonsten er ebenfalls mit der vorstehenden Geldbusse bestraft wird.

§. 10.

Werden von einem Mitgliede die Uebertretungen der verbotenen Unarten u. s. w. öfters wiederholt, so kann dasselbe, falls es die Ausstossung aus diesem Vereine nicht nach sich ziehen sollte, auch mit dem doppelten Strafbetrage d. i. von 5 bis 10 fl. bestraft werden.

§. 11.

Gegen solche Mitglieder, welche sich der über dieselben verhängten Disziplinar-Geldstrafe zu unterziehen weigern sollten, können wegen Hereinbringung dieser Strafbeträge gerichtliche Schritte eingeleitet werden.

§. 12.

Zur künftigen Erhaltung des Schützenvereines ist jedes Mitglied verpflichtet, alle Monat 30 kr an Auflage zu zahlen. Ebenso hat jedes Mitglied die Zahlungen für Montur, Rüstung &c. nach der Vereinbarung pünktlich zu leisten, ansonsten gegen die Säumnigen, welche trotz der wiederholten Zahlungsaufforderung, ihre Saumseligkeit nicht grundhäftig rechtfertigen können, die gerichtlichen Schritte wegen Hereinbringung der Forderung eingeleitet werden können.

§. 13.

Die private Benützung der Uniform ist strengstens untersagt, und wird das betreffende Mitglied im Betretungsfalle von 1 bis 5 fl. bestraft werden.

§. 14.

Da dieser Verein die Elite des Altofner Bürgerthums in sich faßt, so muß strenge darüber gewacht werden, daß die Körperschaft der Ehre ihr Ansehen stets bewahre, und die hohe Aufgabe getreu erfülle.

Sollte sich daher ein oder das andere Mitglied trotz Mahnungen oder Geldstrafen durch wiederholte Aergernisse dieses

Bereines unwürdig machen, oder an dieser heiligen Sache Berath üben, so ist ein solches Mitglied als ehrlos aus diesem Vereine auszustossen.

Das auszustossende ehrlose Mitglied ist jedoch verpflichtet, alle Forderungen, die der Verein an dasselbe noch zu stellen hat, vorerst zu begleichen, außerdem aber zum Besten des Schützenfondes den Betrag von 10 fl. zu erlegen. Es können daher im Weigerungsfalle wegen Hereinbringung der Forderung die gerichtlichen Schritte eingeleitet werden.

§. 15.

Die Ausstossung eines ehrlosen Mitgliedes geschieht durch eine Kommission, welche über Anordnung des Hauptmannes zusammentritt; dieselbe besteht aus sämtlichen Offizieren, aus einem Ober- und zwei Schützenmeistern dann aus zwei Schützen.

In dieser Kommission wird der Grund der Ausstossung durch den Adjutanten oder durch dessen Stelle vertretenden Offizier öffentlich vorgetragen, und hierauf durch Stimmenmehrheit entschieden. Bei gleicher Anzahl der getheilten Stimmen, entscheidet die Stimme des Hauptmannes. Jedes Kommissionsmitglied ist bei seiner Ehre verpflichtet, alle Verhandlungen als Amtsgeheimniß zu bewahren.

§. 16.

Dieselbe Anzahl von Kommissionsgliedern, jedoch noch mit Zurechnung des Präses des Schützenunterstützungsvereines treten zur Aburtheilung eines zur Entlassung aus dem Verbande des Vereines beantragten Offiziers, und entscheiden über denselben auf die im vorstehenden Paragrafe erwähnte Art.

§. 17.

Rekurse sowohl des abgeurtheilten Offiziers als auch eines anderen abgeurtheilten Mitgliedes werden nicht gestattet, und hat

sich ein auf die vorstehende Art abgeurtheiltes Mitglied dem Urtheilsspruche unbedingt zu fügen.

§. 18.

Wenn ein Gardemitglied aus dem Schützenvereine freiwillig austreten will, ist dasselbe verpflichtet, vorerst alle Forderungen des Vereines zu begleichen, und außerdem noch 10 fl. zum Besten des Schützenfondes in die Schützenkassa zu erlegen.

§. 19.

Bezüglich des Benehmens und Betragens der Schützenmusikmitglieder sowohl im Dienste als auch außer demselben gelten dieselben für die übrigen Schützenmitglieder in den vorstehenden Paragraphen festgesetzten Bestimmungen und Vorschriften; daher gegen die dawiderhandelnden Musikmitglieder dieselben Geldstrafen verhängt werden können.

§. 20.

Außer dem Borgefügten wird für die Musikmitglieder noch Folgendes festgesetzt und zwar:

Zur Parade oder Exercier-Ausrückung *z.* wird denselben durch den Regimentstambour eingesagt; die Eingesagten versammeln sich beim Kapellmeister, gehen dann zusammen zum Regimentstambour und mit diesem vor das Quartier des Compagnie-Commandanten. Nach der Ausrückung werden die Musikmitglieder durch den Regimentstambour oder durch den Kapellmeister in ihren Rayon zurückgeführt.

§. 21.

Jene Musikanten, welche trotz der Einsagung ohne einer grundhäftigen Motivirung bei der Ausrückung nicht erscheinen, werden mit der im §. 6 festgesetzten Geldstrafe belegt.

§. 22.

Wünsche und Beschwerden sind vorerst beim Kapellmeister vorzubringen, und falls derselbe hierüber nicht entscheiden könnte,

so entscheidet hierüber der Regimentstambour und nöthigenfalls der jeweilige Musikdirektor (Offizier) und nach Bedarf der Compagnie Commandant.

§. 23.

Die Musikinstrumente schafft die Compagnie-Verwaltung an, und bleibt deren Eigenthümer. Die Musikmitglieder sind jedoch verpflichtet von dem jeweiligen Privatverdienste mit diesen Instrumenten 5% in die Schützenkasse abzuführen, außerdem aber die an diesen Instrumenten nöthig gewordenen Reparaturen aus Eigenem zu bestreiten.

§. 24.

Für die anvertrauten Instrumente hat jedes Musikmitglied bei dessen Eintritt in den Verein 6 fl. als Caution in die Schützenkasse zu erlegen, welcher Betrag zu Gunsten des Schützenfondes in Rechnung gestellt, daher dem betreffenden Musikmitgliede, gleichviel ob selbes freiwillig oder in Folge eines Urtheilspruches aus dem Verbande scheidet, nicht rückerstattet werden wird. Auch ist jedes Musikmitglied verpflichtet, dreimal wöchentlich in die Musikschule zur Uebung zu kommen, ansonsten gegen die dawiederhandelnden Geldstrafen von 50 kr. bis zu 5 fl. verhängt werden können.

§. 25.

Für ein in Verlust gerathenes, oder auf welche Art immer gänzlich verdorbenes Instrument ist das betreffende Musikmitglied verpflichtet, den entfallenden Kostenbetrag unweigerlich in die Schützenkasse zu erlegen, da im Weigerungsfalle dieser Geldbetrag im Gerichtswege hereingebracht werden kann.

§. 26.

Ueber gesammte Geldeinnahmen und Geldausgaben des Schützenvereines wird alle 3 Monate Rechnung gelegt und es

ist auf diese Weise den Schützenmitgliedern ermöglicht, bei dieser Gelegenheit von dem Kassastande die gewünschten Daten sich zu verschaffen.

§. 27.

Die Kassamitsperrer haften für das ihnen anvertraute Kassavermögen solidarisch mit ihrem Vermögen gegenüber den Schützenmitgliedern.

§. 28.

Nachdem die Schützenfahne beim Compagnie-Commandanten in der Aufbewahrung sich befindet, so ist derselbe hiefür verantwortlich und eventuell ersatzpflichtig.

§. 29.

Jedes verstorbene Gardemitglied wird durch die Schützengarde beerdigt. Dieselbe rückt hiezu in vollkommener Parade und Rüstung mit der Fahne und Musik aus, und wird durch den Hauptmann kommandirt. Die Fahne ist bei den Begräbnissen mit Trauerflor zu überziehen, nach der Beerdigung jedoch wieder flatternd zu machen. Jedem Gardemitgliede werden bei der Beerdigung 3 Ehrensalven gegeben. Die Windlichter werden vom Vereine unentgeltlich beige stellt, das Uebrige jedoch ist von den Angehörigen des Verstorbenen beizustellen.

§. 30.

Den verstorbenen Mitgliedern des Schützenunterstützungsvereines wird zur Beerdigung die ganze Compagnie der Schützengarde unter Commando des Hauptmannes oder dessen Stellvertreters sammt der Schützenmusik beige stellt.

§. 31.

Zur Beerdigung der Fahnenmutter rückt die ganze Compagnie unter Commando des Hauptmannes sammt der Fahne und Musik aus.

§. 32.

Frauen oder Wittwen, deren Männer Mitglieder des Vereines sind oder waren (die Frauen der ausgetretenen oder ausgestoffenen Mitglieder ausgenommen) wird die halbe Kompagnie der Schützengarde unter Commando des Oberlieutenants sammt der Schützenmusik zur Beerdigung beigelegt.

Utofen, am 14. August 1872.

Zeller Anton, Hauptmann.	Stefan Preitner, Reg.-Lambour.
Ignatz Thaller, Oberlieutenant.	Küller János, Fach-Führer.
Josef Hasman, Oberlieutenant.	Schlögl Stefan, Ob.-Schützenm.
Anton Peisch, Lieutenant.	Johann Poltzner, Schützenm.
Johann Rudolf, Lieuten., Adjut.	Franz Ecker, Schützenmeister.
Martin Giegler, Lieutenant.	Johann Schütz, Schütz.
	Johann Güttinger, Schütz.

31029. szám.

Látta a magyar királyi belügyminister.

Budán 1872. évi september hó 30-án.

A minister helyett:

P. H.

Zeyk Károly s. k.,
államtitkár.

UTÓSZÓ

Könyvünkben a városi polgárok és a mezővárosi parasztpolgárok több évszázados történelmének lövészethez és szőlőműveléshez fűződő kézírásos, majd nyomtatott formában is fellelhető szabályzatait és emlékeit gyűjtöttük össze.

A lövészegyletekhez és lövészünnepekhez fűződő írásos emlékek a 16. századtól városokban és a mezővárosi világban születtek meg. Igen gazdag emléanyag maradt fenn a fejedelmi és főúri vadászatokról és lövészünnepekről is. A főúri vadász életforma gazdag és impozáns példája az a pompás, monográfia értékű katalógus, amely 2008-ban *Fürstliches Halali Jagd am Hofe Esterházy* címmel, a fraknói nagy vadászati és lövészeti kiállítás kapcsán jelent meg Stefan Körner szerkesztésében (Eisenstadt, 2008).

Gyűjteményünkben egyetlen fejedelmi vadászatról adunk hírt, amikor is I. Lipót császár 1681-es soproni látogatása idején a város közelében pacsirtákra vadászott. Erről a Csányi-krónika feljegyzése alapján tudunk.

A polgári és parasztpolgári lövészünnepek polgári és parasztpolgári lövészegyletek keretében valósultak meg. A városi lövészegyleteket a németek által lakott nyugat-magyarországi és felső-magyarországi városokban hozták létre. Az egyletek célja békés időkben a fegyvertartás és lövészet gyakorlása volt az egyleti tagok számára. Háborús időszakokban a lövészegyletek a városi lakosok védekezésében is segíthettek. Ezért az uralkodók és a városi magisztrátusok privilégiumokkal támogatták a működésüket. Ennek példaként olvashatjuk Ferdinand Dobner *Frey- und Trauben-Schiessen* című, ritkaság számba menő, szép emblemikus füzetét (1698). Az emblemikus szőlőlövészet-füzetben megőrzött beszéd – ekkor – az ünnepekre összegyűlt soproni és más vidékekről összesereglett lövészek köszöntését jelentette. De 1703-tól, a kezdődő kuruc háborúk miatt maga I. Lipót szorgalmazta és tette kötelezővé a lövészegyletek felállítását és segítségnyújtását a császári hadaknak a városok elfoglalására törő kurucok ellen. Ugyanígy szorgalmazta I. Ferenc József a lövészegyletek életre hívását az osztrák–porosz háborúk idején, az 1866-os königgrätzi vereség után.

A háborúk elültével ismét életbe lép az egyletek parádéra beállított jellege, amire az óbudai lövészegylet 1872-ből fennmaradt szabályzata nyújt példát.

A soproni lövészegylet 1542-ben kapott írásos szabályzatot, melyet 1577-ben átdolgoztak és bővítve újra megerősítettek. A szabályzat részletesen leírja a használható golyófajtákat, a részvétel díját, az elvárható viselkedési formákat. Faut Márk krónikája szerint 1581-ben számos hazai és külföldi lövész érkezett Sopronba a városi ünnepekre. Mint a bevezető tanulmányban már megjegyeztük, Linzből még tréfamestert (*Prütschenmeister*) is hívtak, aki a lövészeket és az ünnepség közönségét szórakoztatta. A fődíj ekkor egy ökör volt. 1616-ban a városi lövészegylet a magisztrátustól kért és kapott támogatást. A versenyen részt vehettek a környező falvak pa-

raszti származású lövészei is. Azt azonban kikötötték, amennyiben paraszt lenne a lövészünnep győztese, csak a második díjat kaphatja meg. 1678-ban egy ötven lat súlyú, kívül-belül aranyozott kehely volt a fő díj. Egy szőlőfürt alakú kelyhet – lövészünnepségi díjat – ma is őriz az Iparművészeti Múzeum. A soproni céllövészet legnevezetesebb, imént említett irodalmi emléke, Ferdinand Dobner városbíró *Frey- und Trauben-Schiessen* című beszéde is négy, szőlőfürtökkel díszített emblémával jelent meg Regensburgban. Ugyanazok a soproni lövészek, akik a lövészünnepen részt vettek, 1704–1705-ben elszántan védték városukat a kuruc hadakkal szemben, akik Vak Bottyán személyes vezetésével törekedtek a város elfoglalására. A labanc szellemű védekezés fő irányítója újra a császárhű Dobner polgármester volt. Kétségtelen, hogy a hangsúlyozott császárhűség mellett főleg borkereskedelmük folytonosságát féltették a soproniak.

Könyvünk olvasója ritka okmányokat, fordításaikat, szép hasonmás kiadásokat vehet a kezébe, amikor a magyarországi lövészegyletek és szőlősgazdák legjellemzőbb dokumentumait összegyűjtő kiadványt olvassa és tanulmányozza.

Sopronban tehát már a 17. század végén összekapcsolódott a lövészünnep, a szőlőlövészet és a szőlőskertek védelme.

Dobner Ferdinánd emblematikus füzete és az ehhez könyvünkben összegyűjtött egykorú Dobner versek már e korszak egybetartozó emlékeiként olvashatók. Ugyanígy örökítik meg a 19. század világát a budai hegyvidék Budaörsre és a környező német falvak lövészegyleteire és szőlőművelésére vonatkozó okmányos emlékei. Aki gyűjteményünket tanulmányozza, a gazdag tartalmú könyvben több évszázad emlékanyagával megismerkedhet. Dobner Ferdinánd híres beszéde mellett egyéb dokumentumokkal és forrásokkal találkozik, a soproni polgárok naplórészleteivel is szembesül. Dobner lövészünnepének tanulmányozásával a magyarországi emblematika sokáig rejtező (és évtizedeken át elveszettnek hitt) kincsét veszi a kezébe a könyv olvasója. Ez a hat lapos füzet nemcsak a magyarországi emblematika késői alkotása, hanem a *Frey- und Trauben-Schiessen* – a hozzá egybegyűjtött írásokkal együtt – megőrizte egy elsüllyedt világ, a 17–18. századi Sopron rejtező szellemi emlékeit is.

E korszakot jól jellemzi számos más krónikás feljegyzés, a külvárosi szőlőműnkás Csányi János és a szabómester Ritter György János több krónikarészlete. (Mindketten a Külső Képviselőtagjai voltak Sopronban.) A krónika idézett részletein elgondolkodhat az olvasó, hiszen azokban a Rákóczi-szabadságharc barátságtalan soproni fogadását is tanulmányozhatja. Mégis meggondolkodtató sorok ezek a krónikarészletek!

Végigolvashatja a házi krónikák indokolásait, a soproniak császárhűségét. Vélhetően nem találja majd rokonszenvesnek a soproni polgárok merev elzárkózását a kuruc szabadság-küzdelmektől. Azonban jobban megértheti óvatos és félénk magatartásukat, amellyel Sopron német anyanyelvű lakói a nehezen megőrzött kevéske vallásszabadságukat és jelentős szőlővagyonukat kívánták megvédeni. Az evangélikus soproniak a katolikus Habsburgoknak hűséget esküdtek, mert csak így remélhették az anyagiakban biztonságos életet.

Ezekben az írásokban Nyugat-Magyarország erős evangélikus várának, Sopronnak az ellenreformációval vívott küzdelmeivel is találkozik az olvasó. Dobner Ferdinánd három évtizeden át szívós küzdelmet folytatott a soproni polgártársak evangélikus vallásgyakorlataért, köztisztviselőként, városbíróként, polgármesterként polgártársai vagyonáért. Az 1717-ben, a reformáció 200. évfordulójára írt templomi ária

ünneplőversének szövegéért, melyet akkor a soproni evangélikus fatemplomban énekeltek el. Ezt saját fia támadta meg egy durva hangú füzettel, az *Oedenburgerisches Rothes Ay* című vitairatban, annak 1718-as bécsi megjelentetésével. A fiú, Abraham Aegydius Dobner sértődöttségéből választotta a katolikus vallást, mert nem kapott meg egy várt evangélikus papi stallumot Sopronban.

A császárhű polgármester, Dobner Ferdinánd nem rettent meg Ocskay kurucaitól, ravaszsággal megvédte tőlük a várost. Az apát, emberi jellemének szilárdságát azonban végzetesen megtörte hálátlan fia neofita buzgólkodása evangélikus hite ellen. Ferdinand Dobner alig lépte át a 60. életévét, amikor visszavonult a közéletből. A hivatalát 1721-ig betöltő polgármester és várospolitikus ezek után csak egy megtört öreg szenátor lett. *Alt-Bürgermeister*, aki többé nem vállalt közfeladatot.

Az 1659-ben Sopronban született Ferdinand Dobner 1698-tól 1721-ig számos alkalommal volt Sopron városbírája és polgármestere. Befejezte jénai egyetemi tanulmányait, és hazatérte után hamarosan polgárjogot nyert. 1688-tól kisebb tisztségei vannak, még csak *Vormund*, azaz szószóló.

1689-től már a Belső Tanács tagja, először 1698–1699-ben városbíró. Ekkor rendezte meg a helybeli lövészegylet és a szőlőlövészet jellegzetesen kora barokk ünnepét. Dobner ezzel is Sopron városának ragaszkodását bizonyította Lipót császárhoz.

Elsősorban politikus volt, bár csiszoltan fogalmazta meg alkalmi írásaiban császárhű vallomásait szenatori időszakában, harminc esztendőn át. Néhány kisebb írása, köszöntő verse már helyet kapott németországi tanulmányai során különböző alkalmi kiadványokban. Első fontosabb írása a lövészünnepet köszöntő emblemikus füzet, mely E. Nunzer nürnbergi rézmetsző színvonalas ábrázolásaival díszítettett. A kiadványt feltehetőleg a soproni lövészünnepen résztvevő hazai és külföldi céllövők kapták ajándékba. Ezért helyben elfogyott. Így eltűnt a résztvevők válltáskaiban, mielőtt a közgyűjteményekbe kerülhetett volna.

Ilyesmi alkalmi kiadványok esetében sokszor megtörténhetett. Magam is úgy hittem, hogy csak egyetlen ismert példány maradt ránk, a Sárospatakon őrzött füzet. Sokáig annyit tudtunk csupán, hogy egy budapesti bank trezorjából a II. világháború végén a Sárospataki Református Nagykönyvtár más ritkaságával együtt hadizsákmányként a Szovjetunióba hurcolták. Azt hittük, hogy a pataki könyvtár többi kincsével együtt elveszett ez az egyetlen példányban fennmaradt emblemikus füzet is. Amikor a Soproni Városi Levéltárban az ünnepi füzet második példánya előkerült, hozzákezdhettem a magyarországi emblematika e kései alkotásának tanulmányozásához. (A bölcs Házi Jenő akadémikus, főlevéltáros 1930-ban vette leltárba ezt a soproni ritkaságot.)

Az 1542-es soproni „Céllövészeti szabályzat” (*Schützen-Ordnung*) és 17. századbeli kiegészítései az egykorú újságokkal (a *Diarium* és az *Extract* 1705-ös híreivel) valamint a soproni krónikások híradásaival együtt szerves egész képet rajzolnak meg. Az emlékek egy kötetbe gyűjtése izgalmas feladatot kínált a korszak feldolgozására vállalkozó kutatóknak.

A *Lövészünnep és szőlőlövészet* a 39 esztendőös férfi, Dobner első fontos írása. Fontos, mert képet ad „az alsó-magyarországi Sopron” lövészegyletének látványos ünnepségéről, melyet az 1698. év szeptember 14-étől 17-éig, hétfőtől csütörtökig, hétköznapon rendeztek meg. A lövészünnep úgy történt, ahogy azt 1542 óta a lövészek szabályzata előírta.

Sopronban ugyanis tilos volt ünnep előtt és vasárnap istentisztelet helyett céllövészetre hívni a hívőket! Pedig a nyugat-magyarországi városban szükség volt lövész-

egyletekre! Ez így lehetett már 1542-ben, a szabályzat megírásának évében is. Buda eleste után Sopron „városköztársaság” a maga módján védekezett: felállította saját magánhadseregét! Ezért rendeztek évente ünnepélyes céllövészetet. A cél nyilvánvaló az olvasó számára, ha összefoglaljuk a kevés ismert hazai adatot. A soproniak úgy éltek Nyugat-Magyarországon, mint a Johann Fischart reformátor író által megénekelt (*Das Glückhafft Schifft von Zürich*) zürichi lövészegylet tagjai, akik az 1570-es években Strassburgba hajóztak a nagyhírű fő lövészetre: „*auff das vielberümt Haupt-schiessen*”. Az évenkénti soproni lövészeti összejövetel is a strassburgi ünnepséghez hasonló látványosság lehetett.

Mint már volt róla szó, 1698-ban Sopronban az ünnepélyes (emblemikus jellegű) lövészünnepet megnyitó és záró beszédet a tanácsosi sorból a városbírói rangra lépett Dobner Ferdinánd mondta el. A 2006 februárjában az egykori Szovjetunióból hazahozott, hatvannyolc évvel korábban elhurcolt könyvritkaságok között Dobner füzeté is ott rejtezik. Kiállították a Nemzeti Múzeumban egy Serpilius kötetke és egy német nyelvű imakönyv társaságában. De a címlapja nem látható, mert egy fólió alakú kolligátum része. Dobner emblemikus *Lövészünnepe* azonban így sem ismeretlen. Ugyanis 1930-ban a 45. számon dr. Házi Jenő szerencsére bejegyezte a ritkaságot a soproni „Levéltári Növedéknapló” kötetébe.

A négy versemblémával ékes hat lapos füzet (néhány lapos terjedelem ellenére is) nevezetes alkotás: a 17. század végi „soproni városköztársaság” büszke szellemiségének foglalata.

A füzet A/4-es lapján található három embléma jórészt Dobner Ferdinánd leleménye, bár a köremblémák szövege és rajza a 16–17. század ismert emblémavilágával is kapcsolatban áll. A füzet 4. emblémája átvétel: ez a nürnbergi Joachim Camerarius ismert emblémakötetéből származik. Ott a bőségesen termő gyümölcs megroppantja a gyümölcsfa ágait, amelynek értelme: a fát a termés bősége teszi tönkre. (Camerarius: *Symbolorum / et / Emblematum / ... / collecta m.d.xc.* A „*Me Copia Perdit*”.)

Dobnernél a bőség más értelmet jelent. Nála az *Uva coronat opus*, vagyis „A szőlőfürt a szorgalom eredménye” értelemben használatos. Ezt a bőséget óhajtották a szőlőfürtökkel koszorúzott lövészablóra célzó versenyzők elnyerni.

Dobner úgy véli: „Nos! A lényeg a díjakban van! És én nem vetem meg a becses lövész-barátokat, ha szemükkel és gondolatukkal az előttünk álló díjra és nem az én sürgősen összeírt és gyatra beszédemre figyelnek, ezért nem is tartom fel őket tovább, zárom szavaimat és azt mondom:

[...]
Sopron szegény, s ha díjt ad, csak egy borágra futja,
De minden jó lövész áhít e koszorúra.
Ajánlom versenyünk vendégeinek kegyébe:
Köszönjük! Ez legyen a lövészturna
VÉGE.”

Így fordította Ferdinand Dobner emblémazáró sorát Sarkady Sándor, és ilyen az eredeti záró sor is:

„*Der Danck sey dieses Frey- und Trauben-Schiessen*
ENDE.”

A kettős fallal körbe kerített várost 1617 óta a külvárost is körülvevő fallal erősítették meg. Ez még Lackner Kristóf életművének egyik fontos eredménye. Az erős bástyákkal védett belváros falai római romokra épültek, melyek az Árpád-korban égetett vörös agyagsáncsal bővültek. A 17. században tovább erősödött a védelmi rendszer a Szent György-bástyával (rondellával) és az úgynevezett Brückl-toronnyal. A Bécestől hetven kilométerre fekvő város szőlőinek és borkereskedelmének védelmét a polgárváros a Habsburg-háztól várta. Ezért nem engedték be a falai mögé Bocskai hadait. Félték a kísérő hajdú és tatár segédhadaktól. Politikai bölcsességből mégis kaput nyitottak a győztes Bethlen Gábornak. De katonáit csak a külvárosba engedték be. Ugyanakkor II. Ferdinánddal sem szakították meg kapcsolatukat.

A soproniak tanultak az 1621-ben lemészárolt közeli csepregi evangélikusok sorsából. Ocskay, Vak Bottyán katonáit is távoltartották a várostól. Dobner Ferdinánd Lackner Kristófhöz hasonló módon járt el. Tudta: a közeli császári hatalommal szemben nem lehet kenyértörésre vinni a vallási gyökerű ellentéteket.

Igaz: 1683-ban kényszerűségből kaput nyitottak Thököly Imre „kuruc király” hadainak, aki visszaadta soproni evangélikus hitfeleinek a 16. század közepétől általuk használt egykori katolikus templomokat. Mindez azonban csak néhány hónapig tartott! Már ugyanezen év szeptemberében, Bécs felmentése után alázatosan visszatértek a császár-király Lipót sasának uralma alá. Hiszen a soproniak akkor is rettegetek a magyarok török és tatár segédhadaitól, amikor visszakapták Thökölytől az elvesztett templomaikat. Inkább vállalták a katolikus vallást támogató uralkodó korlátozó rendelkezéseit. Megelégedtek azzal a kevés kedvezménnyel, melyet az 1681-es soproni országgyűlésen kikönyöröghettek a protestáns rendek Lipóttól.

A soproniak vagyoni biztonságát az a lehetőség biztosította, ha fogadhatták a városban a stájerországi és sziléziai borkereskedőket, akiknek a legfontosabb terméküket, a borukat eladhatták. Lövészünnepeikkel – így az 1698-as szőlőlövészetel is – önvédelmük biztonságát és városi létük fontosságát hangsúlyozhatták. Ennek ismerete indokolja Dobner emblemikus füzetének „törtetlen ragaszkodását” Lipóthoz. Pedig a szánalmas külsejű és csekély képességű uralkodótól nem sok jobban részesültek!

Jellemző az 1683 nyarától szeptemberig, néhány hónapon át tartó szabad szájú szóhasználat, a Lipóttal kapcsolatos több komiszan kritikus megjegyzés is.

1683. szeptember közepén Csányi János külvárosi képviselő krónikája megörökíti: állítólag a császár is tudomásul vette, hogy a város vezetői és Johannes Serpilius polgármester nem tehetett mást, mint – ha látszatra is – hogy meghódoljon a „kuruc királynak”. (*Hanns Tschány's Ungrische Chronik*. Szerk. Páur Iván. Magyar történelmi tár. 5. köt. Pest, 1858, 89–91. l.)

Az uralkodó látszatra visszafogadta kegyelmébe „megtévedt híveit”, de nem maradt el a büntetés sem. A városba érkező háromszáz császári katonát vezénylő tiszt holtrészegre itta magát. Tombolt, és 50 dukát váltságdíjjal lehetett csak megvesztegetni. Ez azonban csak a kezdet volt: Esterházy Pál nádor komisszárjai már azt kérték számon a Belső Tanácstól, hogy miért nem védekezett a bástyáikon álló ágyúikkal. Ezután elkezdődtek a büntetések. Elzárták Serpilius városbíró, a jezsuita vagyon felügyeletével megbízott tanácsosokat, a Kollonich püspökről gúnyosan szóló Hartkopfl borbélyt és Tobias Kern tanítót, akik a katolikusok ellen uszítottak. Október 16-án Bécsújhelyre vitték őket börtönbe.

A legcifrább császárellenes gyalázkodás felségsértés-számba ment. A csúnya külsejű, előre álló ajkú császárról a következőket jegyezte meg a tanító: „*seines Weibs*

Fozn Unter der Nabel, sol schöner seyn als unssers allergnedigsten Kay. und Königs Maul” – olvashatjuk Csányi krónikájában. Magyarul: „a felesége p...ja a köldöke alatt szebbnek mondható, mint legfelségesebb királyunk és császáruk szája”.

A krónikás szerint ezért a gonosz és komisz beszédért mások megintették, hogy ne beszéljen így. Erre gúnyosan válaszolt: „*mach du mich und deinen Leopoldl [!] schön, so hat er unsern allergnedigsten Kay. König und herrn Leopoltum einen Leopoldl genennet*”. A németül író Csányi elrettentve idézi szó szerint a fejvesztéssel járó szidalmazó szavakat: „szépre ízélhetsz meg engem is, meg a te Poldikádat. Poldikának hívta a legfenségesebb császárukat, királyunkat és urunkat!”

Nincs okunk kételkedni a Szűz Mária képet pellengérré akasztó polgár történetében sem, a Kollonits püspököt szidó borbély és a felségsértést elkövető Kern tanító szavaiban sem. Mindez így hangozhatott el!

Esterházy Pál nádor a vétkeket száműzetésre ítélte. Megparancsolta, hogy büntetésből négy héten belül hagyják el Magyarországot. Így rendelkezett már II. Ferdinánd is 1627-ben a „Generalmandat” kiadásakor az evangélikus hitűkhöz ragaszkodókkal szemben. El kellett hagyniuk Ausztriát! Ekkor, az 1630-as években alakult ki a menekültekből Sopron művelt papjainak, tanítóinak rendje. Ekkor költöztek a városba a gazdag posztósok a morvaországi Jichlava (Iglau) városából.

A soproni Belső Tanács 1683 őszén bölcsen kegyelmet kérő küldöttséget menesztett Linzbe, amely feltehetően nagy pénzekért nyerte el a bocsánatot a székvárosából gyáván elmenekült császártól, aki Kern tanító szerint nem több, csak egy Poldika. A soproni küldöttek azt a parancsot hozták haza magukkal, hogy engedjék el a börtönből ezeket az urakat! – írja a krónikás. Mindez 1683 novemberében történt, de a napot nem jegyezte fel Csányi.

Sopronban tehát nem hullottak a fejek, mint Eperjesen a Caraffa-féle „véres eperjesi teátrumban”. A kegyelem alighanem súlyos pénzüsszegébe került császárhűséget színlelő városnak.

Ferdinand Dobner elsősorban nem író volt, hanem rendkívüli ügyességgel tárgyaló várospolitikus. A fennmaradt és a cím szerint ismert elveszett kisebb írásai ezért születtek a feltétlen lojalitás jegyében. Terjedelmes országgyűlési naplója szerint az evangélikus vallást védte 1709 és 1715 között (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár). Magánnaplója 1. és 2. kötetét bizonyára Literáti Nemes Sámuel hurcolta el 1841-ben Gamauf Gottlieb egyháztörténész lelkész özvegyétől. A napló 3. kötete az 1950-es években került a Soproni Levéltárba. Jóformán feldolgozatlan. Ezeket kellene kutatnia a korszakkal ismerkedőnek. Csatkai Endre a napló utolsó kötete alapján írt Dobnerről mint könyvbarátról (*Soproni Szemle* 1957, 300–301. l.).

A család egyik őse, Dobner Sebestyén a 17. század elején már Sopronban élt. Lackner Kristóf Tudós Társaságának is tagja volt. Állítólag II. Rudolftól kapták a nemességüket. Előnevük egy Moson megyei udvarház alapján Rantenhoffi vagy Rotenhofi. Többször is módosuló címerük Ferdinand Dobner polgári iratain egy négyelt pajzs. Első és negyedik mezejében holdat tartó oroszlán látható. Ez az „istenített példaképre”, Leopoldra is vonatkozhat. A második és harmadik mezőben álló daru pedig az éberség jelképe. Dobner valóban a császár érdekeinek éber őre volt. (Tompos Ernő: *Címeres pecsétek, különös tekintettel a polgári címerekre*. A Soproni Szemle kiadványai, 1942. 146. sz.)

Idézzük Dobner 1730-ban állított sírkövének feliratából az első két sort! E sorok a 71. életévében elhunyt jogtudós legfontosabb jellemvonásait mutatják be:

„Des Kaysers treuer Knecht, der Bürger guter Freund,
Des weisen Rathes Ehr und seines Stammes Zierde”

(Idézi Payr Sándor:
A régi soproni temető. Sopron, 1917, 35. l.)

„A Császár híve volt, polgárok közt barát,
A Bölcs Tanács esze, családja aranyága”

(Sarkady Sándor fordítása)

Ebben a sírfeliratban Dobner életelveinek minden fontosabb vonása összegződik. Hűséges a császárhoz, a polgárokhoz barátság fűzi, ez jelentkezik a lövészegylet szerepeltetésében is. Valóban ő volt az *Ehrsamer Rat*, a Bölcs Tanács esze. Ezért az 1698-as lövészünnepet különleges pontossággal rendezte meg.

Már 1998-ban, a *VÁRhely* bortörténeti számában (a Dobner-beszéd fordításának első közlésekor) is hangsúlyoztam, hogy a lövészegylet kiemelt szerepeltetése tanúsítja, hogy az előző évben verték le Tokaji Ferenc hegyaljai kuruc felkelését. Vészhelyzet van! Ugyanekkor Savoyai Jenő 1697 szeptemberében aratott döntő győzelmet a törökök felett Zentánál. 1699. január 26-án kötötték meg a karlócai békét. Ezek a politikai események jelölik ki a soproni lövészünnep helyét. A város ekkor érezte magát legnagyobb biztonságban borkereskedelmével együtt a császári sas, Lipót sasának szárnyai alatt!

A sas és a szőlő kapcsolata bibliai exemplum. Már Ezekielnél, az ószövetségi prófétánál is megjelenik. A prófétai könyv 17. fejezetéből a következő ide illő hasonlatot idézzük:

„Ezt mondja az Úr, az Isten: Egy nagy szárnyú, díszes tollazatú hatalmas sas kiterjesztette szárnyait, elment a Libanonra, és elvitte a cédrusfa hegyét. [...] Aztán a cédrus egyik hajtását vette és elültette a jól előkészített földbe, bőséges vízfolyás mellé, odaültette szegélynek. Az ág gyökeret eresztett, és alacsony növésű, dús szőlővé fejlődött. Ágait a sas felé fordította, gyökerei meg alatta voltak. Szőlővé fejlődött, vesszőket hajtott és ágakat növesztett. Volt egy másik nagy szárnyú és díszes tollazatú, hatalmas sas is. S lám, a szőlő feléje eresztette ki gyökereit, feléje nyújtotta vesszőit arról a földről, ahová ültették, hogy öntözze.” (3,5–8) Ezekiel próféta első sasa Babilonia királya, a másik sas Egyiptom fáraója.

Dobner Ferdinánd sasa természetesen I. Lipót. Sopron sohasem érezte magát nagyobb biztonságban, mint akkor, a „császári sas” védelmében. A sas uralkodik a II. Ferdinándtól adományozott soproni címerben is. Dobner azonban nem Ferdinánd, hanem I. Lipót monogramját helyezi az emblematikus kör keretében a sas mellére. A város a sas szárnyainak és a címerben látható három toronynak a védelmében él: *Aquilæ securæ subalis* – „A sas szárnyainak védelmében”. Az ószövetségi eredetű képnek megfelelően Ezekiel alacsony, dús szőlőága koszorúzza a címet. A címerkép két tornya felett csillag ragyog. Ők a császár fiai. I. József, az idősebb, akit kilencedik életévében királlyá koronáztak, ekkor már húsztendős. A városcímer jobb oldalán álló torony felett ragyogó csillag a testvérét, Károly főherceget jelképezi. Később III. Károly néven ő követi Józsefet a trónon.

A Sopronba messze földről összehívott lövészek ünnepén a helyiek fontossága, szerepe is felértékelődik. 1542-ben Sopronban Buda elestének rémülete hívhatta

életre a várost védő polgári lövészegyletet. A tény, hogy 1577-ben újra kellett másolni a szabályzatot, a 17. században pedig kiegészítették, azt igazolja, hogy a *Frey-schiessen* híveire a városban mindig szükség volt. Az evangélikus vallásra áttért Sopron egykori katolikus oltáregyesületei is világi tömörülésekké változtak. Bekapcsolódtak a forrásokban gyakran emlegetett zászlólövészetre. Részletesebb meghatározást minderről nem találunk. De az egyes lövészcsoporthoz bizonyára zászlóval vonultak fel, vagy zászlók kíséretében lőhettek.

A *Schützen-Ordnung* záró pontja kiemeli az előkelőbb céheket. Ilyen a *Hern Zöch*, azaz az Urak Céhe, a *Schidungs Zech*, ez feltehetőleg a Temetések Végzők Céhe, a *Heilige 3 Faltigkeit Zech*, a Szentháromság Céh, a *Frauen Reinigungs Zech*, a Miaszszonyunk megtisztulásának céhe (ennek ünnepe február 8. volt). Még az *Ellenden Zech*, a Tisztítótűzben szenvedők oltáregyletének céhe is lövészegyletté vált. A felsorolt oltáregyletekből evangélikus közösségekké alakult csoportok között a legfontosabbnak említi a szabályzat a Céllövők, a Halászok és a Kereskedők Céhét. Az utóbbi felsorolás a 19. zárópontban, a 17. századi kiegészítések között olvasható. (Soproni Levéltár, Lad. X. fasc. V. num. 87.) Ez azt bizonyítja, hogy a lövészünnepek csoportjai külön-külön alakulatokkal gyarapodtak.

A szabályzatot eddig csak említette, de szövegét nem közölte a korábbi kutatás. Egy 1542-es tanácskönyvi bejegyzés mutatja, hogy a *Schützen Zech* tagjai több helyen szolgáltak. A kapuőrségben, a toronyőrségben, s részt vállaltak a tűzőrség ellátásában is. A Faut Márk krónikáját kiegészítő Klein Menyhért 1581. évi tudósítása szerint a nagy céllövészet igazi népünnepéllé vált. Az ez évi ünnepeken megjelent a *Prütschenmeister* – azaz a tréfamester. Rajta kívül kötéltáncos is szórakoztatta a közönséget. A két Linzből érkezett tréfamester ABC-rendben megverselte a lövészetet szereplő céllövőket és a helyszínre a zászlókkal felvonuló fiúkat.

A reformáció 16. századi korszakának német satirikus írója, a Strassburgban és másutt tevékenykedő Johann Fischart nagysikerű verses eposzt írt 1576-ban a svájci, zürichi ijászokról. Amint azt a bevezető tanulmányban ugyancsak elmondtuk, az ott rendezett lövészversenyre olyan gyorsan eveztek le a Rajnán, hogy a magukkal hozott főtt köleskása még melegen érkezett!

Ők *Hauptschiessen* néven emlegették az évenkénti nagy rendezvényt. „*Das Glückhafft Schiff von Zürich Artliche Beschreibung der ungewonten unnd / doch glückfertigen mit dem freüden Schiffahrt ettlicher Burger von / Zürich auff das vilberühmt Hauptschießen / gen Straßburg gethan Gestellet [...] mit dem freüden vollbrachten Straßburgischen Schiessen, Und der Nachparlichen besüchung*” Tehát örömteli szomszédlátogatás volt egy ilyen sok városból összehívott lövészünnep! (Idézi Karl Goedeke: *Elf Bücher Deutscher Dichtung*. Leipzig, 1849, 190–191. 1.)

Nevezhetjük az ünnepeket *Frey-Schiessen*, vagy *Hauptschießen* néven. A lövészünnep Sopronban éppúgy, mint Strassburgban főleg a jómódú polgárok szórakozása lehetett. Egy soproni képviselőtestületi bejegyzés a *Ratsprotocollban* megőrizte, hogy a céllövészetben részt vehettek a város jobbágyfalvainak parasztlövészei is. Első díjat azonban még akkor sem kaphattak, ha a legjobb lövészeredményt érték el a céltablán. Jobbágy lövész Sopronban csak második helyezést érhetett el!

A *Schützen-Ordnung* 7. pontja szerint a lövészek nemcsak fegyverrel, feltehetőleg íjjal is lőhettek. Mindezt az a szabály bizonyítja, hogy nem volt szabad feltollazott vagy élesre reszelt lövedékkel (*kain gefietterte oder gespitzte Kugel*) a lőállásba lépniük.

A kéziratos Giwitzer-krónika szerint 1678-ban a lövészverseny fő jutalma egy kívül-belül aranyozott kehely volt. A győztes lövészt az ünnep végén „lovaggá avatták”.

1698-ban Dobner a beszédében hangsúlyozta, hogy a „szegény város” nem ajándékozhatott gyémánttal díszített szőlőfürtöt. De egy szőlőfürt alakú trébelt ezüst kehely mégis ott állhatott az első díjas lövész táblája előtt. A lövészünnepen elmondott Dobner beszéd központi gondolata és az emblémák értelme: a szőlőfürtök védelme. A polgárok jogainak védője pedig maga a császár.

Az ünnepélyes soproni lövészetre Regensburgban nyomtatott füzetbe a szónok sajtószerű értelmezéssel négy emblémát készíttetett E. Nunzer nürnbergi művész-szel. Három emblémakép a szeptember 14-ei megnyitó beszéd után kapott helyet. A negyedik embléma a kiadvány végét díszíti.

Uva coronat opus: Szőlőfürt koronázza a művet. Ez a kép a füzet utolsó oldalán található. Az utóbbi embléma, mint tudjuk, egy 1590-es Camerarius embléma-kötetben található. De Dobner értelmezése itt is optimista. A „szegény Sopronként” említett város nevében azt vallja, hogy a gazda munkáját a szőlőfürt koronázza: „den Fleiß mit Trauben krönet”. Egy formai változás történt: a pictura itt a szövegek alá került.

Horváth Zoltán, ny. levéltár igazgató két könyvet is írt a város címereiről, jórészt változatlan szöveggel (Sopron város címerei. Sopron, 1992. *Sopron önkormányzati jogai és címerei. Várostörténet 1277–2002*. Sopron, 2002). Kétségtelen érdeme, hogy ő adott elsőként hírt a Sopronban megőrzött és elveszettnek hitt nyomtatványról. Mindkét könyvében megjelenik a három embléma közül a legnagyobb, amelynek felirata: „A sas biztos védelme alatt”. Már ez a kép is egyesíti az embléma három alapismérvét. Sőt Dobner a subscriptiót latinul és németül egyaránt a körképbe metszette.

Beszélnünk kell a beszéd záró és köszönetmondó részéről is. „Mit Trauben / sage ich / sind alle aufgesteckte Scheiben sammt dem Besten (so in einem Trauben-Art formierten Becherbestunde) bey [...] glücklich vollzogenen Frey-Schiessen umgeben worden” (B iv). Magyarul: „Azt mondom én, szőlő fonta be az összes kihe-lyezett lőtáblát, együtt a legjobbival (amelyen szőlőformájú kehely állt) a [...] szeren-csésén végbevitt cél-lövészet alkalmával.”

Dobner prózai szöveggel is értelmezte a nagy köremlémát. (Akárcsak az 1640-es években a spanyol Saavedra, aki nevezetes híres emblematikájában szintén prózai szöveggel kísérte a picturát.) Dobner szerint Sopron „A sas biztos szárnya alatt” él. A Szent Német-Római Birodalom sasával díszített címerét 1622-ben II. Ferdinánd adományozta Sopronnak (Sopron önkormányzati jogai és címerei. Várostörténet. Sopron, 2002, 44. l.). A mi emblémafüzetünk címerállatának mellén azonban I. Lipót monogramja látható. A nagy köremlémában elhelyezett latin subscriptio kiemelt betűiből az 1698-as év kronosztikonja olvasható ki. Dobner számára *pax bona dul-cior est uvi* – a város békéje még a szőlőfürtök édességét is felülmúlja. Ami azonban számára édes biztonság, az a 18. században leírt Rákóczi-nóta szerint az ország senyvedése a sas körmei között:

„Jaj, régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép [...]
De a sasnak körme között fonnyadsz, mint a lép,
Szegény magyar nép!”

(A kuruc küzdelmek költészete.
Vál. Varga Imre. Budapest, 1977, 238. l.)

Dobner emblematicus füzetének képversei összetett kettős emblémával folytatódnak. Minél érettebbé válnak a szőlőfürtök, annál inkább lehajlik a földre a szőlővessző. Janus Pannonius egyik magyarországi elégiájában írt a termékeny gyümölcsfáról „De arbore nimis foecunda” címmel:

„*Illā ego, quæ recto cœlum vertice adibam,
Arbor, humum pronis verro cacuminibus*”

„*A fa ágai nyílegyenesen törtek az égnek,
most a termékeny ágakat lehúzza a gyümölcsök súlya.*”

(Janus Pannonius munkái latinul és magyarul.
35. elégia. Budapest, 1972, 380–381. l.)

Mintha Dobner emblémáját is ehhez hasonló gondolat sugallta volna! Vagy Janus Pannonius verse, vagy annak valamely ókori latin előképe. A gazdag bőségben termett fürtök a képversben is földig húzzák az ágat. *Quo foecundior eo humilior* a képvers felirata. Mindennek pozitív az értelme. Akárcsak Nicolaus Taurellus emblémájában, aki a gyümölcsöktől súlyos ágak terhét a tavaszi bő virágzással magyarázza. Camerarius már említett, 1590-es emblémagyűjteményében is megformál egy emblémaképet, de a gazdag termés veszedelméről (Arthur Henkel-Albrecht Schöne: *Emblemata*. Stuttgart, 1967, 169. és 173. l.).

Dobner a nagy képmezőbe kisebb ovális emblémát tervezett. A nürnbergi rézmetszet készítője, E. Nunzer egy köremlémába két egymás erősítő képet metszett egybe. Ezt is szőlőkoszorú keretezi: *Pro hac sudavi*, „Ezért izzadtam” elirattal. Ebben az újabb szőlőkoszorúban művészien megformált serleg áll borral töltve a középpontban. A serleg szélén táncoló parányi alak akár a változó szerencse, a *fortuna* jelképe is lehet. A szorgalmat jutalmazza a leszakított fürt: ezt tanítja a *subscriptio*. A kettős embléma itt azt bizonyítja, hogy Dobner az emblematica egyre kimódoltabb változatát követi!

Az emblémalap harmadik képverse fejezi ki leginkább a szerző lojalitását. Ugyanakkor jellegzetesen soproni gondolkodásra is vall. A szőlőtermelő számára legfontosabb a sértetlen jó termés. A városban született nagyszámú polgári krónikában a száraz adatsorok között minden évben feljegyzésre kerül a termés minősége is. Megörökítik, milyen volt a szőlőtermés, kik jöttek messzi földről Sopronba borvásárlásra. Dobner emblémája szerint: aki pedig a szőlőtermést veszélyezteti, az az életét is elvesztheti. Ez az *inscriptio* lényege. *Pro vitæ vitam*. A tolvaj szőlőlopásért akár halállal is bünhődik! Ebben a felfogásban rajzolt emblémát nem ismerünk máshonnan. Nem láttam olyan emblémaképet, ahol a puskás szőlőtermelő lelövi a tolvajt. A soproni polgár gazdagságának alapja a *Vitium cultura*, azaz a szőlőművelés. Amikor a szőlőágakat metszi, a munkafolyamat: *amputavi vitis*.

Dobner Ferdinánd 1698-tól Sopron városbírója, az 1704-es évben polgármestere. Egyidőben a város védője és I. Lipót „katonája”. Csányi János az *Ungrische Chronik* 1704. évi januári feljegyzéseiben részletesen leírja Dobner városmentő ravaszságát. Dobner lopva Bécsbe utazott, hogy segítséget hozzon. Eközben a Belső Tanács egy héten át (január 17-étől 24-éig) hitegette Ocskay Lászlót. Rávetették, hogy még ne vonuljon katonáival a katonai védelemmel nem rendelkező városba. Azzal indokolták, hogy egy szabad királyi város nem hozhat döntést a meghódolásról könnyelműen, egyik

napról a másikra. Ezért nem is lehet elsietni ilyen fontos döntést – ezzel nyugtatgatta Ocskayt Kerscherschiz tanácsos úr.

Pedig a város elfoglalása könnyen megvalósítható lett volna. Ocskay egy héten át mulatott a város kocsmáiban. Szórakozott: ki-be szánkózott a városba. A katonai védelem nélküli várost akkor könnyűszerrel elfoglalhatta volna! De ő a szomszédos Kópházán hagyta katonai erőit. Január 19-én pedig elutazott Sopronból. A katonáit magukra hagyta. Így játszotta el a város elfoglalását!

Dobner polgármester lopva Bécsbe utazott segítségért. Kapott is császári véd-erőt! Blomberg báró hamarosan bevonult négyszáz katonájával a fallal kerített városba. A vezető nélkül maradt kurucok semmit sem tehettek. A labanc érzelmű polgárok összefogtak a császári haderővel. *„Unterdessen aber streiffeten die Gruzzen merzu an unsre Stadt, wurden aber einer nach dem anderen abgeschossen”*. „[...] a kurucok egyre inkább a városfalak körül kóboroltak, de egymás után lelőtték őket!” – írja a krónikás.

A puskás szőlősgazda fenyegetése, melyet az emblémában emlegetett, szomorú valósággá változott:

„Deinen Weinstock alle Stund
Schütz ich wider diesen Hund” –

„Az ilyen kutya ellen a szőlőmet minden órában megvédem” – olvashatjuk az 1698-as képvers subscriptiójában. Az embléma reális részletességgel ábrázolt képén a szőlősgazda lő, a tolvaj holtan elterül. Ez 1704-ben Sopronban véres valósággá vált! Ezt a „védekezést” rendelte el a szőlőket féltő Ferdinand Dobner 1704-ben.

Most már hiába fenyegette a várost 1704 márciusában Cséry Mihály ezereskapitány a szőlők kivágásával. Csányi János *Magyar krónikája* szerint Aegydius Ludwig Prisomann városbíró a következő levelet kapta:

„Akartam kegyelmeteknek írnom, úgy látom, igen fogyatkozot Soprony Szőlőmetzöböl és Kapásbúl, igen szánakozom ilyen szegény Lavanczokon, hogy ilyen Szükségben vadnak, én azt gondoltam [...] vagyon 2000 Hayduim itten, meg metzetném és meg kapáltatnám a Szőlőket s akár tövestül is kivágattam ugvis Hayduimnak nincsen Dolgok csak henyélnek. Igen röst Gazdák kegyelmetek, ugy hadgya ilyen drága szőlőket, másképpen is karokat szőlőkben szaporittyák azon a Steyerek”.

A keserű hangú gúnyos levél végén még reménykedik: „Tudom nem ilyen hangoz Tob [! – Dob] fogg hallany az cziffra Toronyban, csak egy holnap alatt is.”

A *Frey- und Trauben-Schiessen* a város címerének prózai szövegben megfogalmazott emblematis magyarázatával zárul. Nem szorul különösebb magyarázatra a lövészek előtt 1698-ban elhangzó császárhú esküszöveg:

„A nép szava zengi: Lipót, isteni légy magad is!”

A város emblematisan értelmezett címerében a három toronyból két torony felett ragyog csillag. A két csillaggal ékesített torony (erre is bőséges emblematis példát idézhetők) nem más, mint a császár két fia: „Megpillantunk továbbá ebben a város címerben két fényesen ragyogó csillagot is.” Az értelmezést a füzet margóján az Ószövetség szövegére utaló apró betűs magyarázat, bibliai hely idézése jelzi: „Genesis 37. V. 10.” Majd Dobner így folytatja: „Ott, József álmában a csillagok Jákob fiait jelentik;

én nem álmodom, hanem egész biztonsággal tudom, hogy a két csillag a városcímerben, az első és a harmadik torony felett, Ők a legkegyelmesebb császár-fiak, Ő Királyi Fensége I. József úr, a mi legkegyelmesebb király urunk, a föld gyönyörűsége [...]” (A másik „csillag” lett későbbi királyunk: III. Károly!)

Mózes Teremtés könyvének idézett helye így szól a bibliai Józsefről: „Más alkalommal újra álmodt, s azt is elmondta bátyjainak. Így szólt: Látjátok, ismét álmodom volt.” „A nap a hold és a csillagok meghajoltak előttem”. Amikor elbeszélte apjának és testvéreinek, apja megfeddte, mondván: „Mit akar jelenteni ez az álom, amit láttál? Nekem, anyádnak és bátyáidnak, nekünk földig kell hajolni előtted? Bátyjai féltékenyek lettek rá, apja ellenben megjegyezte magának a dolgot”. Dobner így ír: A harmadik torony csillaga „Károly főherceg, aki a mi legkegyelmesebb Urunk vér és szellem szerinti örököse, akinek Isten szerencsét és koronához méltó Károlyi Dicsőséget (*Felicitatem Gloriam Carolinam*) kölcsönözzön mindenkor! E két csillag Ragyogjon mindenknek felett!”

Nappal is látható a fényük, nem szükséges hozzá sem Tycho Brache, sem Copernicus vagy Galilei távcsöve – vallja Dobner. Azért villantja fel természettudományos ismereteit a szónok, hogy igazolja: a Császár és két fia fontosságának felismeréséhez nem kell távcső! Politika és emblematika találkozik a két csillagos torony és a középső, a Császárt jelképező nagyobb torony emblematiszós összekapcsolásában. „*In Wahrheit / der armen Stadt Oedenburg Stern und Glück hängen an diesen beyden Sternen*” (B2).

Az úton járó vándor is szívesen jár a nap fényében, de akkor is „megvigasztalódik, ha csak a csillagfényes éjszakában reménykedhet”.

A beszéd emblematiszós módon értelmezett hangsúlyos eleme a városcímer három tornya. Az igazság tornya, a *Turris iustitiæ* (I. József tornya) biztosítja, hogy minden lövészbarát (*Schützen-Freunde*) elnyerje a jutalmát. A középső torony, az egyetértés tornya, a *Turris concordiæ* a császár jelképe. Ennek a toronynak kell az „egyházi, a világi és az otthoni rendet” megszilárdítania! A *Schützen-Exercitium* a lövészgyakorlat katonai értelmét is bizonyítja. Károly főherceget jelképezi tehát a *Turris concordiæ*, az állhatatosság tornya. Ez a torony a nevét azért kapta, mert Dobner szerint maga Lackner Kristóf császárhű, állhatatos polgár volt, aki gazdag hagyatékokat ajándékozott Sopronnak, többek között ezt a mostani lövészet céljára átalakított kert is.

Dobner gondolatmenete azonban gondosan elfedi Lackner hungarus-tudatát, a humanista előd magyarsághoz fűződő kapcsolatait. Ezért akarja az ősök tetteit (tehát Lacknerét is) a legalázatosabb odaadással – „*nach obliegender allerunterthänigster devotion*” – követni, és ezért magyarázza a következő módon, császárhű alázattal az Előkapu hármaskapurendszerén található feliratokat: „[...] ez okból a tiszteletreméltó városkapun található arany betűkre – A. E. I. O. U. – a legalázatosabb tisztelettel pillantunk”. Dobner szerint ezen öt betű hitelét „a vérünkkel pecsételjük meg”: „*Austria Erit In Orbe Ultima*”, „*Aller Ehren Ist Oesterreich Voll!*”

Ismeretes ennek a rövidítésnek egy még hódolóbb hangú feloldása is: „*Alles Erdrech Ist Österreich Untertan*”. Az utóbbit a Dobner-beszéd nem idézi! Ennek az öt betűs vallomásnak a megvalósulása sem volt azonban több az uralkodásra alkalmatlan Lipót vágyálmánál. Jómaga és fia, I. József is reménytelenül küzdött XIV. Lajos Franciaországa ellen!

A hagyomány szerint a jelmondat megfogalmazója III. Frigyes császár (1415–1493). Ő azt a feloldást választotta, hogy „*Austria Est Imperare Orbi Ultima*” –

„Ausztria hatalma a világ végéig fennmarad!” Ezt íratta kódexeire és címere köré is! (Bővebben ld. Tóth Béla: *Szájruł szájr*a. Budapest, 1895, 23–24. l. A soproni Előkapu feliratáról ld. Bél Mátyás: *Sopron vármegye leírása*. III. kötet. XXXVI. §. Sopron, 2005. A város fekvése című fejezet is ír erről.)

A Sopron megyéről összeállított Notitia-kéziratot a pozsonyi tudós, Bél Mátyás 1743-ban átnézte és kijavította. A két nyelven megjelent kéziratban (Sopron, 2005 és 2006) is olvashatók a Dobner-beszédben lejegyzett városkapu-feliratok. Az új szövegkiadásból megtudható, hogy az egykori Előkapu észak felől nyílt hármass bejáratú védőrendszerrel. Az első kapu feliratát az 1697. évben fogalmazták meg – mint ezt az idézett fejezetben Bél Mátyás is leírta. Dobner Ferdinánd már a következő évben (tehát 1698-ban) megörökítette beszédben az Előkapu feliratait. Ezért olvasható a beszédben elhangzó Lipótot és I. Józsefet dicsőítő szövege is. Ez az utóbbi 1690-ben került a kapukra. Dobner így magyarázza a feliratok jelentését:

„Mert ezáltal arra emlékeztetünk, hogy Istenen kívül a városkapuk megvédését ezeknek a legkegyelmesebb és örök értékű uralkodóknak köszönhetjük.”

A sas és a csillagok emblematisz dicsérete után a szónok ügyes fordulattal ismét a lövészünnep vendégeihez szólt. Számukra nyitva állt a külső városkapu is. Az Ausztriából érkezők pedig valószínűleg az úgynevezett Szélmalom utcai kapu, a *Windmühl-Tor* felől jöhettek a városba. De nyitva állt számukra a szónok szerint a lélek belső a kapuja is: „*das innerliche Gemüths-Thor*”. Tehát Sopron szívébe zárta a díszvendégeit az itteni lövészrokonokkal együtt. Ők ékesítették fel jelenlétükkel a lövészkerthe alakított hajdani Lackner-kerthe. Ez az ügyes szónoki fordulat ismét összekapcsolta a beszédben a sas és a csillagok emblémakörét a meghívott és a helybeli lövészek csoportjával.

A beszédet záró fordulat szerint jutalom a díjakban rejtezik. A földj egy szőlő alakú serleg, amely a lőtáblák előtt állt. Bizonyára 1698-ban is avattak lövész-lovagot.

A szónok számára immár nem volt más hátra, mint hogy beszédét a 4. emblémával ügyesen lezárja. Erre pedig a Camerarius-embléma adott alkalmat, nem szomorú, hanem örömet sugárzó subscriptióval. Sopronban a lövészversenyt a szőlő koronázta. Erre vágyakozott a versenyzősereg!

„*Der Danck sey dieses Frey- und Trauben-Schiessen ENDE.*”

„*Köszönjük! Ez legyen a lövésztorna
VÉGE.*”

Ferdinand Dobner egyéb irodalmi szándékkal született művei is alkalmi írások. E versek ugyancsak az emblematisz, a Habsburg-ház tisztelete és az evangélikus vallás védelmében születtek. Tehát ezek az írások is őriznek némi emblematisz vonatást. Részletes könyvtárjegyzéke nem maradt fenn, csak találgathatjuk, hogy milyen emblematisz műveket őrzött még könyvtárában a császárhű soproni polgármester. Az utolsó, 1729-ben fogalmazott végrendelete szerint könyveit a soproni nyomdászatot kezdeményező Sebastian fiára hagyta.

„*Ess lebe Österreich in Ewigkeit beglückt*” – így kezdődik az Ausztriának világ végezetéig boldogságot ígérő verse. Kéziratos verses röpirat ez. Dobner 1705-ben is a „fenséges fényű Sas” segítségében bízik. Kitartásra biztatja polgártársait a kuru-

cok ellen: „Óh, Sopronom, ne félj, a császár nem hagy el”. A vers kéziratban terjedt, szövegét Csányi János *Magyar krónikájának* nagyszámú másolata őrizte meg.

Császárhú szellemben íródott a csak címében, vagy első sorában ismert I. Józsefet gyászoló Dobner-vers is: „Der grösste Welt Monarch Europæ”.

A reformáció 200. évfordulójára írt „Wie alt ist Luthers Lehr” című költemény a bibliai, lutheránus emblematika jegyében fogant. Szerzője örömeinek szánta, de a jámbor vers jószándéka ellenére vihart támasztott.

Könyvtáráról végrendeletében csak összegző jelleggel beszél, Camerarius kötete azonban lehetett! Megemlíti, hogy könyvgyűjteményét Sebastian Ferdinandra, fiára hagyja: „*praelegiere meinem Sohn Sebastian Ferdinand Dobner alle meine Bücher, ausser denen, über welche vita durante disponieret, und sich Vermög meiner in ein und anderen derselben eigenhändig eingezeichnet befindliche Schenkung äussert wird*”. Csak azokat a könyveket örökli tehát más, amelyekbe már előre bejegyezte ismerőseinek az ajándékozó sorokat. (A fenti idézett adatokat a Soproni Városi Levéltár Lad. D. fasc. III. num. 82. számú végrendeletéből Dominkovits Péter főlevéltárosnak köszönhetem.)

Híresen hírhedt két aranyláncát, melyet I. Lipóttól és I. Józseftől hű szolgálatáért kapott, Richárd Ferdinandra, unokájára (Sebestyén fia gyermekére) hagyta. Az első aranylánc Lipót császár ajándéka azért, mert ravaszságával megakadályozta, hogy a kurucok 1704-ben meghódítsák Sopront. Drága kegyből kapott arany láncoknak nevezi ezeket: „[...] vertraue Ich die Zwey kostbaren goldenen Gnaden Ketten in einen schwarzen Sammeten und Beutel und silbernen Schachtel befindlich.”

„Ausztriát a sors kegyelje mindörökké” – fordította Sarkady Sándor az „Ess lebe Österreich” első sorát. A folytatás ebben a versben is emblematikus. Ahogy a babért nem üti meg a villám és a mennydörgés, úgy császárunk fejét se sújtsa veszedelem és kényelmetlenség. A *laurus* – a *Lorbeer* –, a babér már Ovidiusnál is Apollo szent fája, a győzelem jele és jutalma. Camerarius 1590-es emblémagyűjteményében is a babér, a borostyán az *intacta virtus* jutalma: „*est diris intacta fulminibus*”. (Arthur Henkel-Albrecht Schöne: *Emblemata*. Stuttgart, 1967, 204. l.)

Az égi egyeduralkodó: Isten. Dobner szerint ő minden császárok császára. Őt kéri, hogy ölébe véve óvja Lipótot, a császárt. Barokk Szentháromság-oszlopokon látunk hasonló katolikus megjelenítést: az Atyaisten veszi ölébe a Fiát! Ezt a védelmet – „*nehm den Kayser in den Schoß*” – kéri Dobner alkalmi versében. „Öleld szívedre őt” – fordította Sarkady Sándor az alázatos költői fordulatot.

„Fenséges fényű Sas, akár a nap világa
Másik nap nincs, amely véle versenyre kel”.

A *Lövészünnep* emblematikus sas képe tehát itt is folytatódik. A vers csak kéziratban terjedt. Másolhatták a város írnokai is az ostrom idején. A krónikák szintén megőrizték. Ha megjelent volna nyomtatásban, emblémaképként a nyulat felragadó sas, vagy a városcímer sas ábrázolása lehetett volna a vers *pictura*-képe. Lehetőség volt Camerarius emblematika-ötlete is: a villámtól mindenkor mentes borostyánfa. A kéziratban sokszorosítva elterjedt vers egy egykorú újságlevél az *Extract*, a *Levéلكivonat* című hírlevél egy fordulatát is megőrizte. Amikor a soproni hírvivőt a császár elé bocsátották, Lipót állítólag ezt mondta: „Gyermekeim, fájjaljuk az állapototokat, imádkozzatok szorgalmasan, Sopront nem hagyjuk elveszni!” „*Meine Kinder es ist uns leid umb euren zustand / bettet fleissig, ich will Oedenburg nicht*

lassen" (App. Hung. 2384. 2. r). Ez a biztató mondat zárja Dobner hűségre intő versét is:

„Glaubss nur mein Ödenburg dich last der Kaysser nicht”.

„Óh, Sopronom, ne félj, a Császár nem hagy el”.

Az 1705-ös soproni ostromot vezető Vak Bottyánt szidalmazó alkalmi vers szerzője is Dobner lehetett. Georg Johann Ritter számos másolatban ismert krónikájának egyik példánya Weitersheim városparancsnokot említi a szitkozódó vers szerzőjeként. A tollat indulatosan forgató Dobner polgármester szerzősége valószínűbb. A soproni krónikák sokszor jegyeznek fel egy-egy eseményt, tényt kisebb változtatással: Paúr Iván – Thaly szövegkiadásával szinte egyidejű – krónika-kiadása nem is említi a gyáva városparancsnok nevét. Weitersheimről azt jegyzi fel Ritter, hogy gyáva volt. Sváb volt a szíve is, és az erőszakos Dobner csak dühöngve tudta megakadályozni, hogy a visszavonulásra már felkészült katonáival a sváb ezredes elhagyja a védhetetlennek vélt várost.

Valószínűleg Ferdinand Dobner lehetett az a tollforgató, aki a következőket írta le:

„Vak-Bottyán, du Teuffelsbrut
Dein Thun ist Gott zuwider!”

„Vak Bottyán te sátánfajzat –
Mit ugatsz, te véreb...”

A „Linzben szült az anyám engemet” kezdetű csúfondáros vers egy ismeretlen diákból lett katona tollpróbája. Az ifjú megunta a száraz prófuntot, és átugorva a városfalon a Sopronkeresztúron táborozó kurucokhoz szökött. Ám komiszkenyérből is csupán egy cipó jutott neki. Csak vizet ihatott, mint a liba. Ezért fegyvereit, muskétáját, puskáját az őrbódében hagyta, és a következőt írta a bódé deszkájára: „Ágyó, helyettem ti örködjetek!”

A csak egy sorában ismert gyászverset a soproni evangélikusok fatemplomukban basszus áriaként énekelték I. József halálát gyászolva. A gyász istentiszteletet két ének vezette be 1711. április 30-án: az „Alle Menschen müssen sterben” és a „Herzlich lieb hab ich dich o Herr”. Utánuk következett Dobner szövege: a „Der gröss-te Welt Monarch Europæ”.

Többet nem ismerünk a megzenésített versből, de egyetlen sorából is sejthető, hogy milyen hangnemben gyászolta Dobner a jelentéktelen I. Lipót jelentéktelen utódát, I. Józsefet. A lövészünnepi beszédben még úgy ünnepelte a fiatal uralkodót, hogy minden térd meg fog hajolni előtte. Ezért is idézte Mózes Genezisének József-álmát.

Végül még egy alkalmi verséről kell szólnunk. A címe „Wie alt ist Luthers Lehr” – Milyen régi Luther tana. „A tíz versszakos énekre Grünler Gottlieb kántor komponált áriát zenekari kísérettel. A szólót a szerző énekelte. [...] A Grünler-ária kottájának sorsáról nem tudunk” – állapította meg a zenetörténész (Bárdos Kornél: *Sopron zenéje a 16–18. században*. Budapest, 1984, 108. l.). Az egykor áriához írt versszöveg önmagában sem jelentéktelen. Több németországi nyomtatott megjelenéséről is tudunk. Megjelent Regensburgban, majd Cyprian E. S. *Hilaria evangelica* című nagyalakú albumában Gothában, 1719-ben. De kiadták Bécsben is a névtelenül megjelent *Oedenburgerisches Rothes Ay* című vitairatban. Ebből idézzük a viharokat kavart, eredeti-

leg jámbor szándékú áriaszöveget. Az 1717. október 31-én a soproni evangélikus imaházban először énekelt áriában Dobner Luther tanainak ősegyházi eredetét kívánta bizonyítani. Ezért tette fel a kérdést: csak kétszáz esztendősen lenne a tan?

„Nein. Weil in Gottes Wort sie längst gegründet war
auff der Propheten und Apostel-Schrift vorher
bleibt sie mit Wahrheits-Grund die Ur-Alt-Christlich Lehr”.

Az egymás után sorakozó versszakokban részletezi, hogy ősi az evangélikus katekizmus, a Miatyánk és az Apostoli Hitvallás. Ugyancsak az ősegyház tanai szerint történik a keresztség és az Úrvacsora is.

„So alt ist Luthers Lehr so alt die Bibel ist”.

„Ősi Luther tana, akár a Biblia”.

A negyedik versszak is emblematikus bibliai képpel zárul: „Nem kell az a fa, mit nem Isten ültetett / Tépd ki a gyökerét, harmat se mentse meg.” Az Újszövetség Máté evangéliumából való a kép, de megtalálható Lukács evangéliumában is. Mindkettőnél a fejszéről olvashatunk, amely a rossz fák gyökerére vettetett. „Azért minden fa, amely jó gyümölcsöt nem terem, kivágattatik és tűzre vettetik” (Mt 3,10).

„Az egyház ősi és örökre fennmarad
A Krisztus hét sebe a megtartó alap”.

A vallásos soproni lutheránus polgár hű a császárhoz is: „auff Kindes Kind zu sein / Gott und dem Kayser treu”. Tisztelni kell azt a császári trónt, mit Isten pálmával díszít! A *Lövészünnep* páлмаága bukkan fel ismét. 1717-ben természetesen az akkor éppen uralkodó ifjabb Károlyt, III. Károly császár-királyt illeti a hódolat.

Gyűjteményünkben a Luther tanának ősi voltát bizonyító vers ugyancsak Sarkady Sándor fordításában olvasható.

Mivel Cyprian 1719-ben megjelent díszműve Sopronban jelenleg nem található (Payr Sándor 1930-ban még használta), a verset az *Oedenburgerisches Rothes Ay* vitagyűjteményből idézzük, ahol az egyes fejezetek élén versszakonként található meg. A terjedelmes cím rögzíti, hogy a verset ária alakjában először a fa imaház oratóriumában énekelték, majd Regensburgban újranyomták. A Bécsben 1718-ban megjelent *Rothes Ay* anonim könyvecske, de a szerzője nem ismeretlen. A vitairatot meglepő módon a polgármester neofita fia, Abraham Aegydius Dobner állította össze, miután áttért a katolikus vallásra. Evangélikus lelkésznek készült, de egy remélt stallumot nem nyert el, így bosszúból vallást váltott. Ez a vitairat a fiú legismertebb munkája. A következő, 1719-es évben már magyar fordításban is kiadták a kassai jezsuita főiskola nyomdájában. *Sopronyi piros tyukmony* címen ki is nyomtattatott, „Kassán, az Akadémiai Betűkkel, 1719”.

Bod Péter a *Magyar Athenasban* élcelődve említi a könyvecskét a „nevetlen könyvek” sorában: „Sopronyi piros tyukmony; mellybe a’ Római Pápasták öröme béresztetnek”. „Nyomatt. Kassán 1719. 8. R. Valami Jubileusra irott Magyar versek ellen tojták ezt a’ piros tojást, hihető a nagy erőltetésben veresedett meg”. Látható, hogy a kassai magyar fordítás megfordulhatott Bod Péter kezében. Ezzel a *Piros tyuk-*

mony története nem zárult be, mert akadt egy kéziratos folytatása is, Ketskeméti János „Tyukmony Tancz [...] a Soproni Templomban elénekeltetett, de tsak hamar az romai Doktorok által meg tzáfoltatott” (OSZK, Kézirattár, Oct. Hung. 1301).

Abraham Aegydius Dobner buzgalmával elérte, hogy apja 1721 után már nem vállalt Sopronban vezetőként közhivatalt. Az 1729-es végrendelet mint a tiszteletre méltó Tanács seniorát említi őt.

Bán János *Sopron újkori egyháztörténete* című könyvében jellemzi Dobner polgármester két fiát: „Ábrahám Egyed városi jegyző, akárcsak a nagy Dobnernek evangélikus ügyvéd fia, Sebestyén Nándor szenvedélyesen lobogó vérükkel rengeteg kellemetlenséget okoztak a városnak” (Sopron, 1939, 307. l.).

A vitairat írója nem sokkal apja halála után hunyt el. További írásai, életpályájának folytatása már csak az egyháztörténeti kutatások része lehet. 1714-ben, még evangélikus teológus korában beszédet mond Lackner Kristóf polgármesterré választásának 100. évfordulóján. Itt Lackner emblematikájáról szónokol – természetesen még apja szellemében.

Házi Jenő a soproni polgárcsaládokról összeállított könyvében beszédesen keveset ír róla, valószínűleg nem tarthatta sokra. 1728-ban Pálffy Pál nádor kívánságára városi jegyzőként alkalmazták Sopronban. Kérését a város teljesítette – nyilván nem nagy örömmel. 1732-ben Laffert báró belső tanácsosnak ajánlotta, de erre már nem került sor.

Abraham Aegydius Dobner után csupán néhány lapos írásocskák maradtak fenn. Érdeemes lenne ezeket is számbavenni, melyek már a katolikus ellenreformáció soproni dokumentumai. Mint említettük, 1714-ben azonban még ő is értekezést olvasott fel az evangélikus lyceum auditoriumában evangélikus teológusként a száz évvel korábban (1614-ben) polgármesterségre emelt Lackner Kristóf emlékére.

A 18. század közepétől a család Sopronban is veszített egykori fontosságából. Sebastian Dobner a 17. század elején még Lackner Kristóf Tudós Társaságának tagja. Ekkor kezdődik a család soproni pályafutása. Szép reneszánsz vagy kora barokk családi házuk 1944/1945-ben egy bombatámadás után romokban hevert. Helyre lehetett volna még állítani. A soproni belváros elszietett romtalanítása miatt az épületet lebontották. Eltűntették a részben még álló falakat is.

Lackner Kristóf mintegy harminc esztendeig tartó városvezetői szerepét Ferdinand Dobner is csaknem harminc éven át folytatta. 1698-tól 1721-ig volt a város első embere. 1729-ig már csupán a Belső Tanács senior tagjaként átélte neofita fia vallásváltóztatásának megrázó traumáját. Ferdinand Dobner személyét a soproni helytörténetírás a város felelős vezetőjeként, az egymást követő Habsburg királyok és császárok aulikus híveként tartotta számon. Ugyanakkor a városáért élt. Nagy szerepet vállalt Lackner emblematikus hagyományainak folytatásában is. Erről Bél Mátyás is tudósít a *Sopron vármegye leírásában*. Az 1676-os nagy tűzvész után újjáépülő Sopron barokk képének kialakításában Dobner jelentős szerepet vállalt 1698-tól. Akkortól, amikor fiatal városbíróként megszervezte a lövészünnepet. A *Frey- und Trauben-Schiessen* alighanem legfontosabb írása. Lipót császár azonban Dobner tollán sem válhatott jelentős személyiséggé. Sopronban sem volt több mint „Poldika”. Lipót császár történeti szerepét a török magyarországi hatalmának bukása értékelte fel. A történeti változásban a gyáva, jelentéktelen uralkodónak nem sok része lehetett. Hiszen kortársai is csak híres elmenekülőként tartották számon. Ez a kapitány a vészek idején mindig elhagyta a hajót. A terheket pedig a császár gyatraságától sújtott birodalmának népei (kurucok és aulikusok) vállalták mindenütt, így Sopronban is!

Lövészünnepek a 18. századtól

A 18. század elejéről a század végéig megváltozik, de gazdagodik is az ünnepek tartalma és szelleme. A lövészünnepek sora újabb tudatos elemmel bővül: ez a díszelgés, a parádé bekapcsolása. A parádéval, a látványos katonai jellegű felvonulás formájával kapcsolatos adatok csak a 18. századtól jelennek meg a szakirodalomban. Bár bizonyos fokig már parádé is volt Ferdinand Dobner 1698-as soproni lövészünnepe.

Bárczi Géza *Magyar szófejtő szótár* című kézikönyvében (Budapest, 1941, 235. l.) a *parádé* kifejezést 1801-től adatozza, de annak *paráda* alakját már 1690-ből ismeri. Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* példaanyaga két értelmi mezőjét is kifejti. Egyik jelentése: katonai díszegyenruha. Az idézett szótári minta: „Kováts János káplár Temezésére egész Prádéba vonultak ki a katonák” (1838). De ez a látványos ünnepség neve is. Az idézett példa szerint: „Azt mondják, hogy Bukkow parádával akarta bekísértetni Szebenbe Siskovics Generálist” (*EMSZT*. X. köt. Budapest–Kolozsvár, 2000, 467. l.). A lövészegyletek életében mindkét értelemben használták a parádé kifejezést.

Johann Pantz soproni postamester, a soproni lövészgárda parancsnoka egy szép alakban vezetett, kéziratban fennmaradt jegyzőkönyvben írta – vagy íratta – össze 1791-től a „Bürger-Scharf-Schützen” jegyzőkönyvét. Ezekből most minket kevésbé érdekel a lövészgárda megszületése, az *Ursprung*, vagy a tagságának növekedése, a *Zunahm-Fortsetzung*. Számunkra azok az összefoglaló megállapítások a fontosak, melyek a lövészek pompás kivonulásairól és a soproni lövész alakulat egyenruha viseléséről maradtak fenn.

A *Prothocoll* címmel kezdődő lövész kézirat Pannonhalmán található. A Szent Benedek Rend központi, pannonhalmi levéltárában őrzött kézirat 91 lapos, címlapján mindkét fogalomra a „*Paraden, und andere verfallene Begebenheiten*” meghatározást használja.

Az éleslövészetre alkalmas fegyverrel felszerelt polgári lövészek társulata már 1791-ben működő egység volt. A lövészek, a polgári lövészek 18. század végi története krónikaszerű leírásban maradt ránk.

A Pannonhalmán őrzött lövész kézirat a soproni krónikák hagyományainak sorába kapcsolódik. A kézirat egy krónikás feljegyzéssel kezdődik. Azt az értesítést jegyzi fel, hogy Sopron város magisztrátusa „aus höheren Behörden”, tehát magasabb kormányhivatalokból „örvendetes értesítésként” felkérést kapott. Ebben Sopron városával Bécsből közölték, hogy a két császári fenség (Ferenc és Károly főherceg) átutazik a városon, illő módon kell őket fogadni: „*daß Ihro K: K: Hochheiten die Ertzherzogen Franz / Allexander / Palatin / und Karl hiedurch nach Esterhasz reisen werden, diesen so seltenen Besuch, feyerang zu stellen. Anbey aber verwendete sich Ein Löbl[icher] Magistrat an die Schützen-Gesellschaft, auf so gefälliges Anersuchen gewohnen Sie aus Patriotischen Eiffer und Liebe vor ihrem zukünftigen König und Kayser, mit eigenen Kosten sich gleich und einerley zu Uniformieren*” (1. l.).

Ferenc főherceg I. Ferenc néven hamarosan trónra lépett: 1792 júniusában. 1791-ben még főherceg, de valóban ő volt a jövő császár és király. Tehát Bécsből „Nagy szeretettel és mély tisztelettel” készítették elő a császári főhercegek soproni fogadását. A felkérés kijelölte az ellátandó feladatokat a lövészegylet tagjai számára. Kötelességükké tette a városi előljáróság, hogy a főhercegek ünnepélyes fogadtatásán – a parádén – „*in Paradierung*” (egységes egyenruhába öltözött egységként), „*Egallisierte Manschaft*” vegyenek részt, egyenruhával, lőfegyverrel és saját oldal-

fegyverrel felszerelve. A saját költségükön elkészített egyenruha egységes megjelenést biztosított – tehát a külső megjelenésükkel így megfeleltek a parádé-szabályok szellemének.

A parádé városi helyszíne 1791-ben, az idézett esetben a Bécsi-kapu (*Wiener Thor*) volt (Bloch, később Ballagi Mór 1846-os Német–magyar „nélkülözhetetlen kiegészítő szótára” fogalmait használva). Ez volt a soproni díszter, a *Paradeplatz*. Az a szolgálat, amit a már korábban is fennálló lövészegyet, azaz a *Schützen-Gesellschaft* Ferenc és Károly főhercegek tiszteletére ellátott, a Díszőrizet (*Ehrenwache*) volt, maga az alkalom pedig a *Parade* (pompa, ünnepély, díszünnepély, díszfény). Ez bizonyos fokig szinte a *Paradorie*-nak, a kifejezésként meg nem honosodott „fel-tünősdiség” fogalmának is megfelelt.

Az egységes díszruhában kivonult lövészegységet 1791. augusztus 2-án már korábban, 8 órára kirendelték a Bécsi-kapuhoz. Itt 11 órára már „átfűtötte őket a vára-kozás izgalma” (*um 11 Uhr umfaßte sie schon ihre Erwartung*). Majd ott lovagolhatott az egység parancsnoka, Josef Pantz is a főhercegek hintója mellett (*neben den Wagen Seiner Königlichen Hochheiten*). Tehát a parancsnokra is esett egy kis fény az ünne- pélyes bevonuláskor. Pantz örömmel vett részt a díszes parádén, polgári foglalkozá- sa szerint Sopron császári-királyi postamestere volt. Lövész társaival (*mit seinem Gefolg*) a város másik végén álló Pócsi-kapuig kísérték el a városon áthaladó átutazó főhercegek hintóit. Némi szerepet kaptak az út szélén álló soproni polgárok is, bár ők csak a hangos „Vivát, vivát!” kiáltásokkal lelkesedhettek a hintóban ülő főhercege- kért. A lövészek parancsnokát, Pantz postamestert további megtiszteltetés is érte: „mint erre kinevezett úti-marsall” (*als ernandter Reiß-Director*) ő kísérhette el a főher- cegeket Budáig. A Sopronba visszatért küldöttséget később díszebéddel és bállal fo- gadták, melyen megjelenhettek a lövészegyet kiválasztott előljárói is.

Az 1791-es *Prothocoll* megőrizte a soproni lövészek egyenruhájának pontos leírá- sát. Minderre érdemes odafigyelnünk a későbbi lövészegyleti egyenruhák miatt is. A parádés kíséret és az egyenruha viselésének szabályai majd az 1872-es év óbudai, később pedig a Buda-hegyvidéki lövészegyetelek előírásaiban, szokásaiban ugyancsak visszatérnek, ha nem is a sopronihoz hasonló díszességgel. De ekkorra az óbudai lö- vészek feladata szintén megváltozott: megjelenésükkel már kizárólag a katolikus egyházi szertartások pompáját emelték. Eredeti feladatuk, a parádé levezetése azon- ban szinte változatlan formában fennmaradt. Ugyanez volt az óbudai lövészegyet szokásrendje – majd az ennek mintáját követő Buda hegyvidéki (budaörsi) egyenru- ha viselete is az egyházi ünnepeken. A parádé megtartását itt tehát ugyancsak a ha- gyományoktól szabályozott előírások irányították, bár formailag egyszerűsödtek.

1791-ben a soproni lövészek katonai egyenruhája a következő: az öltözet fő da- rabja a csukaszürke katonai zubbonykabát volt, melyet álló zöld gallér és hajtás dí- szített. Az egyenruha kabátját kétujjnyi széles arany zsinór egészítette ki. Zöld volt a mellény színe is, a díszes kabáthoz pedig fehér posztónadrágot hordtak. Fekete kalapjukat zöld és fehér szalag díszítette, ezen lobogott egy fekete tollbokréta. Az egységes (feltehetően osztrák vagy francia katonai egyenruhára emlékeztető) sopro- ni parádés ruha az 1872-es óbudai szabályzat megjelenésének idejére már egysze- rűsödött. A fennmaradt szabályzatuk nem írta le pontosan, de Eugen Bonomi nép- rajzi módszerrel ismereteket közölt az egyenruhájukról. A 20. század elejétől ismert budaörsi lövészegyet tagjai a fotókon kétsoros gombos zakót hordtak, először egy- fajta zsinóros nadrágot viseltek, később csak egyszerű pantalló volt az egyenruhás lövészek nadrágja. Budaörsön állt fenn legtovább a lövészegyet, 1944-ig működött,

ez létezett legtovább a Budai-hegyvidéken. A 18. század végén kialakult díszes egyenruha egyszerűsödött. Legtovább a gyönggyel és szalagokkal díszített ékes kemény kalapjuk őrizte a budaörsi lövészek egykor díszesebb öltözetének emlékét. Bonomi megfigyelése szerint egymástól eltérő volt a lövészek ruházata a Buda-hegyvidéki községekben.

Általában az ünnepi parasztruházatot hordták, az úgynevezett magyar ruhát (*ungarisches Gewand*). Néhány község lövészegységénél a kabát ujját és a gallért zsinórok díszítették. Állógallérral varrt kék vagy fekete posztókabátot hordtak, ugyancsak kék vagy fekete zsinóros posztónadrággal. Bián és Budakeszin a kabátjuk is zsinóros volt. Ez az öltözet volt használatban Budaörsön is, 1909-ig, majd 1920-tól 1935-ig újra. 1936-tól két soros gombos „német ruhát” viseltek, hosszú, fekete nadrággal és cipővel egészítették ki. (Eugen Bonomi: *Deutsche Schützengesellschaften im Ofner Bergland*. Budapest, 1941, 4. l.)

1791-ben a soproni lövészegylet vezetőinek külön tekintélyt biztosított a pompás egyenruha, melyet a tagok saját költségükre készítettek el. Ilyen öltözékben jelentek meg kiválasztott vezetőik is a visszaút végén a főhercegek tiszteletére rendezett lakomán és bálon.

A büszke egyleti feljegyzés szerint Sopron város magisztrátusa tagjai azért is mentek el a főhercegi lakomára és a bálba, hogy ott megbámulják a lövészek ruháját: „*durch die zusammen gesetzte Uniformierte in dem Eichelbergerischen Hauße bey dem gegebenen Suppe und Pall mit beehret und eingeladen.*” „*Der darbey erscheinenden Magistrats Personen gingen dahin, obbemelten Herrn Von Pantz uniformierte zu sehen [...]*” A *Prothocoll* kézírata további ismereteket is megőrzött a tisztek egyenruhájáról. Az altisztekkel együtt aranybojtos kalapot hordtak, kardjuk markolata elefántcsontból készült. A helyi császári katonai egység parancsnoka, Lassgallner altábornagy, sokallta is ezt. Az arany díszítésű oldalfegyver hordását nem is kívánta engedélyezni, ám a parancsnok, Josef von Pantz ennek ellenére elérte azt. Megkövetelte, hogy ne beszélgessenek a paradén, a parancsokat csendben, fegyelmezetten kövessék.

A későbbiek miatt is érdemes tudni, hogy a soproni lövészcsapat mellett egy egyenruhás zenekart (*eine Feld-Musick*) szerveztek. Majd rövidesen sor került a *Parade* fődíszének beszerzésére és megtörtént a lövészek zászlójának avatása is.

A soproni lövészek szabályzatát Pantz postamester állította össze. Második pontja szerint minden lövész illő módon köszöntse a császári katonaságot. Viselkedésük is ezt követte, hiszen a lövészek a hivatásos katonasághoz kívántak hasonlítani! Zászlójuk egyik felén a császári sas jelent meg a magyar címerrel egyesítve, másik oldala pedig Sopron városának címerét ábrázolta. Szeressék egymást a választott tisztek és altisztek – kéri a szabályzat: „*zur gegenseitigen Liebe auffordern*”. A 4. pont szerint a lövészeket a „szolgálat buzgalma”, a *Diensteifer* éltesse. Emiatt tekintheti őket mindenki tisztességes polgárnak (*für rechtschaffene Bürger angesehen und als solche immer geschätzt werden*). Ez a kívánság és előírás szinte már a későbbi biedermeier polgári életszabályokat előlegezi meg.

Az ez után következő soproni szabályzati pontok legtöbbjét később megtaláljuk az 1872-es óbudai rendszabályokban, majd a Budai-hegyvidék lövészegyleteinél is. A lövészegylet tagjai legyenek fegyelmeztettek, szakasz és század alakzatban ne rendetlenkedjenek. Hosszú életű a szabályzat 13. pontja is: az elhunyt lövésztársat az egység a sírjáig elkíséri, tőle díszlövessel búcsúzik el (*mit allen Ehrenbezeugung zur Grabstätte zu begleiten*).

Karl Kimmach, a budai lövészegyleti tagja emlékfüzetet állított össze a hazai német lövészegyletekről *Schützen-Bilder aus Ungarn* címmel (Budapest, 1875). A könyvecske előszavában hangsúlyozta a hazai német lövészek korábbi szerepét. Ők azok a bátor polgárok, akik tisztos nép fiaiként mindenkor megvédték városukat. Magyarországon német lakosai, a német lövészek mindebben, vészhelyzetekben is derekasan részt vállaltak. Mindenkor ők jelentették a kormányzat hűséges támaszát, ők ténykedtek az uralkodóház lojális alattvalóiként, magatartásukat a vallásos-erkölcsös magatartás határozta meg.

Ennek ellenére érdemeiket nem ismerték el kellőképpen, számos baj sújtotta a német lövészegyleteket. Sokszor gyanakvás, gyűlölködés vette körül őket. Mégis: rendíthetetlen hűséggel ragaszkodtak császárukhoz-királyukhoz, boldog szeretettel követték az uralkodó minden kívánságát. Ezért fordul Kimmach ehhez a testülethez (*Körperschaft*), amelynek tagjai mindenkor vállalták fontos szerepüket, ha nem is származtak magyar családokból.

A szerző e jegyeket kívánja erősíteni a budai és a többi német lövészegyletekben. A lövészegylet számukra ne csupán szórakozási alkalom legyen, egyfajta *Vergnügungsherd*. De ne legyen a könnyelmű szórakozás helyszíne sem: *Tummelplatz für lüsterne Amüsements*. Ezt a szellemet várta el tőlük a kalocsai érsek, Haynald Lajos is, aki magát is lövésznek tekintette és támogatta a mozgalmat.

Kimmach kifejti, hogy a kiegyezés megtörtént, ezután nincs már ok a lövészegyletekkel szembeni félelemre. Korábban veszélyes elemeknek tartották őket az államra (*einst ein ähnliches Streben der Schützen zu staatsgefährliche Tendenz wäre gestempelt worden*). Mivel az alkotmányos szabadság öblébe jutottunk, Kimmach nem fogadta el a Bach-korszak aggodalmait, félelmeit sem. Azt írja, már nincs oka, hogy nemzetellenes csoportnak (*von fremden nationalfeidlichen Männern gesteuert*) bélyegezzék a lövészeket! Vállalják el a lövészek azt a feladatot, hogy kiegészítsék „az állam hiányos építményét” (*das lückenhafte Staatsgebäude*). A lövészegyletek segítsék elő a haza modern védelmi rendszerének (*das modern Wehrsystem unseres Vaterlandes*) kiépítését! A német lövészegyletek tehát az újonnan kialakított Osztrák–Magyar Monarchia támaszai lehetnek, nem egyfajta magyar rebellesek. Kimmach az új magyar alkotmányosság építő részének tekinti a német lövészegyleteket!

I. Ferenc József is fontosnak tartotta szerepüket, hiszen az 1866. július 3-án Königsgrätznél elszenvedett vereség után, néhány nappal később, július 7-én már önkéntes katonai szolgálatra szólítja fel alattvalóit, majd az év végén az előírt hat éves rendes szolgálat után további hat esztendő tartalekos szolgálatot írt elő a sorköteleseknek (Benda Kálmán: *Magyarország történeti kronológiája*. III. köt. Budapest, 1983, 736–738. l.).

Ezek ismeretében érthetjük meg igazán az Óbudai római katolikus polgári lövészegylet rendszabályait (*Verhaltensregeln für den römisch-katholischen Bürgerschützenverein in Altofén*) is.

A lövészegylet vallási feladataira főleg a rendszabály első pontja utal: „Ez az egyesület a Nagyméltóságú Magyar Királyi Belügyminisztérium 1871. évi március 12-én 5050/870 számon szentesített rendelete szerint egészében vallási természetű [az eredeti németszöveg szerint: *rein kirchlicher Natur ist*]. Feltételezhető ezért (*so wird vorausgesetzt*), hogy oda csak olyan becsületes férfiakat vesznek fel, akik az Egyház érdekében, annak ismeretében tevékenykednek, hogy a törvényes állam alapja csak a vallás lehet (*nur Religion die Grundlage des geordneten Staates sein kann*). Ezért mindenkor a kereszténységnek, különösen a római katolikus egyház támaszaként, minden nyilvános alkalommal igaz katolikusként szolgálnak”.

A 32 paragrafusból álló szabályzat a következőkben már a katonai rendszabályok pontos ismertetését és követését igazolja. Eugen Bonomi 1941-ben megjelent, már említett német nyelvű néprajzi tanulmánya, a „Német lövészegyletek a budai hegyvidéken” is azt igazolja, hogy számos egyleti „százados” vagy „főhadnagy”, „főlövész” stb. korábban valóban a császári–királyi hadsereg tisztjeként, altisztjeként tevékenykedett. Az óbudai szabályzat is beépítette a lövészegylet rendjébe a katonai tisztségeket. Kimondja, hogy az egység egy rangban áll egy katonai századdal, vezetője százados, aki mellé főhadnagyot, alhadnagyot, fő lövész mestert és lövész mestert választottak. A századot külső és belső ügyeiben a százados képviseli. Mindenkinek kijár a tisztelet és az engedelmesség. Ezért az alárendelt tisztségviselőket is rangjuk kimondásával kellett megszólítani és az úr megnevezést is hozzátették. A katonai rendszer átvételére emlékeztet, hogy a századot négy szakaszra osztották fel. A katonai alárendeltség rendszere továbbért az egyletben is, minden szakasznak tiszt a parancsnoka, a szakaszért is ő a felelős, kivánságot vagy panaszt csak ő terjeszthet elő.

Természetesen itt sem maradt el a díszelgés, a *Parade* sem. A létszámot kivonulás előtt jelenteni kellett, az indokolatlanul távolmaradókat meghatározott pénzbüntetéssel bírságotlák. Kivonuláskor a fő lövész mester kivont karddal jelentett a századparancsnok lakása előtt.

Ennek folklorizálódott változata szerint Budaörsön a főlövész hasonló módon jelentett a plébánosnak. A főlövész parancsnok jelentette, hogy teljesítették megtisztelő kötelességüket (*Herr Hochwürden, wir haben den Ehrendienst verrichtet*). A lövészegylet ne legyen pusztá szórakozás – kívánta meg Kimnach. Az 1872-es rendszabályok szerint kivonuláskor uralkodjék rend és nyugalom! A rendelkezéseket csak a tiszt adhatta ki. Ennek szellemében a zsörtölődőt, a civődöt, vagy a tiszteletlen, „heccelődő” lövész tagot pénzbüntetéssel büntették. Pontos összegekben szabták meg a szabálytalankodást – tehát erre is adódott már példa.

Ügyeltek a lövészegylet anyagi alapjainak biztosítására is. Havonként 30 krajcár tagdíjat fizettek, de az egyenruhára, felszerelésre – akár csak 1791-ben Sopronban – ugyancsak „kötelező megegyezés” szerinti összeg járt (*die Zahlungen für Montur, Rüstung*). Itt is megvalósult a szabály, hogy egyenruhát csak alakulatban használhattak. Bonomi gyűjtése szerint az óbudai „Bürgergarde” Polgári Lövészegylet katonai zubbonya, a *Waffenrock* sötétvörös színű, a zubbony ujjának díszítése fehér színű, ilyen gallérjuk is. Az úgynevezett *Jägergarde* kék színű zubbonyt viselt, a kabátujjakon zöld díszítéssel, zöld volt a zubbony gallérja, hosszú kék nadrágjukat zöld csíkkal díszítették.

A 14. szabályzati pont kimondta, hogy a lövészek az óbudai polgárság elitjét képezik. Ezért is szükséges a tekintély megőrzése. Ha egy tag a méltatlanná vált, ezért szükséges annak eltávolítása. A fegyelmi eljárást további pontok részletezték. A döntést ilyenkor egy választott bizottság hozta meg. A hibázó lövész sorsáról szavazati többséggel döntöttek. Tiszt esetében külön eljárást folytattak. Egységes eljárások érvényesültek a polgári lövészek zenekara tagjainak esetében is. Szolgálati rendben külön pont jelent meg a zenekar tagjainak felvételéről, a tagok felelősségéről a rájuk bízott zenészsámok miatt. A lövészegylet tagjait, hasonlóképpen a lövészek zenekarát az egység parancsnoka vezette vissza a körzetébe foglalkozás után. Amennyiben az egylet zenésze magánzenélést folytatna, köteles volt az egylet pénztárába befizetni jövedelme öt százalékát. Katonai jellegű pont az összes bevétel és kiadás nyilvános elszámolása is.

Fontos rendelkezés volt, hogy az elhunyt egyleti tagot a lövészgárda temeti el. Ilyenkor a kivonulás „teljes díszben” történt. „A zászlót vonják be a temetés idejére gyászleppellel. [...] A gyászszertartáson minden gárdatagot három díszlövessel búcsúztassanak el”. Ez a megtiszteltetés azonban csak a lövészegylet érvényes tagjainak járt, a kilépett vagy kizárt tagokra nem vonatkozott.

Bonomi a következő fontos megállapítást tette a Buda-hegyvidéki lövészegyletekről: „*Lövészegyletei csak a németeknek voltak.*” Bár Piliscsabán és Pomázon bevettek maguk közé néhány szlovák származású lövészt, e közös nemzetiségű egyesületek sorsát meg is pecsételték a nemzetiségi civódások, ezért inkább feloszlottak.

A budaörsi lövészeknek is (a többi katolikus egyházhoz kötődő hegyvidéki lövészegyletekkel együtt) az 1872-ben alakult Óbudai Polgári Lövészegylet szolgálhatta a mintát. Bonomi az alakulás okát is lejegyezte idézett néprajzi dolgozatában. Ahogy számos más német falu, Budaörs sem kívánt lemaradni a szomszédos falvak kezdeményezésétől, hiszen voltak katonaviselt és irányításra alkalmas személyek helyben. Így ők is megalakították saját egyletüket. Ezek a lövészegyletek általában a kiegyezés után alakultak. Budakalászon 1870–71-ben, Budatétényen (Kleinteting) a nyolcvanas években. Békásmegyer, Leányvár, Pesthidegkút, Pilisvörösvár német falvak lakói ugyancsak 1870 körül alakították meg lövészegyleteiket. Csak a budakeszi lövészegylet alakult meg egy évtizeddel korábban, 1862–63-ban. „Ez szinte divattá vált. Komolyabb feladatokat nem kellett ellátniuk. Csupán a díszelgésre alakultak. Mindenütt szoros kapcsolatban álltak az egyházzal” – jegyezte meg Bonomi. Írásos források azonban nem álltak rendelkezésére, fejtegetéseit is kizárólag saját következtetéseiként írta le.

A Budaörsi Lövészegylet alapítási évét források hiánya miatt Bonomi Jenő már 1941-ben sem tudta megállapítani. Feltehető, hogy erre is 1870 táján került sor. A budaörsieket szintén a szomszédos községek egyleteinek alakulása indíthatta a lövészegylet megalapításra. Az egyik krónika 1889-ből őriz is egy beszédes adatot a lövészek folyamatos szerepléséről. Újabb adatok 1903-ban bukkantak fel. Később, 1909 és 1913 között szükség volt némi rendszabálmódosításra, mivel Csizmadia Ferenc plébános a lövészek sorába csak a katonaviselt embereket engedett belépni. Oka volt ennek, olvassuk Bonomi tanulmányának Budaörsről szóló részében, mert a legények korábban „elképesztő tréfákat műveltek néha” (*vollführten manchmal tolle Streiche*).

A Herzog-féle krónika jegyezte fel néhány megfigyelést a budaörsi lövészek folyamatos működéséről: „Számunkra emlékezetes marad, hogy a templomtornyon nagy ünnepélyességgel elhelyezték a gombot és a keresztet. Ezt örömujjongás [kísérte], durrogtak a mozsarak, a lövészek lőttek, játszott a zenekar is, lakomát tartottak és megajándékozták Held ácsmestert” – olvassuk az 1889. évi krónikarészletben. (Idézzük Elisabeth Herzog eredeti nyelvű nyelvjárásos, némileg botladozó szövegű feljegyzését is: „*Es wurde eine Erinnerung für uns Knopf und das Kreuz auf den Kirchenturm wurde angepflanzt mit großer Feierlichkeit Jubelgeschrei mit Pöller und Schützen [!] geschossen, auch die Musikkapelle hat sich aufgerichtet es wurde Kostmahl gehalten und den Zimmermann Held gespentet*”).

Ezek együttesen alakították ki Budaörsön a parádé helyi változatát. E „helyi díszelgést” mindenkor kiegészítette a Mária-lányok és az Őrangyal-gyermekek csoportjának részvétele a körmeneten, így például egy másik alkalommal, 1903-ban. Ekkor, a hatalmas zivatar miatt a plébános nem tudott kivonulni a Legméltóságosabb Oltáriszentséggel a körmenetre Húsvét ünnepén. De másodszorra is megkísé-

relte a körmenet elindítását: „*wurde aber genötigt zurück zu gehen vor regen das zweite Mal ging man mit dem Allerheiligsten mit Musikbekleidung schützen und weißbekleidete Marienkinder und Schutzengelkinder auf die so schön mit Blumen bestreute Wege*”. (E feljegyzés ugyancsak Elisabeth Herzog krónikájából való.)

A Herzog-krónika két idézett bejegyzése kiemeli a budaörsi lövészek egyházi szolgálatát. Ez is volt a feladatuk. Budaörsön a lövészek ugyancsak Hamvazószerdával kezdték a szolgálatot, ami aztán Úrnapjáig tartott, de tarthatott akár István király napjáig is. A lövészek kettésével álltak őrséget nagypénteken és nagyszombaton a szent sírnál. Ilyenkor sok helyen az iskolában biztosítottak pihenőhelyet a lövészek számára. 1920–21 óta Budaörsön ennek a Keresztény Munkásegylet székháza adott helyet. A plébános régi szokások szerint megvendégelte a budaörsi lövészeket szolgálatuk végeztével. A nagymise végén ezért is jelentett a főlovész a patrónusnak számító plébánosnak.

A nagyobb egyházi ünnepek idején a lövészek zenekarral vonultak fel. A nagymise alatt néhány alkalommal, így például az evangélium felolvasásakor dísz üdvölvést adtak le. Úrnap körmenet alkalmával a baldachint (*der Himmel*) két oldalán lövészek kísérték. Mind a négy kápolnánál (az úgynevezett „Zöld kunyhónál”) szintén dísz üdvölvést adtak le. E szolgálatukért a kápolnákat állító családok megvendégelték a lövészeket. A lőport az 1920-as évektől a Keresztény Munkásegylet, a fegyvereket pedig a községi előjáróság vásárolta meg a lövészeknek.

Dolgozatában Bonomi kiemelte, hogy az úgynevezett lövészbált Budaörsön a Búcsú napján rendezték meg. A nagymise után a Herzog-vendéglő elé vonultak, a mulatság megkezdése előtt pedig dísz üdvölvést adtak le. Az első két táncot csak a lövészek járhatták kedvesükkal, e táncokat ezért „lovész számoknak” (*Schützenstücke*) nevezték.

Az első világháború után csak a budaörsi és az etyeki lövész csapatot szervezték újjá. 1941-re már csupán a tizenhárom budaörsi lövészből álló csapat működött. 1945-től természetesen ennek a katolikus egyházhoz kötődő egyletnek is abba kellett hagynia működését.

Érdemes lenne végiggondolni, hogy a hagyományok újjáélesztésével talán újra életre lehetne hívni a budaörsi lövész egyesületet.

EMLÍTETT UTCÁK, FALVAK ÉS VÁROSOK
FÖLDRAJZI NEVEI /

GEOGRAPHISCHE NAMEN DER ERWÄHNTEN
STRASSEN, DÖRFER UND STÄDTE

**Soproni utcák /
Ödenburger Strassen**

Alter Kornmarkt – Ógabona tér
Blaz (Platz) – Főtér
Closter – Kolostor (Ferenccs kolostor)
Closter (Kloster) Gasse – Kolostor utca
Eck Rundel – Bástya az Éles saroknál
Georgen Gasse – Szent György utca
Hindern Thor – Hátsó Kapu
Hutbügel – Hutbügel (földrajzi dűlőnév)
Kloster Gassen *ld.* Closter Gasse
Kramerische Mühl – Kramer-malom (a külvárosban)
Lange Zeill – Hosszú sor (ma Rákóczi utca)
Langäckcr – Hosszú földek (dűlőnév)
Leonhards Berg – Szent Lénárd-hegy (ma Kurucdomb)
Michaels Kirche – Szent Mihály-templom
Michaelsthor – Szent Mihály-kapu
Neusiedler See – Fertő-tó
Neustift – Újteleki utca
Neustiffter Thor – Újteleki kapu
Natlische Mühl – Natl-malom (a külvárosban)
Scharfes Eck – Éles sarok (a mai Rákóczi utcánál)
Schliepper Thor – Balfi utcai kapu
Sorreichhauserische Mühl – Sorreichhauser-malom (a külvárosban)
Spittel Wiesen – Ispotály rét
Wiener thor – Bécsi-kapu
Potschethor – Pócsi-kapu
Tieffen Weg – Mély út (dűlőnév)
Unterwiesen – Virágrét
Windmüll Thor – Szélmalom utcai kapu
Ziegl Stadl – Tégláégető (dűlőnév)

**Sopron környéki falvak /
Nachbardörfer um Ödenburg**

Forchtenstein – Fraknó
Harckau – Harka
Landsee – Lándzsér
Kolnhof – Kópháza
Kreutz (Creuz) – Sopronkeresztúr
Kroisbach – Fertőrtákos
Märtersdorf (Marz) – Márcfalva
Schadtendarf – Somfalva
Wandorf – Bánfalva (Sopron-Kertváros)

**Sopron környéki városok /
Städte um Ödenburg**

Eisenstadt – Kismarton
Güns – Kőszeg
Neustadt (Wiener Neustadt) – Bécsújhely
Ödenburg – Sopron
Pressburg – Pozsony
Rust – Ruszt

**Néhány Földrajzi név Budaörs körül /
Einige geographische Namen um Budaörs
(Wudersch)**

Gellérthegy – Blocksberg
Sashegy – Adlersberg
Kamaraerdő – Kammerwald
Frankhegy – Hochfrankenberg
Pacsirtahegy – Lerchenberg
Farkasrét- Wolfstal
Budafok – Promontorium
Budakeszi – Wudigess
Törökbálint – Grossturwal
Mészárosok útja – Fleischhacker Strasse

**Budaörsi határnevek /
Flurnamen in Budaörs (Wudersch)**

Budaörsön kultúrtörténeti jelentőségű, beszédes dülőnevekkel is találkozhatunk. Ezek szemléletesen őrzik a hajdani színvonalas budaörsi szőlőművelés emlékeit. A táj talajának feljavítására emlékeztet a Mocsaras – Morastl, a Zichy-család birtokjogára az Uradalmi legelők – Herrschaft-Gut.

A dűlőket három részre osztották: 1. Budai határ – Ofner Hotter, 2. Budaörsi határ – Budaörser Hotter, 3. Törökbálinti határ – Grosturwaler Hotter.

Érdekesebb dűlőnevek: Magas út – Hochstrass; Farkasvölgy – Wolfstal; Ördög-
orom – Teufelskanzel; Kakukk-hegy – Kukucksberg; Madárhegy – Vogelberg; Rupp-
hegy – „Psachta Berg”, Ruppberg; Orvosrét – Doktorwiesen; Akasztófa-hegy –
Galgenberg; Hörcsögös – Kritschnäcker, Kritsch-Hamster; Mészáros-földek –
Fleischhacker-Äcker; Régi földek – Alte Äcker; Frank-hegy – Frankenberg; Uradalmi
szőlők – Herrschaftsweingärten; Farkas-hegy – Wolfberg; Pusztaföldek – Pusztá-
Äcker/Wiesen; Katlan – Kesseläcker; Sarlóföldek – Sicheläcker; Feltört-földek –
Brachäcker; Állami zártkert a Pistályon – Pistaller-Riegel; Erzsébet-törzsgyümölcsös
– „Elisabeth-Stammobstanlage”, Herzwald.

KÉPEK JEGYZÉKE

(A hasonmás kiadások leírását és forrását
lásd a Tartalomjegyzékben)

- Fedéltábla I.:** Rézmetszetrészlet Sopron vármegye 1795-ös gazdaságföldrajzi térképéről. Országos Széchényi Könyvtár, TR 7 469
Emblémametszet Lackner Kristóf *Galea Martis (...)* című kötetéből. Tübingen, 1625. Országos Széchényi Könyvtár, RMK III. 1389 (2. példány)
- 10. oldal:** A rantenhoffi Dobner család címerének vázlata. *www.wappenbuch.com* nyomán.
- 42. oldal:** Bánfalva, Borbolya (Walbersdorf), Derecske (Drassenmarkt) és Tormafalu (Krennsdorf) pecsétje. Horváth Zoltán: *A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében*. Budapest, 1976, Akadémiai nyomán.
- 48. oldal:** Balf, Büdöskút (Stinkenbrunn), Káptalanvis, Répcekehely (Mannersdorf) és Zemenye (Czemendorf) pecsétjei. Horváth Zoltán: *A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében*. Budapest, 1976, Akadémiai nyomán.
- 54. oldal:** *Schützen Ordnung*. Kézirat, első oldal. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Lad. X. fasc. V. num. 87.
- 58. oldal:** *Schützen Ordnung*. Kézirat, második oldal. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Lad. X. fasc. V. num. 87.
- 88. oldal:** Justus van der Nypoort három rézmetszete (részletek). *Das Geometriebuch des Kronenprinzen. A trónörökös mértankönyve*. Budapest, 2001, Balassi-OSZK nyomán.
- 103. oldal:** Justus van der Nypoort rézmetszete (részlet). *Das Geometriebuch des Kronenprinzen. A trónörökös mértankönyve*. Budapest, 2001, Balassi-OSZK nyomán.
- 104. oldal:** Lőtábla 1823-ból. Baja, Türr István Múzeum.
Lőtábla 1827-ből (H. Zwihi, Kismarton). Soproni Múzeum.
Lőtábla 1879-ből. Soproni Múzeum.
Lőtábla 1874-ből (Illincz Conräd). Soproni Múzeum.
Mind a négy kép Verebélyi Kincső: *Célra tarts! Festett lőtáblák Magyarországon*. Budapest, 1988, Corvina nyomán.
- 108. oldal:** Két könyvoldalkép. *B. Domini Christophori Lackneri (...) Vitæ curriculum*. Szerk. Iohannes Fridelius. Ratisbona, 1714. Országos Széchényi Könyvtár, 221.956
- 117. oldal:** Justus van der Nypoort rézmetszete (részlet). *Das Geometriebuch des Kronenprinzen. A trónörökös mértankönyve*. Budapest, 2001, Balassi-OSZK nyomán.
- 118. oldal:** Könyvoldalkép. *B. Domini Christophori Lackneri (...) Vitæ curriculum*. Szerk. Iohannes Fridelius. Ratisbona, 1714. Országos Széchényi Könyvtár, 221.956
- 150. oldal:** Budaörs 1743-as pecsétjének rekonstruált rajza. *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Unsere Post nyomán.

Ismeretlen mester litográfiája (részlet). Magyar Történelmi Képcsarnok, T 1385. L. Gál Éva: *Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659–1766*. Budapest, 1988. Akadémiai nyomán.

- 153. oldal:** Budapest környékének földtani térképe, 1878 (budaörsi részlet). Országos Széchényi Könyvtár, TM 1 045.
- 162. oldal:** Két 19. század végi (?) promontóri fényképfelvétel. Joó Ernő – Terts András: *A budafoki pincék világa. A nagy múltú budafoki borgazdaság története*. Budapest, 2007, Budafoki Péter-Pál Utca és Környéke Polgári Kör nyomán.
- 174. oldal:** Négy budaörsi szüreti fénykép. *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Unsere Post nyomán.
- 178. oldal:** A Seiler-tanulmány forráskötetének belső címlapja. *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Unsere Post. Országos Széchényi Könyvtár, OB 35.674
- 188. oldal:** Szőlészek és szőlősgazdák Sopronban. Diebold Károly három fényképfelvétele. Maar Gizella: *A soproni szőlőművelés és szökincse*. Budapest, 1943, PPTE Német Nyelvészeti és Néprajzi Intézet nyomán.
Két budaörsi gazdaasszony. *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Unsere Post nyomán.
- 200. oldal:** Budaörsi alkalmi hírlap címlapja. Kovács József László gyűjteményéből.
- 204. oldal:** Két budaörsi fénykép a 20. század első feléből. *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Unsere Post nyomán.
Budaörsi fénykép Rudolf Hartmann és Andreas Ritter gyűjteményéből. Budaörs, Jakob Bleyer Heimatmuseum.
- 212. oldal:** Három fénykép a 20. (?) század első feléből. Budaörs, Jakob Bleyer Heimatmuseum.
- 220. oldal:** Három 19. század végi lólap. *Festprogramm des Ungarischen Landesschiessen, anlässlich des Millenium Ungarns und des 200 jährigen Bestandes des Budapester Bürgerlichen Schützenvereines*. Budapest, 1896 nyomán.
- Fedéltábla II.:** Budaörsi lövész fényképe, 1943. Rudolf Hartmann és Andreas Ritter gyűjteményéből. Budaörs, Jakob Bleyer Heimatmuseum.
Budaörs 1743-as pecsétjének rekonstruált rajza. *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Unsere Post nyomán.

